

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE-
RUSYA SİYASİ İLİŞKİLERİ**

AYTAN AYYUBLU

2501131276

DANIŞMAN
PROF.DR. HALUK ALKAN

İSTANBUL – 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : AYTAN AYYUBLU Numarası : 2501131276
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : PROF. DR. HALUK ALKAN
Tez Savunma Tarihi : 04.01.2019 Saati : 14.00
Tez Başlığı : SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE-RUSYA SİYASİ İLİŞKİLERİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU YLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HALUK ALKAN		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ SÜLEYMAN GÜDER		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ CAN CEYLAN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. NAİL YILMAZ		
2- DOÇ. DR. AHMET EMRE ATEŞ		

ÖZ

SOĞUK SAVAŞ SONRASI RUS-TÜRK SİYASİ İLİŞKİLERİ

AYTAN AYYUBLU

Soğuk Savaş sonrası Türk-Rus siyasi ilişkileri adlı tez çalışmasında Soğuk Savaş dönemi ve sonrasındaki ikili ilişkiler Türkiye temel alınarak değerlendirilmiştir. Yapılan bilimsel çalışmada, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra oluşan yeni dünya düzeni ve siyasetinde Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin seyrinin bazı spesifik sorunlara rağmen pozitif yönde geliştiği saptanmıştır.

Çalışmada, Türk-Rus ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrası seyrini daha iyi kavrayabilmek için Soğuk Savaş dönemi de incelenmiştir. Bilimsel veriler ışığında, konuyla alakalı yazılı kaynaklar araştırılmış, bunun sonucunda iki ülke arasındaki ilişkilerin geçmişten bugüne olan değişimi ortaya konulmuş ve geleceğe yönelik çıkarımlar yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Soğuk Savaş, Soğuk Savaş Sonrası, Türkiye, SSCB, Rusya, İlişkiler, Siyasi İlişkiler.

ABSTRACT

RUSSIAN-TURKISH POLITICAL RELATIONS AFTER THE COLD WAR AYTAN AYYUBLU

Through our thesis study named as “Turkish-Russian Political Relations After The Cold War” we analyzed bilateral relations based on Turkey during cold war period and post-cold war era. In the scientific research we determined that Turkish and Russian relations progressed positively in contrast with some specific problems in the new world order after the collapse of USSR. During the research, to comprehend the process of bilateral relations better we studied not only post cold war era but also the Cold War period. We scanned written sources in consideration of scientific data and by doing so asserted the change of relations from past to present and deduced futuristic inference.

Key Words: The Cold War, Post-Cold War, Turkey, SSCB, Russia, Relations, Political Relations.

ÖNSÖZ

Türkiye ve Rusya, köklü geçmişleri ve etki alanları da göz önünde bulundurulduğunda, dünyanın önde gelen ve kabul edilmiş siyasi aktörleri arasındadır. Coğrafi yakınlıkları ve sahip oldukları önemli jeopolitik konumları, bu iki ülkenin Asya ve Avrupa arasında bölgesel bir güç rekabetini ortaya çıkartmıştır. Ayrıca, Türk ve Rus halkı uzun süredir devam eden ikili ilişkiler geçmişine sahiplerdir. Türk-Rus siyasi ilişkilerinin istikrarlı bir şekilde ivme kazanmamasına rağmen, içinde bulunduğumuz dönemde Rus ve Türk siyasetçiler iki ülke arasındaki stratejik ortaklık için çaba gösteriyor. Rusya ve Türkiye, üçüncü aktörlerle ilişkilerinde, özellikle de bölgesel krizlerde zaman zaman sorun yaşasalar da, aralarındaki kültürel bağlara ve ekonomik ilişkilere zarar vermemek adına siyaset yürütmektedirler.

Soğuk Savaş sürecinde iki kutuptan oluşan dünya siyaseti ve güç dengesi Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeni bir yön arayışına girmiştir. Yaptığımız bilimsel çalışmanın amacı, değişen dünya düzeni ve siyaseti kapsamında Rusya ve Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin değerlendirilmesidir. Gerek Soğuk Savaş süresinde gerekse sonraki süreçte, Rusya ve Türkiye'nin ilişkileri özellikle Türkiye üzerinden yola çıkılarak incelenmiştir.

Tezimiz, kütüphane araştırmasına, devlet ve medya arşivlerine dayanmaktadır. Araştırmamızda, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, Merkezi Ahundov Kütüphanesi, Rus Kültür Merkezi'nden faydalandık.

Tez sürecimde bilgi ve tecrübeleri ile her zaman destek olan danışman hocam Prof. Dr. Haluk Alkan'a, Yrd. Doç. Dr. İrfan Çiftçi'ye ve çalışmam boyunca yardımını benden hiçbir zaman esirgemeyen babam Doç. Dr. Vurgun Eyyub'a teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışması sürecinde her zorlukta bana destek olan canım annem Sima Eyyubova'ya ve yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarıma ve aileme şükranlarımı sunarım.

İstanbul - 2018

Aytan AYYUBLU

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SIRASINDA TRUMAN DOKTRİNİ VE BÖLGEDE DIŞ AKTÖRLERİN VE TÜRKİYE’NİN STRATEJİSİ

1.1. Truman Doktrini.....	5
1.2. Marshall Planı	15
1.3. Türkiye Ortadoğu’da Liderliğe Soyunuyor: Bağdat Paktı	27
1.4. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’nün Kurulması ve Türkiye’nin NATO’ya Giriş Süreci	37

İKİNCİ BÖLÜM

1991 YILI VE SONRASI YENİ BİR DENGE ARAYIŞINDA RUSYA FEDERASYONU VE TÜRKİYE

2.1. 1991 Körfez Savaşı ve Oluşan Yeni Güç Dengeleri.....	54
2.2. Karadeniz’de Yeni Bir İşbirliği Arayışı.....	61
2.3. İslam İşbirliği Teşkilatı’nda Rusya’nın Rolü.....	67
2.4. Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türkiye	73
2.5. Mavi Akım Projesi	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE SPESİFİK SORUNLAR

3.1. Sovyetler Dönemindeki Boğazlar Sorunu Üzerine Yeni Bir Arayış	84
3.2. Ukrayna Krizi.....	92
3.3. Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu	99
3.4. Abhazya Sorunu	105
3.5. 2008 Güney Osetya Savaşı.....	114
3.5.1. Gürcistan’daki olaylar karşısında Türkiye’nin tutumu	123

3.6. 2011 Suriye İç Savaşı.....	132
3.6.1. Suriye Krizi Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri (2011-2016).....	143
SONUÇ	155
KAYNAKÇA	158

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı eser
A.g.d.	: Adı geçen dergi
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.g.	: Adı geçen gazete
A.g.m.	: Adı geçen makale
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
bk.	: Bakınız
BLACKSEAFOR	: Karadeniz Donanma İş Birliği Görev Grubu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
bsk.	: Baskı
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ET.	: Erişim Tarihi
İŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KEİK	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi
KEİÖ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KEİPA	: Karadeniz ekonomik İşbirliği Parlamenter Assamblesi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
No:	: Numara
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
s.	: Sayfa
S:	: Sayı

SB	: Sovyetler Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSSR	: Soyuz Sovetskih Sotsialistiğesih Respublik
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
şİÖ	: şanghay İşbirliği Örgütü
TAAD	: Türkiye Adalet Akademisi Dergisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
UCI	: University of California, Irvine
ÜDG	: Üst Düzey Grup
vb.	: ve başkaları
vs.	: ve saire
y.y.	: yayım yeri yok
Yay.	:Yayın / Yayınları/ Yayınevi

GİRİŞ

Araştırmanın temel amacı, Soğuk Savaş sonrasında oluşan yeni dünya düzeninde Türkiye Rusya ilişkilerini incelemektir. Bu kapsamda tez çalışmasının literatüre katkısı, Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni konjoktürde bu iki ülkeyi ele almak ve karşılıklı ilişkileri hem siyasi, hem ekonomik yönleriyle analiz etmek olmuştur.

Bu süreç incelenirken Türkiye Rusya ilişkilerinin akışı karşılıklı ekonomik çıkarların ve bazı bölgesel sorunların bu iki ülke arasındaki ilişkilere etkisi perspektifinden incelenmiştir.

Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasındaki temel soru ise şöyledir: “Türkiye ve Rusya gibi tarihi savaş ve rekabete dayanan iki ülke ilişkilerinde ekonomik ve siyasi çıkarlar nasıl bir faktör oluşturmaktadır?” Bu soruya cevap bulmak amacıyla çalışmamızda öncelikle Türkiye ve Rusya’nın Soğuk Savaş dönemi de dahil olmak üzere, 1991-2016 yıllarındaki ilişkileri siyasi ve ekonomik gelişmeler üzerinden incelenmiş, çeşitli olaylar ve etkileşimler değerlendirilerek araştırılmıştır.

İlişkilerin ilerlemesi ve gerilemesi dönemlere ve olaylara göre objektif olarak üç farklı dilde basılı kaynaklarda İngilizce, Türkçe ve Rusça olarak incelenmiştir. Araştırmada ilişkilerin geçmişi ve bugüne olan değişimi ve geleceğe etkileri ortaya konulmuştur. Çalışmamızda veriler için analitik bir yöntem izleyerek basılı kaynaklardan, elektronik kaynaklardan ve arşiv belgelerinden yararlanılmıştır.

Çalışmamızda, Soğuk Savaş sonrasında oluşan yeni dünya düzeni ve siyasi dengelerde yeni yön arayan Türkiye ve Rusya ilişkileri incelenmiştir. Hem Türkiye’nin hem de Rusya’nın sahip olduğu köklü geçmiş ve imparatorluk düzeyindeki güçleri zaman zaman yaşadıkları coğrafyada siyasi bir rekabet ortaya çıkarmış, hatta iki ülke arasında savaşlara sebep olmuştur. Ancak I. Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya’nın yıkılmasıyla, yaşadıkları coğrafyanın yeni devletleri SSCB ve Türkiye Cumhuriyeti özellikle ilk dönemlerinde işbirliği yapmışlardır. Bununla beraber ilerleyen süreçte SSCB’nin yürüttüğü yayılmacı politikalar komşu ülkeleri tedirgin etmiş ve Avrupa’da, savaş sonrası ortaya çıkan ekonomik ve siyasi bunalımlarda potansiyel olarak SSCB

tehlikesini daha da tırmandırmıştır. Avrupalı müttefikler bu dönemde işbirliği yaparak ABD'nin Avrupa'da etkinliğini arttırmasını istemişlerdir. Avrupa kadar Yunanistan ve Türkiye de bu süreçte kilit rol oynamıştır. Tezimizin ilk bölümünde Soğuk Savaş sürecindeki siyasi ortam dikkatle incelenmiştir. Avrasya, Orta Doğu ve Balkanlar üzerinden Avrupa arasında her anlamda bir köprü görevi üstlenen Türkiye, içinde bulunduğu başta ekonomik sebepler ve potansiyel Sovyet tehlikesi yüzünden ABD ile daha yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. İmzalanan anlaşmalarla ekonomik yardımlar ve ticari işbirlikleri sağlanırken, NATO'ya dahil olunması bu anlamda atılmış en önemli adımlardan biri olmuştur. Dünyada Sovyet tehlikesine karşı ilk gelişme ABD Başkanı Harry Truman tarafından açıklanan Truman Doktrini olmuştur. Buna göre ABD, Sovyet tehdidi altındaki ülkelere maddi ve askerî yardım yapmayı hedefliyordu. Kongrede, karşı görüşlere rağmen Türkiye'nin de bu yardımlardan faydalanması kararı alındı. Bu adımı Marshall Planı takip etti. Sadece Avrupa değil Türkiye de bu yapılan yardımlardan faydalandı. Böylece ABD ve Türkiye siyaseten yakınlaşmaya başlarken Rusya ile ilişkileri kötüye gitmeye başlamıştır. Kore Savaşı süresince Türkiye, NATO'nun taleplerine olumlu cevap vermiş ve bunun karşılığında NATO'ya dâhil edilmiştir. Bu, Türkiye'ye özellikle siyasi ve askerî anlamda güvence sağlanmıştır. Diğer bir amaç da Avrupa ile yakınlaşma sonucu sağlanacak ticari işbirliği ve istikrar ile ekonominin gelişmesi hedefidir. Soğuk Savaş sürecinde var olan ideolojik kutuplar siyasete yön vermişse de araştırmamızda özellikle bu süreç için ideolojik terim ve tanımlardan uzak durularak objektif anlamda güvenilir ve birincil kaynaklardan faydalanma yolu tercih edilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde her iki ülkenin, ilişkilerin ilerlermesi için attıkları somut adımlar değerlendirilmiştir. Karadeniz'de bir ekonomik işbirliği teşkilatı olan KEİT'te yer almalarıyla bölgesel bir ekonomik güç ve pazar oluşturmak ve siyasi olarak da bunu desteklemek bu anlamda somut örnek olarak gösterilmiştir. Son dönemde ilerleyen ilişkiler, Rusya'nın yer aldığı ve 21.yüzyılın en büyük ekonomilerinden biri olan Asya'da kurulmuş Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Türkiye'nin ilk etapta gözlemci olarak davet edilmesine olanak sağlamıştır. AB dışında yeni bir pazar arayışında olan Türkiye için bu işbirliği siyasi olarak da önem kazanmaktadır. Buna karşılık Türkiye'nin içinde yer aldığı İslam İşbirliği Teşkilatı da Rusya'yı gözlemci olarak davet etmiş ve bu da Rusya için yeni fırsatlar ve yeni

siyasi ilişkiler ortaya çıkarmıştır. Tüm bu gelişmelerle beraber ivme kazanan Türk-Rus siyasi ilişkilerinde en önemli gelişmeler imzalanan enerji ve askerî anlaşmalarla kaydedilmiştir. İki ülke arasında imzalanan Mavi akım anlaşması ile ekonomik olarak yakınlaşan iki ülke siyasi olarak da yakınlaşmıştır. Mersin’de kurulan Akkuyu Nükleer Enerji Santrali ile beraber diğer planlanan enerji ve nükleer anlaşmalar da bu ivmenin artacağını göstermektedir.

Soğuk Savaş sonrasında SSCB’nin dağılmasıyla başlayan süreç hem dünyada hem de Türkiye ve Rusya arasında yeni bir siyaset başlatmıştır. Yeni dünya düzeninde çok yönlü bir dünya siyaseti ve globalleşme ön plana çıkmaktadır. Türkiye ve Rusya da komşu ülkeler olarak yeni dünya düzeninde ilişkilerinin ilerlemesi için pozitif yönde adımlar atmaya çaba göstermişlerdir. Her iki ülkenin de etki alanları, siyasi ve ekonomik çıkarları göz önünde bulundurulduğunda zaman zaman görüş ayrılıkları yaşadıkları hatta karşı karşıya geldikleri görülmektedir. Yine de ilişkilerin pozitif anlamda ilerlemesi için adımların atılmaya devam ettiği bir gerçektir. Araştırmamızın üçüncü bölümünde Rusya ve Türkiye arasında yaşanan gerilimler Güney Osetya Sorunu, Abhazya Sorunu, Dağlık Karabağ Sorunu, Ukrayna Krizi, Boğazlar meselesi ve özellikle etkileri devam eden Suriye İç Savaşı üzerinden yola çıkılarak değerlendirilmiştir. Güney Osetya ve Abhazya sorunu, yakın tarihte yaşanmış ve Gürcistan üzerinden hem Türkiye’yi hem de Rusya’yı çıkarları doğrultusunda hareket etmeye zorlamıştır. Türkiye, bu süreçte Rusya’ya tepki ortaya koyarken Gürcistan’a destek vermiştir. Ancak bu gibi bölgesel sorunların iki ülke arasındaki ilişkileri dolaylı yünden etkilemesi, etki gücünü de azaltmıştır. Fakat bu sebepten ilişkiler asla kopma noktasına gelmemiştir. Bir diğer önemli mesele de Boğazlar konusuydu. Rusya’nın geçmişten beri süregelen sıcak denizlere inme politikasının anahtarı İstanbul ve Çanakkale Boğazları olmuştur. Bu iki boğaz, Rusya’nın deniz yoluyla dünyaya açılması için kritik öneme sahiptir. Global ölçekte düşünecek olursak güçlü bir siyaset, güçlü bir ordu ve ekonomi desteği aradığından tarih boyunca deniz gücü üstünlüğü hem dünya siyasetine hem de ekonomiye yön vermiştir. Rusya da boğazlar konusunda kendi çıkarlarını bu anlamda savunmuştur ve bu noktada en başta Türkiye ile sonra da diğer devletler ve topluluklar ile görüş ayrılığına düşmüştür. Bunun neticesinde bir çözüm bulunmuş ve ilişkilerin

bozulmamasına gayret gösterilmiştir. Suriye İç Savaşı ise yakın tarihin en büyük siyasi olaylarından biri olarak tarihe geçmiştir. Arap Baharı ile başlayan Orta Doğu'daki kargaşa ve iç savaşlar dönemi 2011 yılında Suriye'ye de sıçramış ve otorite boşluğunun ortaya çıkmasıyla bölge terör odaklarının hedefi konumuna gelmiştir. Başta ABD ve Rusya olmak üzere diğer ülkeler kendi çıkarları doğrultusunda Suriye'de hareket ederken Türkiye de sınır komşusu olan Suriye konusunda kendi çıkarlarını koruma politikasını benimsemiştir. Zaman zaman diğer ülkeler ile anlaşmazlıkların ortaya çıktığı görülse de bu konuda ısrarcı olduğu her geçen gün ortaya konulmaktadır. Bu anlamda Türkiye ile Rusya ilişkilerinin ilk etapta olumsuz etkilendiğini görmekteyiz. Çıkarları gereği Rusya, bölgede farklı tutum izlemiştir ancak zaman ilerledikçe Türkiye ile Rusya karşılıklı hassasiyet göstererek anlaşma yoluna gitmek için adımlar atmıştır.

Sonuç kısmında Türkiye'nin ABD ve NATO'dan bağımsız hareket ederek bölgede Rusya ile yakın işbirliği içerisine girdiğini görmekteyiz. Yaşanan bazı krizlere rağmen Rusya ve Türkiye ekonomik, askerî ve turizm alanında işbirlikleri gerçekleştirmiş, dünya siyasetini ortak çıkarlarına göre beraber belirleyip beraber hareket etmişlerdir. Özellikle son zamanlarda Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Vladimir Putin arasında sık sık gerçekleştirilen görüşmeler, ileride kendi para birimleriyle ticaret yapma söylemleri ilişkilerin olumlu yönde geliştiğinin göstergesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SIRASINDA TRUMAN DOKTRİNİ VE BÖLGEDE DIŞ AKTÖRLERİN VE TÜRKİYE’NİN STRATEJİSİ

1.1. Truman Doktrini

1945 senesi sonrası gitgide artan Sovyet baskıları, işgalci tavırlar, komşu ülkelere yöneltilen tehditler, Avrupa’da komunist partiler aracılığıyla yaşanan kışkırtmalar, SSCB’nin özellikle Türkiye, Yunanistan ve İran üzerinde baskı kurması, Doğu Anadolu’dan toprak talepleri, Boğazlar’da üs istemesi Sovyet tehlikesinin en belirleyici göstergeleri olmuştur. Bu durum Avrupa’yı, özellikle de İngiltere’yi fazlasıyla endişelendirmiştir. Çünkü, Sovyetlerin yayılmaya çalıştıkları bölgeler – “İran üzerinden Orta Doğu petrolleri ve Basra Körfeziyle Hind Okyanusu, Türkiye üzerinden Boğazlar, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz ve aynı zamanda Yunanistan üzerinden de Doğu Akdeniz” İngiltere’nin çıkar alanlarına girmektedir. Bununla birlikte Avrupa, savaş sonrası oluşan otorite boşluğunu dolduracak güçte değildir. Kızıl Ordu’ya sahip Sovyetler’in otorite boşluğunu fırsat bilip komunizmi yayarak önemli bir güç haline gelmesi ise kaçınılmazdı. Bu durumu engelleyecek tek devlet olarak Amerika öne çıkmıştır. İşte ABD merkezli bazı programların ortaya çıkması bu arka planda şekillenmiştir.¹

İlk önce, ABD Avrupa’nın eski gücünü sağlaması için bazı planlar yapmıştır: savaş öncesi sahip olduğu ekonomik ve siyasi gücünü yeniden sağlamak; bu bölgeyi ABD’nin güvenlik bölgesine dâhil etmek; uluslararası savunmanın sürekliliği için Avrupa’nın gücünü pekiştirmek. Yalnız Avrupa için yeni planlar üretilirken, bu planların gerçekleştirilmesine engel olacak durumların da çözülmesi gerekiyordu.²

¹ Feridun Cemal Erkin, **Türkiye ve NATO**, Ankara, Türk Atlantik Andlaşması Derneği Yayını, 1971, s. 9-10; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995**, C: I-II, Genişletilmiş 11. bs., Ankara, Alkım Yayınları, 1999, s. 271.

² Steven W. Hook, John Spainer, **American Foreign Policy Since World War II**, 20nd ed., Washington DC, CQ Press, 1988, s. 40-44.

Zaten iç savaşın ortasında olan Yunanistan'da solcu iktidarın hâkimiyet sağlaması Yunanistan'ın Sovyet etkisine girmesini mümkün kılmaktaydı. Eğer Yunanistan'da komünistler kontrolü ele geçirirse, Türkiye'nin bağımsızlığı da tehlike altına girecektir. Kongre üyelerine göre, Türkiye Ortadoğu'da ve aynı zamanda bütün Arap dünyası ile ilişkilerde önemli rol oynamaktadır. Türkiye'nin Sovyetlere karşı gösterdiği direnç ve Batı'nın bunu desteklemesi bütün Arap dünyasına bir örnek olacaktır. Şayet Türkiye de Sovyetler Birliği'nin idaresi altına girerse, bu bölgede bir Sovyet kontrolü söz konusu olacaktır. Böylece, Orta Doğu'da ABD'nin söz sahibi olması da tehlikeye girecektir.³

SSCB Boğazlar'la ilgili isteklerini belirten notayı 7 Ağustos 1946 yılında Türkiye'ye göndermiştir. Notada Boğazlar'ın SSCB ve Türkiye tarafından ortak savunulması gerektiği, sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin Boğazlar'ın durumuyla ilgili karar alması ve Boğazlar'ın Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişine kapatılması istenmekteydi. Nota, Türkiye tarafından reddedilmiştir.⁴

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki gerilim tırmanırken, İngiltere ise yaşadığı ekonomik buhran nedeniyle Yunanistan ve Türkiye'ye yaptığı askerî ve ekonomik yardımı Mart ayından itibaren kesmek zorunda kalacağını ve İngiliz askerlerini Yunanistan bölgesinden çekeceğini belirten iki muhtıra hazırlamış ve 21 Şubat 1947 tarihinde Amerika'ya göndermiştir.⁵

Muhtırada ayrıca Türkiye'nin Batı dünyası için önemine değinilmiş, Türkiye'nin bağımsızlığının sürekliliğinin korunması için gerekli askerî ve ekonomik yardımı bundan sonra ABD'nin sağlaması gerektiği belirtilmiştir.⁶

İngiltere bu şekilde Doğu Akdeniz'de tek başına güç olamayacağını açıklamış ve yerini ABD'e bırakmıştır.

³ Oral Sander, **Siyasi Tarih: 1918-1994**, 15. bs., İstanbul, İmge Yayınları, 2007, s. 258; **FRUS**, 1947, vol.V, pp. 111-113.

⁴ Çağrı Erhan, "1945-1960 ABD ve NATO'yla İlişkiler", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. I, 6. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 525.

⁵ Mehmet Gönlübol-Haluk Ülman, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1945-1965)**, Ankara, Siyasal Kitabevi Yayınları, 1996, s. 213.

⁶ **ODTP**, s. 189.

ABD Başkanı Harry Truman, muhtırayla ilgili düşüncesini şu sözlerle ifade etmiştir: “ABD’nin Özgür Dünyanın kararlılıkla başına geçeceği günler gelip çattı.”⁷

Muhtıranın öne sürülmesinden kısa süre sonra komite durumu gözden geçirmek için toplanmıştır.

27 Şubat 1947 yılında yapılan kongrede ABD Dışışleri Müsteşarı Acheson konuşmasında şu hususları belirtmiştir:

“Dünyada yalnız iki büyük devlet kalmıştır... ABD ve Sovyetler Birliği... Roma ve Kartaca’dan beri dünya üzerinde böyle bir kutuplaşma görülmedi... Sovyet saldırganlığı veya Komünist baskısı ile tehdit edilen ülkeleri güçlendirmek yolunda atılan adımlar Birleşik Devletler’in güvenliğini sağlayacaktır. Bu, özgürlüğün kendisinin savunulması demektir.”⁸

Kongrenin bazı üyeleri Doktrin’i Amerika’nın Ortadoğu’da İngiltere’nin mirasçısı olması ve bunun üzerine bir de hiç gerek yokken Doktrin çerçevesinde Yunanistan ve Türkiye’ye yapılacak yardımlar açısından eleştirmektedir. Diğer bir açıdan Türkiye ve Yunanistan’a yapılacak yardımlar bu ülkelerde hüküm süren otokratik rejimlerin elini güçlendirecektir. Daha savaşın yeni bitmesinin hemen ardından dışa maddi yardım yapılmasının ABD ekonomisini kötü etkileyeceği yorumları da dile getirilmiştir. Kongre üyeleri özellikle Türkiye’ye yapılacak yardım konusunda daha sert tepki göstermekteydiler. Kongre üyelerine göre, Türkiye’nin savaşa katılmaması, bu nedenle herhangi bir yıkıma uğramaması ve üstelik büyük bir altın ve döviz stokuna sahip olması yardıma ihtiyacı olmadığını gösteriyordu.⁹

Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası hem güvenlik hem de ekonomik durum açısından Türkiye zor durumdaydı. Şöyle ki, Sovyet tehdidi yüzünden ordusunu terhis edemeyen Türkiye, bütçesinin büyük bir kısmını ordusuna harcaması nedeniyle ekonomik yük altına girmektedir. Diğer taraftan, savaş süresince ihraç edilen mallarının fiyatları da fazlaca yükselmişti.¹⁰

⁷ Cüneyt Akalın, **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1 : Olaylar-Belgeler (1945-1952)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003, s. 116.

⁸ Henry Kissenger, **Diplomasi**, Çev. İbrahim Kurt, 10. bsk., İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 421.

⁹ Çağrı Erhan, **a.g.e.**, s. 531.

¹⁰ Faruk Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s. 37.

Orta Doğu'nun ve Doğu Akdeniz'in savunmasının sağlanmasının Türkiye'nin bağımsızlığına bağlı olduğunun farkında olan bazı Kongre üyeleri bu sonuçları ortaya koyarak Türkiye açısından yaşanan zorlukları gidermek için bazı kararlarının alınmasını sağladılar:

- a) Kara saldırılarından ve hava saldırılarından korunmaya daha çok odaklanılmalıdır;
- b) Etkili savunma önlemleri için Türkiye sınırlarında ekipman kurulması gerekmektedir. Ekipman, Türkler tarafından kolaylıkla kullanılabilir ve Türkiye'de üretilebilecek şekilde tasarlanmalıdır;
- c) Türkiye'ye hem ekonomik hem askerî yardım aynı anda yapılmalıdır;
- d) Türkiye'nin bütün ekipmanları kendi başına üretmesi zaman kaybına neden olacağından bu eksikliği ABD ve İngiltere gidermelidir.¹¹

Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak 400 milyon dolarlık yardımın gerekliliğini belirten Başkan Truman, 12 Mart 1947 tarihindeki Kongrede "Truman Doktrini" olarak bilinen konuşmasında: Amerikan Hükümeti'nin Yunanistan Hükümeti'nden acil bir mali ve iktisadi yardım çağrısı aldığını, Yunanistan'daki Amerikan Ekonomik Misyonu ve ABD Büyükelçisi'nin raporlarından "Yunanistan'ın özgür bir ülke olarak kalabilmesi için söz konusu yardımın gerekli olduğunun" anlaşıldığını, Yunanistan'ın varlığının komünistlerce yönetilen birkaç bin silahlı kişi tarafından tehdit edildiğini, Yunanistan Hükümeti'nin mevcut durumla baş edemediğini, Yunan ordusunun küçük ve zayıf olduğunu, bundan dolayı kendi kendine yeten ve kendi kendine saygısı olan bir demokrasi olabilmesi için Yunanistan'a yardım yapılması gerektiğini belirtti. Yunanistan'a ilişkin cümlelerini bitirdikten sonra Truman, Yunanistan'ın komşusu olan Türkiye'nin de ABD'nin ilgisini hak ettiğini söyleyerek, Türkiye'nin ABD ve Batı dünyası için taşıdığı önemin altını çizdi. Truman'a göre, "bağımsız ve iktisadi açıdan istikrarlı bir devlet olarak Türkiye'nin geleceği dünyanın özgürlük sever halkları için, Yunanistan'ın geleceğinden daha az önem taşımamaktaydı." Türkiye'nin içinde bulunduğu şartların Yunanistan'ından

¹¹ Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu (1945-1958)**, İstanbul, Boyut Yayınları, 1997, s. 49.

farklı olduğuna ve savaş sırasında ABD ve İngiltere'den Türkiye'ye malzeme yardımında bulunulduğuna işaret eden Truman, “Yine de Türkiye bizim desteğimize ihtiyaç duymaktadır. Savaştan beri Türkiye, ulusal bütünlüğünün sağlanması için elzem olan modernizasyonu gerçekleştirebilmek için ABD ve İngiltere'den ek yardımlar istemiştir. Bu bütünlük, Ortadoğu'da düzenin korunması için gereklidir. İngiltere Hükümeti, içinde bulunduğu güç durum nedeniyle, Türkiye'ye daha fazla mali ve iktisadi yardım yapamayacağını bize bildirmiştir. Yunanistan gibi Türkiye de ihtiyaç duyduğu yardımı almalıdır. ABD bunu vermelidir. Bu yardımı sağlayabilecek tek ülke biziz” sözleriyle Kongreyi ikna etmeye çalışmıştır.¹²

Türkiye'yi ABD için bu denli önemli kılan mesele aslında Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konumudur. ABD'nin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını büyüyen Sovyet yayılmacılığına karşı koruması açısından Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik konum stratejik öneme sahiptir. Türkiye'nin Sovyet yayılmacılığına maruz kalması demek, ABD'nin stratejik müttefiklerinden birini kaybetmesi demektir. Türkiye ve Yunanistan Sovyet etkisine girdiği takdirde, ABD de bölgedeki petrol ve diğer kaynaklara planladığı gibi ulaşamayacaktır.

Böylece, ABD hem Türkiye'yi Sovyetlere karşı koruyacak hem de Sovyetlerin genişlemesini durdurmak için iyi bir müttefik edinmiş olacaktır.

Harry Truman Kongrede yaptığı konuşmada aynı zamanda üç istekte bulundu:

1. Yunanistan ve Türkiye'ye, 30 Haziran 1948'de sona erecek, bir dönem için toplam 400 milyon dolarlık yardımda bulunulması. Bu miktardan Yunanistan'a ayrılacak payın 350 milyon doları geçmemesi.

2. Yunanistan ve Türkiye'de bulunan Amerikan sivil ve askerî personeline, bu iki ülkenin talep etmesi durumunda yeniden inşa faaliyetlerinde, verilecek mali yardımın kullanımının denetlenmesinde ve bu ülkelerin personelinin eğitiminde görevlendirilmeleri için yetki belgesinin verilmesi.

3. İhtiyaç duyulan malzemenin en hızlı ve etkin bir biçimde ulaştırılmasını sağlayacak gerekli düzenlemelerin yapılması için gerekli yetkinin verilmesi.

¹² Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, TTK, 1991, s. 152-157.

Truman, şayet bu yardımlar yapılmazsa uluslararası barışı ve kendi ulusal refahımızı da tehlike altında bırakmış olacağız diyerek konuşmasını tamamlamıştır.¹³

Yardım kanunu Senatoda 22 Nisan 1947’de 23’e karşı 67 kabul oyuyla,¹⁴ Temsilciler Meclisinde de 8 Mayıs’ta 107’e karşı 287 kabul oyuyla onaylanmıştır.¹⁵ Truman Doktrini, ABD’nin Türkiye’ye yöneltilecek olası bir Sovyet saldırısına silahlı kuvvetleri de dâhil olmak üzere elinde mevcut olan bütün imkânları kullanarak karşı koyma konusundaki kararlılığını belgelemekteydi.

Truman hatıralarında kendi adıyla anılan Doktrin’i şöyle değerlendirmiştir: “Alternatif, Yunanistan’ın kaybı ve Demir Perde’nin Doğu Akdeniz bölgesine kadar uzanmasıydı. Eğer Yunanistan kaybedilseydi Türkiye, komünizm denizinin ortasında savunulamaz bir ileri karakol haline gelecekti... milletimizin ideal ve gelenekleri, Yunanistan ve Türkiye’nin yardımına gitmemizi ve dünyanın neresinde olursa olsun özgürlük davasını desteklememizi gerektirmekteydi.”¹⁶

Truman’ın bu istekleri Senato ve Kongreden geçerek “Kamu Yasası 75” adlı kanunla yasalaştı. Bu doktrin uluslararası sistem açısından çok büyük öneme sahiptir. Böylece Truman Doktrini, bir yandan dünyanın iki bloğa ayrıldığını ve Sovyet-Amerikan mücadelesinin başladığını açıkça ortaya koymuş, diğer yandan Soğuk Savaş’ın ilk adımlarını atmıştır.¹⁷

Bu belgenin diğer önemli noktalarından biri de; ABD’nin uzun yıllar izlediği “Yalnızlık”* politikasından artık vazgeçmesiydi. Geleneksel Amerikan dış

¹³ Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 529.

¹⁴ “Amerikan Ayanı yardımı kabul etti”, **Cumhuriyet Gazetesi**, Sayı: 8148, 23 Nisan 1947, s.1

¹⁵ “Yardım Projesi Dün Kabul Edildi”, **Cumhuriyet Gazetesi**, Sayı: 8165, 10 Mayıs 1947, s. 3.

¹⁶ “Recommendations for Assistance to Greece and Turkey”, **Truman Doctrine**, March 12, 1947, History and Public Policy Program Digital Archive, Truman Library, (Çevrimiçi) <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116182>, 3 Aralık 2016.

¹⁷ **FRUS**, 1947, Vol.V, s. 156.

* İnfiltrat politikası, ayrı durma politikası, izolasyonizm ve Monroe doktrini kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılan yalnızlık, uluslararası sorunlara aktif olarak katılmamayı ve diğer devletlerle diplomatik hatta ticari ilişkileri en alt düzeyde tutmayı öngören bir dış politika stratejisidir. Yalnızlık politikası izleyen bir devlet, askeri ittifaklara girmekten ve ülkesinde diğer devletlere askeri kolaylıklar tanımaktan kaçınır.

politikasındaki radikal değişimin başlangıcı Truman Doktrini olmuştur. “Yalnızlık” politikasının yerini ise günümüzde de devam etmekte olan “Globalizm” almıştır.¹⁸

Truman Doktrini İngiltere açısından nüfuz alanında üstünlük teşkil ettiği Türkiye ve Yunanistan’ın ABD’ye teslim edilmesi idi. Fakat bu çekilme İngiltere tarafından endişeyle karşılanmamaktadır. İngiltere açısından Mısır ve Irak’taki üslerinin savunulmasının devamlılığı Türkiye’deki üslere göre daha çok önem ifade etmektedir. Bu yüzden de Türkiye ve Yunanistan’ın ABD lehine kaybı İngiltere’yi çok da rahatsız etmemiştir.¹⁹

Kanun müzakere aşamasındayken, Ankara Büyükelçisi Wilson, Türk Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur ile görüşme gerçekleştirmiştir. Baydur Türk hükümetinin, deklarasyonun 2. maddesinin a fıkrasından yana endişelerinin olduğunu belirmiş, bu fıkranın denetim amaçlı tasarlandığı korkusu dile getirmiştir. Ankara Büyükelçisi Wilson o fıkranın tamamen Yunanistan’a yönelik olduğunu, zira komünist ayaklanmasının Yunanistan’da çok fazla görüldüğünü ve bu yüzden de böyle bir madde eklendiğini dile getirmiştir. Wilson amaçlarının asla Türkiye’yi denetlemek olmadığını dile getirerek işi tatlıya bağlamıştır.²⁰

Maddenin a fıkrası şöyledir: “ABD hükümeti yetkililerine yardımın etkili olarak kullanılıp kullanılmadığını incelemek amacıyla serbest giriş izni...”²¹

Türkiye bu korkularını gidermek için bu anlaşmaya yapılacak yardım şartlarının ABD Misyon Başkanı tarafınca ve Türk Hükümeti’ne bilgi verilerek saptanacağı fıkrasının da eklenmesini sağlamıştır. Şöyle ki, ABD Misyon Başkanı yardımın gerçekleştirilmesi için gereken teknik bilgiyi, Türkiye Hükümeti de bu yardımın gözlenlenmesi için gereken kolaylığı temin edecektir.

Fıkranın diğer maddesine; basın ve radyo temsilcilerinin serbestçe inceleme ve yayın yapma özgürlüğüne gelince, Türkiye tarafı bu anlaşmaya bir ekleme yaptırır.²² Buna göre, basın ve radyo temsilcilerinin serbest bir şekilde gözlem

¹⁸ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 57; Ramazan Gözen, “Truman Doktrini”, Ed. Haydar Çakmak, **TDP**, Ankara, Platin Yayınları, 2008, s. 388.

¹⁹ Ayşegül Sever, **a.g.e.**, s. 52.

²⁰ Melih Esenbel, **Türkiye’nin Batı ile İttifaka Yönelişi**, İstanbul, İsis Yayıncılık, 2000, s. 56-57.

²¹ **FRUS**, 1947, Vol. V, s. 130.

²² **A.y.**

yapmalarına, “iki memleketin güvenliği ile kabili telif olduğu nisbette” izin verilecektir.²³

Anlaşmanın dördüncü maddesi, 1960 sonrası iki ülke arasında yaşanacak sorunların temelini atmaktadır. Bu maddeye göre, “Türkiye Hükümeti, Birleşik Devletler Hükümetinin muvafakı olmadan, bu neviden hiçbir madde veya malûmatın mülkiyet veya zilyedliğini devretmeyeceği gibi, aynı muvafakat olmadan Türkiye Hükümetinin subay, memur veya ajanı sıfatını haiz bulunmayan bir kimse tarafından bu maddelerin veya malûmatın kullanılmasına veya bu malûmatın bu sıfatı haiz olmayan bir kimseye açıklanmasına ve bu maddeler ve malûmatın verildikleri gayeden başka bir gayede kullanılmasına müsaade etmeyecektir.” Yardım sadece Türkiye’nin bağımsızlığını korumak ve ekonomik açıdan destek olmak amaçlı yapılacağı için, yapılacak yardım sadece belirtilen koşullar çerçevesinde kullanılacaktır.²⁴ Kısacası, Türkiye anlaşmanın şartları gereği herhangi bir saldırıya uğradığı takdirde, ABD’den temin ettiği silahları kullanamayacaktır. Zira, anlaşmanın bu maddesi ilerde ABD tarafından Türkiye’nin Kıbrıs hareketinde askerî müdahalede bulunmak istediğinde hatırlatılacak ve engellenecektir.

Doktrin Türkiye açısından değerlendirecek olursa, ekonomik yardımı amaçlayan Doktrin aslında Türkiye’yi rahatlatmamıştır. Aksine, savaş artışı ihtiyaç dışı malzemelerin alınması, bu malzemelerin bakımı için gerekli maliyet ve bu malzemelerin yedek parçalarının ABD’den temin edilmesi Türkiye’yi ekonomik zorluğa sokmuştur. Diğer taraftan yedek parçaların ABD’den temin edilmesi Türkiye’yi ABD’e bağımlı hale getirmiştir. Bu bağımlılık yukarda belirttiğimiz gibi kendisini Kıbrıs meselesinde gösterecektir.

Truman Doktrini Soğuk Savaş’ın resmen ilanı olarak nitelendirilmektedir. ABD bu doktrinle Sovyetler’i karşısına aldığı belgelemiş bulunmaktadır. Doktrinin diğer önemli bir tarafı da, ABD’nin dış politikasında radikal bir değişiklik yapması ve bu ülkenin yürüttüğü “Yalnızcılık” politikasından vazgeçmesidir.²⁵

²³ ODTP, s. 112.

²⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:1, C.VI, Birleşim:79, 01.09.1947.

²⁵ Ramazan Gözen, *ag.e.*, s. 388.

Truman Doktrini'nin ilanının ardından SSCB Dışışleri Bakanlığı'nın talimatı üzerine Sovyet Büyükelçiliği'nin aktardığı bilgiler üzerine SSCB merkezi basınında Türkiye'ye karşı yazılmış makaleler yer almaya başladı. 14 Mart 1947 tarihli "İzvestiya" gazetesinde yayımlanan "Truman'ın kongre konuşması" isimli makalede Türkiye'nin ABD'den acil yardım talep ettiği belirtilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan'a göre daha iyi durumda olan Türkiye ekonomik ve askerî anlamda ABD ve İngiltere'den yardım talep etmektedir. Truman, konuşmasında öyle bir modernizasyon hayata geçirmeliyiz ki, bu planın ulusal bütünlüğün savunmasını sağlaması gerekiyor diye belirtti.²⁶ Bir gün sonrasında "Pravda" gazetesinde aynı başlık, fakat farklı bir içeriğe sahip makale yayımlandı: Türkiye'nin ulusal güvenliğini kimsenin tehdit etmediğini kanıtlamaya gerek bile yok. Bu yüzden de Truman'ın atıfta bulunduğu "modernizasyon"un asıl anlamı ABD hegemonyasını Türkiye'de sağlamaktır.²⁷

Sovyet basınında yer alan bu yazılar Türkiye tarafından cevapsız bırakılmamıştır. N. Erim "Ulus" gazetesinde: "Türkiye son iki yıl içinde ağır dış baskıların sınavından geçiyor. Ortak savunma adı altında Boğazlar'da üs verilmesini talep ediyorlar. Ayrıca, herhangi bir mevcut sözleşme söz konusu olmadan, hiç bir hukuka dayanmadan doğu vilayetinde toprak talepleri her geçen gün artmaktadır. Türkiye bu ağır baskılarla karşı karşıya gelmektedir. Bu nedenle ordusunun büyük bir kısmı silah altında tutuluyor"²⁸ diyerek Türkiye'nin tepkisinin dile getirmiştir.

Truman Doktrini'nin ilanından sonra SSCB, ABD'deki sol güçleri ve Ermeni toplumunu yardıma karşı çıkmaları için harekete geçirdi. Sovyetler'in New York'taki Başkonsolosu Y. M. Lomakin 19 Nisan 1947'de A. Vışinski'ye yazdığı gizli mektupta Amerika-Sovyet dostluğu Ulusal Konseyi, Amerika'nın Bayındır Vatandaşları, Amerika-Slav Kongresi, Amerika Ermeni Ulusal Konseyi ve çeşitli kilise örgütleri Türkiye'ye yardım gönderilmesinin aleyhine büyük bir kampanya başlattı diye belirtmektedir. ABD'deki Ermeniler Truman'ın Türkiye'ye yardım teklifini Ermeni halkına yönelik doğrudan bir tehdit olarak kabul ettiklerini ifade ettiler. Lomakin'in bilgisine göre, Amerika'da Ermeni Ulusal Konseyi tüm Ermeni

²⁶ **İzvestia Gazetesi**, 14 Mart 1947, s. 2.

²⁷ **Pravda Gazetesi**, 15 Mart 1947, s. 1.

²⁸ "Sovyet Notası Karşısında", **Ulus**, 14 Ağustos 1946, s. 1.

topluluğuna Türkiye'ye yardım gönderilmesini protesto etme çağrısında bulunmuştur. Y. M. Lomakin'in verilerinde aynı zamanda Truman'ın Türkiye'ye yardım teklifinin reddedilmesi çağrısı ile Ermenilerin kişisel olarak Birleşik Devletler Senato ve Kongre üyelerine binlerce mektup göndermesi, Ermeni basınının Amerika'da Truman'ın teklifine karşı geniş kampanya başlatması yer alıyordu.²⁹

SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı ve Sovyetler Birliği'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki daimi temsilcisi A. Gromiko, Truman doktrini ile ilgili keskin bir açıklama yaparak Truman'ın Türkiye ve Yunanistan'a yardım konusunu Kongreye sunmasını agresif ve kışkırtıcı bulduğunu belirtti. A.Gromiko Güvenlik Konseyi oturumundaki beyanatında "Yunanistan savaş ve düşman işgalinden büyük zarar gören müttefik ülke olarak dışarıdan yardım almak hakkına sahiptir. Türkiye için bunu söyleyemeyiz, Türkiye dışarıdan yardım almak için böyle bir hakka sahip değildir, bu yüzden savaştan hasar görmüş ülke olarak görülemez. Onun toprakları işgale maruz kalmamıştır. Türkiye, müttefiklere onların Hitler Almanyası'na karşı mücadelesinde yardımcı olmadı. Demokratik ülkelerin güçlü ve acımasız düşmanla mücadelesinde Türkiye demokratik kampta yer almamıştır" ifadeleri ile SSCB'nin tavrını ortaya koymuştur.³⁰ 1947 yılı 12 Haziran günü Pravda gazetesinde G. Verşin'in "ABD'nin planlaması üzerine Türkiye'nin modernleştirilmesine dair" başlıklı yazısı A.Gromiko tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ne ve Türkiye'ye karşı yöneltile suçlamaların açıklanmasına ithaf edilmiştir. G. Verşinin "Türkiye kamuoyunun tepkisi bu ülkenin yeni himayedarlarını zerre rahatsız etmiyor. Onlar bu ülkede kendilerini söz sahibi olarak kabul ediyorlar. Kendi yardımlarını teklif ettikten sonra Amerikalılar özel askerî temsilcilerine sadece Türkiye sınırları içinde yürütülmesi gereken işlerin programının belirlenmesini hem de Truman Doktrini'ne göre amerikan sahibkarlarının çıkarlarına tam cevap verecek siyasi amaçlarının gerçekleştirilmesini tahsis etmekle Türkiye'nin egemenliğine tam saygısızlık göstermektedirler" diyordu. Amerikalıların Türkiye'ye gelişi ve çalışmalarına ilişkin olarak Pravda, askerî açıdan Türkiye'nin artık bağımsız bir devlet olmadığını vurguladı. Amerikan sermayesi, ülke ekonomisine derinlemesine nüfuz ediyor.

²⁹ G.N. Sevostyanova, **Sovetsko-Amerikanskiye Otnoşeniya, 1945-1948**, Sost. V. Aldoşin, Moskva, MFD, 2004, s. 415-416.

³⁰ **İzvestia gazetesi**, 9 Nisan 1947, s. 1.

Düşüncelerine göre, Türkiye ekonomi alanında bağımsızlığını kaybediyordu ve İngilizler pozisyonlarını daha güçlü ve daha zengin bir rakibe devretmekteydiler.³¹

Sovyetlerin keskin tutumuna rağmen, Truman doktrini Türkiye'nin dış politikasında SSCB baskısına maruz kalmış bir dönüm noktasıydı. Dolayısıyla, İkinci Dünya Savaşı'nın şiddetli dönemini nötr bir politika ile destekleyen Türkiye'nin dış politikasındaki Truman doktrini, tarafsızlığın sonu olarak görülebilir. 1945-1947 yılları arasında Türkiye'ye karşı sürdürülen genişleme politikasıyla SSCB, Türkiye'yi ABD'nin stratejik müttefiki haline getirdi. Truman doktrini, Türkiye'nin askerî, ekonomik ve siyasi açıdan batı bloklarına entegrasyonunun temelini attı. Aynı zamanda, bu doktrin, Amerika Birleşik Devletleri lehine yakın ve Ortadoğu'daki güçlerin değişiminin doğrudan bir teyidi idi ve Birleşik Krallık'ın bölgedeki rolü Birleşik Devletler'e verildi. Fakat bu durum 1939'da imzalanan İngiliz-Türk anlaşmasının sonu değildi. Truman Doktrini'nin Türkiye'nin güvenliği açısından politik önemi, imzalanan anlaşma uyarınca ABD mali yardımının hacminden çok daha büyük olmuştur. Nihayetinde Sovyet tehdidi karşısında ABD'den önemli destek alan Türkiye, imzaladığı anlaşma için İngiliz-Türk ittifak anlaşmasının aleyhine ciddi bir taahhütte bulunmamıştır.

1.2. Marshall Planı

İkinci Dünya Savaşı Avrupa'yı ekonomik açıdan büyük bir yıkımla karşı karşıya bırakmış ve bu da beraberinde komünistlerin ve Sovyetler Birliği'nin güçlenip yayılmasına uygun bir ortam oluşturmuştur. Özellikle Batı Avrupa ülkeleri komünist düşüncelere doğru kaymış ve bu durum da ABD'yi son derece rahatsız etmiştir. Ekonomik kaynakları tükenmek üzere olan ve zaten kötü dönemden geçen Avrupa ekonomisi, yaşanan grevler sonucu daha da zor bir döneme girmiştir. SSCB'nin Avrupa'da güç kazanmasını önlemek için Batılı ülkelerin bir an önce ekonomik zorlukları yenmesi ve güçlenmesi gerekmektedir. Şayet, Avrupa ekonomik açıdan güçlenirse siyasi açıdan da özgürlüğünü koruyabilirdi. Bununla birlikte Avrupa'nın içinde bulunduğu durum en çok ABD ekonomisini

³¹ **Pravda gazetesi**, 12 Haziran 1947, s. 1.

etkilemekteydi, çünkü ABD, mallarını ihraç edecek alıcı bulamamaktaydı. Dolayısıyla, bu durum ABD'nin üretimini de olumsuz yönde etkilemekteydi.³²

1947 Moskova Konferansında, Avrupa'daki bu durumu gözlemleyen ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, ABD'nin öncülüğü ile birlikte Sovyetler Birliği'nin yayılmasını önlemek için başta Fransa, İngiltere ve Almanya olmak üzere bütün Avrupa'yı kapsayan ekonomik işbirliği oluşturmaya karar vermiştir. Bu program gerçekleştirildiği takdirde, ticari engellerin aradan kalktığı bütün bir Avrupa söz konusu olacaktır ve bu durum da beraberinde ABD'nin ekonomik alanda büyümesini ve güçlenmesini getirecektir.³³

23 Mayıs 1947 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dean Acheson'un önerisiyle George Kennan'ın Avrupa'nın kalkınması için hazırladığı rapor görüşülmüştür. Kennan'a göre, Avrupa için gereken ekonomik yardımlar bir an önce başlatılmalı, ABD özellikle Batı Avrupa'ya yardım konusuna odaklanmalıdır. Ayrıca raporda en çok dikkati çeken mesele "Avrupa için Kömür Programı"dır. Yine Kennan'a göre, kömür üretiminin yeniden yapılmasının sağlanması aynı zamanda Batı Avrupa'nın da canlanması demektir. Plan Avrupa'nın kalkınmasını iki aşamada yürütmeyi öngörüyordu. Birincisi, kömür üretimi bir an önce gerçekleştirilmeli ve tüketimi sağlanmalı ki, bu kısa vadede gerçekleştirilmesi düşünülen bir plandı. İkincisi, ABD, Avrupa'ya eski ekonomik ve siyasi özgürlüğünü kazanana kadar destek olmalı, sonrasında programın gerçekleştirilmesini Avrupa'nın kendisine teslim etmeliydi.³⁴

ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dean Acheson da, 8 Mayıs 1947 yılında Cleveland Mississippi'de gerçekleştirilen Delta Konseyi öncesi yaptığı konuşmasında Avrupa'nın ekonomik durumunun yeniden düzeltilmesi konusunda görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

"ABD'nin üretimi ile dünyanın diğer bölgelerindeki üretim arasında çok büyük bir bağ vardır. Amerika'nın kendi çıkarları açısından, diğer zor durumdaki

³² Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler..", s. 538.

³³ Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. LI, No: 1-4, Ocak-Aralık 1996, s. 275-276.

³⁴ Charles L. Mcc, **The Marshall Plan: The Launching of Pax Americana**, New York, Simon and Schuster, 1984, s. 91-92.

ülkelere yardım etmesi gerekmektedir. Dünyada istikrar sağlanmadan ve bazı dış ülkeler kendi kendilerine ekonomik olarak yeterli hale gelmeden, ABD için uzun süreli bir barış ve refah söz konusu olamaz. Acilen çözülmesi gereken sorun, 16 milyarlık ihracat ile 8 milyarlık ithalat arasındaki farkı kapatmaktır. Amerika acilen, ithalatını ve Avrupa ülkelerindeki üretimi arttırmalı ve Avrupalıların gelir düzeyinin artmasına yardımcı olmalıdır.”³⁵

ABD, yapılacak küçük çaplı ekonomik yardımların Avrupa’yı bulunduğu ekonomik krizden kurtaramayacağını farkındaydı ve bu yüzden Batı ülkelerinin ekonomik bütünleşmesini ön gören planı da bu çerçevede şekillenmiştir.

5 Haziran 1947 yılında George Marshall Harvard Üniversitesi’nde bu planın ana hatlarını ortaya koyan o ünlü konuşmasını yapmıştır: “Avrupa’nın ekonomik yapısının iyileştirilmesi öngörülenden oldukça daha uzun bir zaman ve daha fazla çaba gerektirir. Bu arada, şehirlerdeki insanlar yiyecek ve yakıttan yoksundur ve bazı yerlerde açlık seviyelerine yaklaşmaktadır. Dolayısıyla, hükümetler yurtdışında bu ihtiyaçları karşılamak için yabancı paralarını ve kredilerini kullanmaya mecburdur. Bu süreç, yeniden yapılanma için acilen ihtiyaç duyulan fonları tüketiyor. Böylece, çok ciddi bir durum hızla gelişmekte ve dünya için hiçbir fayda sağlamamaktadır. Ürün alışverişinin dayandığı modern işbölümü sistemi yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Gerçek şu ki, Avrupa’nın önümüzdeki üç ya da dört yıllık gıda ve diğer mamulatlara olan ihtiyacı normalden çok fazladır ve ekonomik açıdan ek yardıma ihtiyaç duymaktadır.”³⁶

Marshall, Harvard’da yaptığı konuşmada ABD üretiminin tekbaşına var olamayacağını, bu yüzden de çıkarları açısından Avrupa’ya gereken ekonomik yardımı sağlaması gerektiğini, aksi takdirde, ABD’nin de devamlı barış içinde varlığını sürdüremeyeceğini dile getirmiştir. Bu yüzden de Avrupa’ya ekonomik destek sağlanarak buradaki üretim arttırılmalıdır. Marshall, konuşmasında aynı zamanda artık ABD’nin ulusal politikadan bölgesel politikaya yöneldiğinin de açıklamasını yapmıştır. Yani, ABD, Avrupa’daki ülkelere tek tek değil, bütün

³⁵ **Council on Foreign Relations, The United States in World Affairs: 1947-48**, New York, Harper and Brothers, 1948, s. 357.

³⁶ Summary of Discussion on Problems of Relief, Rehabilitation, and Reconstruction of Europe , Washington, May 29, 1947; **FRUS**, 1947, Volume III, s. 138.

Avrupa ülkelerini kapsayacak program çerçevesinde yardım etmeliydi. Diğer bir taraftan, Truman Doktrini'nin askine, Marshall Planı sadece ekonomik yardımı hedeflemekteydi. Bu Planın gerçekleştirilmesine engel olmaya çalışacak siyasi partilerin ve hükümetlerin, ABD ile karşı karşıya geleceklerinin de mesajı verilmiştir. Marshall burada Sovyetleri ve diğer komünist partileri hedef göstermekteydi.³⁷

Marshall, yapılacak herhangi bir yardımın kısa süreli hafifletici değil, uzun süreli tedavi edici yönümlü olmasının gerekliliğini vurguluyordu. Krizlere verilen kısmi yanıt modelinden vazgeçilmesi gerektiğini belirtmektedir. O konuşmasında, bu yardım talebinin Avrupa'dan gelmesi gerektiğini vurgulamıştır. Marshall'a göre Avrupa ülkeleri kendi aralarında durum değerlendirmesi yapmalı ve ülkelerin kendilerinin üstleneceği yardım konusunda bir sonuca varmalıdır. Avrupa kısa sürede hayatta kalmayı değil tam anlamıyla ekonomik düzelmeyi sağlayacak bir yol çizmek zorundadır. Avrupa temel ihtiyaçlarını hesaplamalı, kaynakları bir araya getirerek mümkün olan herşeyi sağlamalı, kendilerinin baş edemediği sorunlar söz konusu olduğu zaman ABD'den yardım istemelidir. Bu noktada ABD de elinden gelen her türlü desteği sağlayacaktır. Marshall ayrıca konuşmasında Avrupa'ya yapılacak yardımın herhangi bir ülkeye veya bir doktrine karşı olmadığını, tamamen açlığa, yoksulluğa ve çaresizliğe karşı olduğunu özellikle vurgulamaktadır. İyileşmeye yardımcı olmak isteyen her hükümet Birleşik Devletler Hükümeti adına tam bir işbirliği bulacak, bu yardımı önlemeye çalışacak hükümetler, siyasi partiler ya da gruplar, ABD'nin muhalefetiyle karşı karşıya kalacaktır.³⁸

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa'yı sarsan ekonomik zorlukları anlattıktan sonra, Marshall şunu belirtti: "Çözüm, kısır döngüyü kırmak ve Avrupa halkının kendi ülkelerinin ve Avrupa'nın ekonomik geleceğine olan güvenini geri kazandırmaktır. Birleşik Devletler, normal ekonomik sağlığın dünyaya dönmesine

³⁷ Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 538-539; Arthur H. Vandenberg, "The Marshall Plan", **Committee on Foreign Relations, United States Senate**, Washington, D.C., January 18, 1948 (Çevrimiçi) https://marshallfoundation.org/library/wp-content/uploads/sites/16/2014/04/Herbert_Hoover_Letter_to_Senator_Vandenberg_January_18_1948.pdf, 18 Eylül 2017.

³⁸ Theodore A. Wilson, **The Marshall Plan, 1947-1951**, Vol. 236, New York, Headline Series, Foreign Policy Association, 1977, s. 7-8.

yardımcı olabilecek her şeyi yapmaya hazırdır. Bu görev tamamlanıncaya kadar Avrupa’da ya da herhangi bir yerde güvenceye alınmış bir istikrar ve güvenceye alınmış bir barış söz konusu olamazdı.” Marshall’ın sözleri, Dışişleri Bakanlığı’nda Avrupa’nın dünya çapındaki refahın anahtarı olduğuna hakim olan bilgeligi yansıtıyordu.³⁹

Kısaca, ABD, Avrupa’nın eski ekonomik gücüne sahip olmasına istekliydi. Avrupa gibi önemli bir müşteri olmadan, ABD de kendi ticaretini canlandıramazdı. Diğer taraftan, Avrupa’nın kayboluşu, aynı zamanda ABD’nin Batı ve Orta Avrupa’da gücünün azalması demektir. Özellikle İngiltere ve Fransa gibi güçlerin yokluğu, bölgenin Sovyetler için daha kolay ele geçirilmesine fırsat verecektir.⁴⁰

“Marshall önerisinde üç nokta göze çarpmaktaydı:

- Birincisi, Truman Doktrini’nden farklı olarak, ekonomik tamir üzerine vurgu yapılmaktaydı. Yeni politika açlık, yoksulluk ve kaosla mücadeleye yönelmişti. Herhangi bir askerî yardım söz konusu değildir.
- İkincisi, ulusal düzeyden, bölgesel düzeye (tüm avrupa kıtası) çıkılmıştır. Daha önce Türkiye ve Yunanistan örneğinde görüldüğü gibi tek tek ülkelerle yardım ilişkisine giren ABD, bu politikasını değiştiriyordu.
- Üçüncüsü, bu girişimi engellemeye kalkışacak olan hükümetler, siyasal partiler ya da grupların Amerika’nın direnişiyle karşılaşacağının ifade edilmesi idi. Bu sözler SSCB’ye ve Batı Avrupa’daki komünist partilere yönelik açık bir ihtar niteliği taşımaktaydı.”⁴¹

³⁹ A.g.e., s. 9.

⁴⁰ Michael Hogan, **The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe 1947-1952**, New York, Cambridge University Press, 1983, s. 22.

⁴¹ Çağrı Erhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler..”, s. 539; Türkkaya Ataöv, “Marshall Planı’nından NATO’nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXIII, No:3, 1968, s. 277.

Plan tüm Avrupalılara ve SSCB'ye önerilmeliydi. Diğer bir deyişle, Avrupa'da bir bölünme olacaksa, buna Washington değil, Moskova neden olmalıydı.⁴²

Planın öne sürülmesinin ardından 22 Eylül 1947 yılında Avrupa ülkelerini ekonomik krizden kurtarmak için Avrupa Ekonomik Kalkınma programı düzenlendi. Bu program kapsamında 3 Nisan 1948 yılında Dış Yardım Kanunu'nu çıkarıldı. Kanuna göre ABD program kapsamındaki 16 Avrupa ülkesine 6 milyar dolar yardımda bulunacaktır. Böylece 16 Nisan 1948 yılında kanun çerçevesinde Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı kuruldu.⁴³

Türkiye İkinci Dünya Savaşında iştirak etmemesine rağmen, her daim harp tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Şöyle ki, Rusya'nın toprak talepleri ve Boğazlarda üs elde etme çabaları Türkiye'nin Rusya tehdidi yüzünden ordusunu geri çekmesine izin vermemektedir. Böylece, Türkiye ekonomisi önemli ölçüde zarar görmektedir. 1939-1945 yılları arasında silah altına alınan bir milyon asker, üretim kapasitesini olumsuz yönde etkilemiş, iç tüketim sınırlı ve ihracat yetenekleri kısıtlanmış, savaş sebebiyle ihraç ürünleri fiyatlarında artış söz konusu olmuştur. Savaş öncesi seviyelerine yapılan ihracat fiyatlarının telafi edilmesi, Türkiye ekonomisine ek bir yük getirmiştir. Öte yandan, Türkiye, savaş sonrasında da Rusya'dan gelebilecek baskılardan kendisini savunabilmek için ordu bulundurmaya devam etti. Savaş boyunca Türkiye 245 milyon dolarlık altın ve döviz rezervi biriktirebildi fakat rezervlerini Sovyetler Birliği ile savaşmaktan kaçınmak için bulundurduğu orduya harcadı ve bu nedenle iç krediler ve yabancı krediler edinmeye çalıştı.⁴⁴

Türk hükümeti, savunma çabalarını sürdürmek için program kapsamında kredilerin dahil edilmesini istedi. Zira, ABD tarafından Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye'ye kısmi bir yardım yapılmış, yalnız ekstra bir ekonomik yardım yapılmamıştır. Amerika Birleşik Devletlerine göre yapılan askerî yardım sayesinde Türkiye modern silahlarla ordusunu donatacak, savunma sistemini güçlendirecektir. Böylelikle, ekonomik açıdan güç teşkil eden askerî bütçesini de

⁴² Cüneyt Akalın, **a.g.e.**, s. 125.

⁴³ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 399.

⁴⁴ Refii Şükrü Suvla, "Türkiye ve Marshall Planı", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. X, S. 1-4, 2015, s. 158.

hafifletmiş olacaktır.Yalnız, yapılan askerî yardım Türkiye'yi ekonomik açıdan rahatlatmamış, belirtildiği gibi silahların bakımı için ayrılan bütçe nedeniyle daha da zarara uğramıştır. Gereken yedek malzemelerin de yurtdışından temin edilme zorunluluğu bir süre sonra dolar bulma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir.⁴⁵

Avrupa Ekonomik İşbirliği (CEEC) 'nin ilk Komisyonunda Türkiye Dışışleri Bakanı Hasan Saka, beş yıllık ekonomik kalkınma programını sundu ve bu çerçevede 615 milyon dolarlık dış yardım talebinde bulundu, ancak Türkiye'nin bu talebi ABD tarafından Marshall Yardımı'nın ulusal bir kalkınma oluşturmadığı gerekçesiyle reddedildi. Yalnız ABD, bu yardımın savaşın getirdiği yıkıma maruz kalan, ekonomik krizle karşı karşıya kalan devletlere yapılacağını dile getirmiş, Türkiye'nin ise savaştan yıkımla çıkmadığını, aksine Avrupa devletlerine yardımda bulunabilecek konumda olduğunu belirtmiştir.⁴⁶

Türkiye'nin bulunduğu talebin reddedilmesi üzerine, Dışışleri Bakanı Necmettin Sadak, 2 Şubat 1948 yılında bu durumu mecliste ABD'nin sunduğu rapor çerçevesinde şu şekilde izah etmiştir. Türkiye ABD açısından maden ve ziraat alanında Avrupa'ya yardım edebilecek konumdadır. Diğer bir taraftan, Türkiye yeterli altın döviz stokuna sahiptir ve dış ödemede herhangi bir sıkıntı yaşanmadığından Marshall Planı'na üye olan devletlere gerekli techizatların sadece özel izinle verilmesine rağmen Türkiye'ye makinelerin alımında imtiyaz tanınmıştır. Bu imtiyazın verilmesi Türkiye'ye yapılacak en büyük yardım demektir. Zira gerekli techizatlar da Marshall ile üye devletlere 1 Mart 1948 tarihinden itibaren özel izinle ihraç edilecektir. Marshall Planı'nın Türkiye'nin ekonomik açıdan daha da büyümesine ve Avrupa'ya yardım konusunda daha faydalı olabileceği bir gerçektir, fakat bu plan, savaşta zarara uğramış devletlere yardım maksaydıyla düşünülmüş bir plandır. Türkiye ise herhangi bir zarara uğramamış ve Avrupa'nın karşılaştığı ekonomik zorluklarla da karşı karşıya kalmamıştır. Avrupa'da durum karışıkken, Türkiye gayet istikrarlı bir politika sürdürmekte ve muhalefetle birlikte hareket edebilmekteydi. Türkiye elinde bulundurduğu altın stoku ile gerekli makine ve teçhizatı sağlayabilecek durumdaydı. Sağladığı makineler aracılığıyla üretimini

⁴⁵ ODTP, s. 219-220.

⁴⁶ Haluk A. Ülman, **İkinci Cihan Savaşı'nın başından Truman Doktrini'ne kadar Türk - Amerikan diplomatik münasebetleri (1939 – 1947)**, Ankara, A.Ü.S.B.F. yay., 1961, s. 117-118.

arttırabilecek ve böylece de ürünleri satarak dolar temin edebilecek durumdadır. Türkiye'nin Plan çerçevesindeki rolü Avrupa'nın gerek duyduğu maddelerin üretimini arttırmaktır ve Türkiye bu üretimi sağlayabilecek maddi koşullara sahiptir.⁴⁷

Marshall yardımı ile doğrudan bağışların reddedilmesi Türkiye'de önemli bir siyasi tepki yarattı. Marshall yardımından yararlanabilmek için ilk çaba 9 Ocak 1948 yılında Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'un gerçekleştirdiği görüşme ile hayata geçmiştir. Baydur, Amerikan Dışişleri Bakan Vekili A. Lovett ile görüşme esnasında ABD'nin sandığının aksine elimizde fazla altın ve döviz bulunduğunu dile getirmiştir. Mevcut olanı ise herhangi bir tehlike söz konusu olduğu takdirde kullanılması planlanmıştır. Diğer taraftan Türkiye'nin İsviçre gibi zengin ülkeyle kıyaslanmanın da doğru olmadığını dile getirir Baydur. İki ülke arasında yapılan ticaret hacminin büyüklüğü Türkiye'yi zor duruma sokmaktadır.⁴⁸

İkinci bir çaba ise Dışişleri Bakanı Sadak tarafından gerçekleştirilmiştir. Sadak konuyla ilgili ABD Büyükelçisi'ne "büyük hayal kırıklığını" dile getirmiştir. Türkiye, Marshall Yardımı altında kredileme hakkına sahip olduğunu ve ekonomik ve endüstriyel açıdan çok daha gelişmiş olan Belçika ve Hollanda gibi ülkelerin kredileri alıyorken dışlandığını, bunun bir haksızlık olduğunu düşünmektedir.⁴⁹

Zira coğrafi ve siyasi açıdan ABD için büyük önem taşıyan Türkiye'nin, bu durumu koruyabilmesi için de aynı zamanda mali desteğe ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Türkiye talepte bulunurken, siyasi istikrarın sağlanması için ekonomik durumun da önemini belirtmektedir.⁵⁰

Türkiye'nin Marshall Planı'na kabul edilmesi için ABD bazı taleplerde bulunmaktadır. Türkiye için yapılacak yardım, tarım alanında üretimin artırılmasında kullanılması gerekiyordu. Türkiye, bu şekilde Avrupa'nın gıda ihtiyacını karşılayacaktı. Tarım alanı dışında sanayi alanında da Türkiye'den beklenen, ABD için savunma açısından önem arz eden kromun çıkarılmasıydı.

⁴⁷ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 02.II.1948, Dönem: VIII, Cilt: 10, Toplantı: 2, Birleşim 37, s. 6-9;

⁴⁸ Melih Esenbel, **a.g.e.**, s. 63.

⁴⁹ **FRUS**, 1948, Vol. III, s. 363.

⁵⁰ **ODTP**, s. 222.

Türkiye'nin bu istekleri kabul etmesi durumunda Marshall Planı'na kabul edileceği bildirilmiştir. Türkiye bütün talepleri kabul etmiştir.⁵¹

Türkiye'nin çabaları sonucu Washington, Nisan-Temmuz ayları arasında Türkiye'nin ilk 10 milyon dolarlık kredisini uzatmaya karar verdi ve bu yardıma Haziran ayında başlayan maliye için 39 milyon dolar daha eklendi. Türk hükümeti, anlaşmanın metnini inceledikten sonra, 4 Temmuz 1948'de ABD ile Türkiye arasında İkili Anlaşma; Ekonomik İşbirliği anlaşması imzalandı.⁵² Her iki tarafın da onaylamasından sonra Türkiye, Washington'dan düzenli finansal ve ekonomik yardım almaya başladı.⁵³

Türkiye, yapılacak yardımla üretimin arttırılacağı, üretimden kalanlarla da aynı zamanda Avrupa'ya gıda yardımı yapılacağını belirtmiştir. Türkiye aldığı ekonomik yardım sayesinde tarım, endüstri, ulaştırma, bayındırlık ve sulama alanlarında gelişme kaydetmiştir. Aynı zamanda ekonomik yardım sayesinde ithal ürünlerin fiyatları dengelenmeye ve böylece finansal açıklar kapatılmaya çalışılıyordu.⁵⁴

ABD, bu yardımın yalnızca Batı Avrupa ülkeleri için yapılması gerektiğini beyan ederek böylece Avrupa'da bölünmeyi başlatan taraf olarak kendisinin sorumlu tutulacağını farkındaydı. Bu nedenle, Dışişleri Bakanı Marshall, ABD'nin ekonomik yardımda bulunacağı ülkelerin isimlerini belirtmemiş, yardımların bütün Avrupa'yı kapsamasa da belirli sayıda Avrupa ülkesini kapsayacağını belirtmiştir. Hiç şüphe yok ki, SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinin yardım programına dâhil edilmesi ABD için düşünülemezdi.⁵⁵

Yalnız Avrupa'nın bölünmesinin sorumluluğunu almamak için ABD, SSCB'yi de bu konferansa davet etmiştir. Kennan, SSCB'nin ABD'nin şartlarını kabul etmeyeceği ve bu plana katılmayacağından emin olduğu için SSCB'yi

⁵¹ Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 540.

⁵² Senem Üstün, "Turkey and The Marshall Plan: Strive For Aid", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. XXVII, S. 0, 1997, s. 37; G.G. İsayeva i A.A. Sotniçenko, "Blijniy Vostok: voyna i politika", **Middle East: war and politics**, Moskva, İzd. Dom Mardjani, 2010, s. 276.

⁵³ **T. C. Resmi Gazete**, 13 Temmuz 1948, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında 4 Temmuz 1948 Tarihinde İmzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve Eki ile Aynı Tarihte Teati Edilen Mektupların Onanması Hakkında Kanun.

⁵⁴ **ODTP**, s. 451.

⁵⁵ Anatoliy Utkin, **SSSR v osade**, Moskva , Eksmo algoritm, 2010, s. 83.

konferansa davet etmekten çekinmemiştir. Şayet Sovyetler ABD'nin taleplerini kabul etseydi, ABD bu plandan vazgeçecekti. Böylece ABD Avrupa'nın bölünmesi yükünden kurtulmuş ve tam da planladığı gibi bu görevi Sovyetler üstlenmiştir.⁵⁶

Avrupa'nın yeniden inşasını düzenleyecek program, Sovyetler'in de ilgisini çekmiş ve Sovyet liderliğinin Marshall Planı'na karşı tutumu olumlu olmuştur ve bu nedenle Paris Konferansı'na katılma teklifini kabul etmiştir. Ancak, SSCB'nin Paris Konferansına katılımı Amerika'nın planlarının bir parçası değildi.

Sovyetler Birliği yetkilileri bu konferansa katılımı şöyle değerlendirmektedir: Sovyetler, Avrupa'nın bölünmesini engellemek için bu konferansa katılmıştır. Dışişleri Bakanı Marshall'ın 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde yaptığı çağrıdan sonra Molotov, Amerikan planına katılma önerisi ile Sovyetler Birliği Merkez Komitesine bir nota gönderdi. İki hafta sonra heyetin başında bulunan Molotov, Bevin ve Bido ile görüşmek üzere Paris'e geldi. Forrestal, 2 Temmuz'da günlüğüne şunları yazdı: "Gelecek altı ay hakkında derin endişe duyuyorum. Paris'e bakıyorum ve programın Rusların katılmadığından emin olmak için tasarlandığını düşünüyorum."⁵⁷

Molotov, Fransa ve İngiliz Dışişleri Bakanları Bido ve Bevin ile görüşme esnasında planın detaylarını görüştü. Hazırlanan plana göre, ortak bir ekonomi yolunda adım atılacak ve her ülke hangi üretim alanında iyiye onu üretecektir. Molotov açısından bu plan, Doğu Avrupa bölgesi ülkelerini Batı Avrupa'nın tarım kaynağına çevirecektir. Molotov, Konferans esnasında bu planın tamamen ABD'nin Avrupa'da kendi hegemonyasını kurmak için, Avrupa'yı dolar aracılığıyla ABD'nin hegemonyası altına almak için tasarlanan bir program olarak tasarlandığını dile getirerek konferansı terk etmiştir.⁵⁸

Mc Culloch'un belirttiği gibi Marshall Planı'na katılmayı reddeden Stalin, Amerika'nın başarısını aslında garantilemiştir.⁵⁹

⁵⁶ Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 539.

⁵⁷ Anatoliy Utkin, **a.g.e.**, s. 84.

⁵⁸ Yu. P. Bokarev, "Yeşyo raz ob otnoşeniy SSSR k planu Marşalla", **Oteçestvennaya İstoriya**, 2005, No: 1, s.86-97, s. 92; Türkaya Ataöv, **a.g.m.**, s. 279.

⁵⁹ **A.y.**

Sovyetlerin bu plana tepkisi gecikmedi. Sovyetler bu plana karşılık Molotov Planını öne sürdüler. Plan, Sovyetler’le komünist uyduları arasında ikili ticareti kapsıyordu.

Molotov Planı, Fransa ve İngiltere Dışişleri Bakanları - Bido ve Bevin tarafından reddedildi. Planda sunulan öneriler şöyle idi: birincisi, her ülkenin kendisi yardım biçimini belirleyebilmeli; ikincisi, savaşta olan ülkeler arasında müttefikler, muhalifler ve tarafsızlar diye bir ayırım yapılmalıdır.⁶⁰

Batı’yı Rusya’dan kurtarma bahanesiyle, kongre Avrupa’nın batısına yardım etmek için oy kullandı. Böylece Rusya kendi başına kaldı. Kongre aynı zamanda bazı Doğu Avrupa ülkelerinin de SSCB’ye karşı koymaya cesaret edeceğini ve Avrupa’daki koalisyon güç dengelerinde değişime yön verecek Marshall Planı’ndan yararlanmayı kabul edeceğini düşünüyordu.⁶¹

Doğu Avrupa ülkeleri bu plana katılabilirdi. Ancak önemli bir siyasi koşul ortaya atıldı: Sovyetler Birliği politikasının yönlendirilmesinin sona ermesi. Böylece, SSCB ile müttefikleri arasındaki bağlantı kopacaktı. Ayrıca, Doğu Avrupa ülkelerinin kaynaklarını kullanarak kıtanın batı kısmının restore edilmesi planlandı.⁶²

Sovyetler Marshall Planı’na katılmayı reddettikten sonra Çekoslovakya ve Polonya’ya ciddi baskı uygulamaya başladı.⁶³

Polonya’daki Gomulka ve Çekoslovakya’daki Masaryk, her şeye rağmen Amerika’dan yardımı almaya çalıştı. Ancak Sovyet baskısı göz önüne alındığında, 2 Temmuz’dan sonra zaten imkansızdı. Polonya Hükümeti, Amerikan programlarına katılmayı reddetti. 9 Temmuz’da Masaryk, Gottwald, Stalin ve Molotov Kremlin’de biraraya geldiler. Görüşme esnasında ortaya konulan belgeler “Marshall Planın amacı Sovyetler Birliği’nin izolasyonudur” sonucunu ortaya çıkardı. Sovyet tarafı,

⁶⁰ M.M. Narinskiy, “SSSR i plan Marşalla”, **Novaya i noveyşaya istoriya**, No: 2, 1993, s. 11.

⁶¹ Anatoliy Utkin, **a.g.m.**, s. 91.

⁶² M.M. Narinskiy, “Narastaniye konfrontatsiy: plan Marşalla, Berlinskiy krizis”, **Sovetskoye obşestvo: vozniknoveniye, razvitiye, istoričeskiy final**, T. II, M., 1997, s. 56.

⁶³ G.P. Muraşko, T.V. Volokitina, A.F. Noskova, “Sozdaniye sotslagerya”, **Sovetskoye obşestvo: vozniknoveniye, razvitiye, istoričeskiy final**, T. II, M., 1997, s. 9-10.

Çekoslovak katılımının SSCB'ye karşı yönlendirilen bir hareket olarak yorumlanacağını belirtti.⁶⁴

Şubat 1948 yılında Marshall planına katılmak isteyen Çekoslovakya Sovyetlerin komünist darbelerine maruz kalmıştır. Yapılan darbe Batı dünyasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Zira Çekoslovakya, Batı demokrasisinin Orta Avrupa'daki en önemli önderlerinden biri olmuştur. Ancak darbe sonucu Batı demokrasisi daha tam doğmadan ölmüş bulunmaktaydı. Aynı zamanda bu darbeye Doğu ve Orta Avrupa'da ve aynı zamanda Balkanlar'da hâkimiyetini tamamlayan Sovyetler sıranın Batı Avrupa'ya geleceğini de göstermekteydi.⁶⁵

SSCB'nin Marshall planına katılma sorunu yükseltilmedi. ABD asla SSCB'ye katılmayı teklif etmedi. 1947 ve 1948 yıllarının resmi ABD belgelerinde Doğu Avrupa ülkeleri için öneriler bulunmamaktadır. Haziran 1947'de, İngiltere ve Fransa'nın daveti üzerine SSCB, Paris'te üç eyaletin Dışişleri Bakanları konferansına katıldı. Yuriy Pavloviç Bokaryov, bu daveti "muhtemelen müttefiklerine nezaket gösterisi yapıldı ve kimse SSCB'nin bunu kabul etmesini beklemedi" diye değerlendirdi.⁶⁶

Sovyetler'in Marshall Planı'nı kabul etmemesinin nedeni tamamen siyasi sebeplerdi. Sovyetler ABD'nin dolar sayesinde Sovyet liderliğini üstlenmesini istemiyordu.⁶⁷

Sovyetler Birliği Marshall Planı'nı Truman Doktrini'nin bir tamamlayıcısı olarak nitelendiriyordu. Şöyle ki, Truman Doktrini sonrası komünist rejimler Avrupa ülkelerinde yenilgiye uğradı. Bundan yola çıkarak Sovyetler, ABD her ne kadar Marshall Planı'nın açlığa, yoksulluğa karşı olduğunu dile getirse de, Sovyetlere karşı yönlendirilmiş bir plan olduğunu savunuyordu.⁶⁸

İşte bütün bu yaşananlar Avrupa'yı bir an önce Batı ülkeleri arasında işbirliği kurması için harekete geçirdi ve 17 Mart 1948 yılında Batı Avrupa Birliği kuruldu.

⁶⁴Anatoliy Utkin, **a.g.m.**, s. 94.

⁶⁵Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 400.

⁶⁶Bokarev, **a.g.y.**

⁶⁷Utkin, **a.g.e.**, s. 90.

⁶⁸Ataöv, s. 276.

Yapılan anlaşmaya göre, Avrupa'da herhangi bir Batı ülkesine silahlı saldırı düzenlenirse, diğer Batı ülkelerinin yardımda bulunmaları gerekmektedir.⁶⁹

1.3. Türkiye Ortadoğu'da Liderliğe Soyunuyor: Bağdat Paktı

Sovyetler, Batı bölgesinde yarattığı karmaşıklığı, komünist rejimlerinin ayaklanmasını, kışkırtıcı eylemleri Arap ülkelerinde de gerçekleştirmiştir. Ve böylece bölgede ABD ve İngilizlere karşı nefret uyandırma çabasına girmiştir. Bildiğimiz üzere, Arap bölgesi dünyadaki petrol rezervinin büyük bir kısmına sahip olmaktadır. Şayet bölge Sovyetlerin eline geçerse bu durum ABD ve İngiltere'nin de buradaki çıkarlarına son verecektir. Ekonomik anlamda sahip olunan güçler dengesinde değişim yaşanacaktır. Diğer taraftan, Avrupa ile Asya arasında bağlantı kuran Süveyş kanalına da sahip olunması bölgeyi önemli kılmaktadır.⁷⁰

SSCB'nin durumuna göre, ABD'nin Arap ülkeleriyle bir anlaşmaya varması, pakt kurması daha olanaklıydı, zira ABD Arap ülkeleriyle herhangi bir sorun yaşamamıştı.⁷¹

Ortadoğu, Batılı devletler için büyük önem taşımaktaydı. Buna sebep ise petrol rezervlerinin büyük bir kısmının bu bölgede bulunmasıydı ve bu sebeple de Batılı devletler bölgeye önemli yatırımlar yapmıştı.⁷²

Özellikle Kore Savaşı sonrası ABD Avrupa'yı da tehlike altına atmamak ve SSCB'nin bölgede ilerlemesini önlemek için bölgede bir an önce bir savunma sisteminin oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. Ortadoğu'da Sovyet yayılması Avrupa'yı da etkileyecektir. ABD bu durumun önüne geçmek için bölgede öncü rol edinmeye başlamıştır. Zira İngiltere artık Ortadoğu'da eskisi kadar kuvvetli ve sözsahibi değildi ve böylece Ortadoğu'da bir boşluk oluşmaktaydı.⁷³ Dolayısıyla, ABD açısından Ortadoğu'da güvenliğin sağlanması, İngiltere'nin bölgede varlığını

⁶⁹ Fahir, **a.g.e.**, s. 400.

⁷⁰ Ömer E. Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na karşı politikası (1945-1970)**, AÜ SBF Yayınları, 1972, s. 51.

⁷¹ **A.g.e.**, s. 52.

⁷² Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946 -1960)**, Ankara, Phoneix Yayınları, 2004, s. 475.

⁷³ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, Ed. Baskın Oran, C.I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 620.

sürdürmesinden daha önemli bir meseleydi. Çünkü, şayet Ortadoğu Sovyetlerin eline geçerse buradaki petrol rezervleri de SSCB'nin eline geçecek ve bu durum ekonomik dengeyi alt üst edecektir. Diğer bir taraftan, ABD Sovyetlerin Akdeniz bölgesinde ilerlemesine izin veremezdi.⁷⁴

Amerikan Dışışleri Bakanı John Foster Dulles Arap bölgesindeki Sovyet yayılımını önlemek için Ortadoğu ve Güney Asya bölgesinde geziye çıkmıştır. J.F.Dulles bu gezisinde Arap ülkelerinin Sovyet tehdidinden çok İsrail tehdidinden yana tedirgin olduklarını gördü ve Arap ülkelerine bu ihtilafla ilgili tavrını net belirterek güven vermeye çalıştı. Diğer taraftan, Arap ülkelerinin tabiriyle Süveyş üssü üzerinde hüküm süren İngiliz sömürgeciliğini de kınadı. ABD, sömürgeci emperyal yaklaşımların hepsini kınadığını belirterek Arapları bu konuda da rahatlattı. Buna sebep, ABD'nin diğer ülkelerin dış politikaları yüzünden Arap ülkelerinin gözünde güvenini kaybetmek istememesidir. Dulles İsrail tehdidi ve Süveyş sorunu giderilmeden Arap ülkeleriyle Sovyetlere karşı herhangi bir paktın söz konusu olmayacağını farkına varmıştı.⁷⁵

Bölgeye ziyareti esnasında Dulles Türkiye'ye de gelerek yetkililerle görüştü. Türkiye ile yapılan görüşme daha öncesinde planlanmamış bir görüşmeydi. Zira Türkiye, NATO'ya üyelik söz konusu olduğu süreçte zaten Ortadoğu'da sorumluluk alacağına dair sözünü vermişti. Fakat Türkiye Başbakanı A. Menderes'in Dulles'la görüşmesi isteği üzerine Dulles bu isteğe olumlu yaklaşmış, görüşme gerçekleşmiştir.⁷⁶

Dulles birincisi Başbakan Adnan Menderes, ikincisi Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayarla iki ayrı toplantı gerçekleştirdi. Dulles Menderes'le görüşmesinde Başbaka'nın Sovyetler'in Ortadoğu'da yürüttüğü politikasına karşı Ortadoğu'da ne gibi savunma önlemlerinin alınması gerektiğiyle ilgili fikirlerini sordu. Menderes cevabında dünyanın kutuplaştığını, bu kutuplaşmaya komünist grubun sebep olduğunu belirterek özgür grubun karşıt grup karşısında birleşmesi gerektiğini

⁷⁴ **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1952.

⁷⁵ Sever, **a.g.e.**, s. 107-108 ; **FRUS**, 1952-54, Vol. IX, Part I, s. 13.

⁷⁶ İsmail Soysal, "1955 Bağdat Paketi", **Belleten**, C. LV, Sayı: 212'den ayrışım, Ankara, TTK, 1991, s.182.

savundu. Bu gruplaşmada kendilerinin de özgür grubun yanında yer aldığını belirtti.⁷⁷

Ortadoğu'daki duruma gelince Süveyş kanalı sorunu sadece bir Mısır-İngiltere sorunu olmaktan öte bir sorundur. Şayet Süveyş üssü kontrolü Sovyetlerin eline geçerse NATO'nun güvenliğinin tehlike altına girmesi söz konusudur diye belirtti. Menderes, Mısır'ın İngiltere'nin bölgedeki konumunu emperyalizm diye nitelendirmesine karşı çıkararak Türkiye'nin İngiltere'yi bu kanalın savunmacısı olarak gördüğünü belirterek İngiltere'ye destek vermişti.⁷⁸

“Süveyş Kanalı anlaşmazlığında İngiltere tek başına bırakılmış gibi görünüyor; Kuzey Afrika tartışmasında da Fransa aynı şekilde yalnız bırakılmış gibi görünüyor. Nihai analizde tüm NATO ülkelerini yakından ilgilendiren bu gibi konular özgür dünyanın ortak çıkarları doğrultusunda çözümlenecek ortak sorunlar olarak ele alınmalıdır.”⁷⁹

Daha sonra Menderes konuşmasına şu şekilde devam etmiştir: “Süveyş kanalının çözümünün Türkiye için önemli olduğu, ancak yeni düzenleme yapılınca kadar da kanalın boşaltılmaması, taraflar bir araya gelerek savunma tertiplerini müzakere etmelidirler.”⁸⁰

“Türkiye, stratejik konumu ve Doğu ile Batı arasındaki köprü durumundan başka, saldırıya karşı kararlılığı, sosyal ve siyasi istikrarı olan önemli bir ülkedir. Türkiye olmadan Ortadoğu savunması kuramsal kalır. Öyle anlaşıyor ki, Ortadoğu bölgesinin Araplarla birlikte savunulması tasarısından (MEDO) artık vazgeçilmesi zamanı gelmiştir. Yeni bir girişim gerekiyor. Ortadoğu savunması için yeni bir sistemin belkemiği Türkiye olmalıdır. Pakistan'ın da bu yeni sisteme girmesi normaldir.”⁸¹

Türkiye bu şekilde NATO'ya üyeliğinin hemen ardından Ortadoğu'da sorumluluktan kaçmayarak aslında ne kadar güvenilir müttefik olduğunu ABD'ye

⁷⁷ Sever, **a.g.e.**, s. 132-133.

⁷⁸ Mustafa Ekincikli, **İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti**, Ankara, 2002.

⁷⁹ **FRUS**, 1952-1954, Vol.IX, Part I, s. 140.

⁸⁰ Haluk Gerger, **ABD-Ortadoğu-Türkiye**, 4. bsk., İstanbul, Ceylan Yayınları, 2007, s. 79-80; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)**, C. I, Ankara, 1994, s. 219.

⁸¹ Soysal, **a.g.m.**, s. 183.

gösterecektir. Türkiye kurulacak savunma sisteminin sadece Batı'nın değil, aynı zamanda kendi çıkarlarını da karşılayacağını farkındaydı. Böylece, Türkiye'nin güney sınırında kurulacak savunma sistemi Türkiye'yi olası bir Sovyet tehlikesinden koruyacaktır. Diğer taraftan, Ortadoğu'daki ülkeler arasında Sovyet tehdidine direnebilecek askerî ve ekonomik açıdan bir güç mevcut değildi.⁸²

Dulles Bayar'la yaptığı görüşmesinde Dulles kendisine Ortadoğu'daki tehlikeyi görmezden gelinmemesi gerektiğini belirterek konuşmasına şu şekilde devam etmiştir: “Pakistan'da tehlikeye karşı durmak kararlılığı gördük. Ancak Türkiye ve Pakistan arasında uzanan boş ve zayıf bir alan var. MEDO'nun yürüyemeyeceği anlaşıldığına göre ne yapmak gerektiği üzerinde görüşünüzü öğrenmek istiyoruz.”⁸³

Celal Bayar cevabında şöyle demiştir: “Ben de Ortadoğu Savunma Teşkilatı'nın kurulabileceği düşüncesinde değilim. Bir takım Arap ülkeleri var ve bir de Arap Birliği Teşkilatı (Arap Ligi) var. Teker teker Arap ülkeleri ile konuştuğunuzda makul görüşler ileri sürüyorlar. Fakat Arap Birliği'nin tutumu hep aynı. Arap ülkeleri milliyetçiliklerini ispat etmek için birbirleriyle yarışıyorlar ve her biri diğerinden daha sert olduğunu göstermenin çabasıdadır. Bu ülkeler, kendi durumlarının haklılığını göstermek için bir takım çetrefil problemler ortaya atıyorlar. Mesela İsrail, Süveyş ve Arap ülkelerinin bağımsızlığı gibi sorunlar. Lakin bu sorunlar çözülsün bile, Arap ülkelerinin bizim yanımızda olacağına inanmıyorum.”⁸⁴

Bayar konuşmasına şu şekilde devam etmiştir: “İsrail ve Kanal sorunları çözüme kavuşturulsa bile, Arapların Batı ve bizimle bir araya geleceklerini sanmıyorum. Sovyet tehlikesinin bilincinde değillerdir. Türkiye Araplarla dost kalmak istiyor. Bunun sadece onlardan gelebilecek zararı önlemek için de olsa, yararı vardır.” Dulles hangi Arap ülkesinin daha güvenilir olduğuna dair sorusuna ise şu şekilde cevap vermiştir: “ Irak daha güvenilir bir devlettir. Kral Abdullah yaşıyor olsa idi, Ürdün de düşünülebilirdi. Ama Suriye'ye güvenilemez, Suudi Arabistan'ın

⁸² TBMM Tutanak Dergisi, 23.II.1953, Dönem: IX, Yasama yılı: 4, Cilt: 10, Toplantı: 8, Birleşim: 51.

⁸³ Soysal, a.g.m., s. 184.

⁸⁴ Fahir armaoğlu, “(Amerikan belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığından Bağdat Paktı'na 1951-1955”, *Bellekten*, C. LIX, S: 224, Ankara, Nisan, 1995, s. 220.

savunma katkısı olamaz. Her ne olursa olsun, Ortadoğu savunma işinden vazgeçilmemesi gerekir. Bunun – belki Irak dışında – Arap ülkelerinden katılma olmasa bile, gerçekleşmesine çalışılmalıdır.”⁸⁵

Türkiye, ifade ettikleri görüşlerini içeren bir rapor hazırlar ve Dulles’a gönderir. Dulles, hazırladığı raporda, Türkiye-ABD görüşmeleri ile ilgili fikirlerini şu şekilde sonuçlandırmıştır: “Türkler Araplara güven duymuyor ve – belki Irak dışında – Araplarla bir savunma işbirliğinin gerçekleşeceğine inanmıyorlar. Oysa ortadaki bölge sorunlarının çözümüne değin, Araplarla iyi niyetle görüşmek gerekir. Bununla birlikte her iki taraf, MEDO yerine yeni bir savunma sisteminin kurulması konusunda görüş birliği içindedir. Türkiye, bu yolda ön planda rol oynamaya hazırdır. Pakistan ve az çok, Irak da umut vericidir. İran için, onun İngiltere ile uyuşmazlığının sonucunu beklemek gerekecektir. Ayrıca Suriye üzerinde durulabilir.”⁸⁶

Dulles, Ortadoğu’da savunmanın gerçekleştirilmesinin Türkiye’nin eliyle mümkün olacağını kabul etmiş, fakat Arap ülkelerinin de olabildiğince bu pakta katılımını sağlamak gerektiğini dile getirmektedir.⁸⁷ Dolayısıyla ABD Ortadoğu’da güvenilir müttefik olarak Türkiye’yi gördüğünü dile bildirmiştir.⁸⁸

Dulles’ın geziyle ilgili Bakşan Eisenhower’a sunduğu raporda Ortadoğu’da savunma amaçlı bir örgütün kurulması yakın zamanda gerçekleşmeyecektir. Arap ülkelerinin İsrail ve İngiltere ile sorunları onları o kadar meşgul etmekteydi ki Sovyet tehlikesinin farkında değillerdi. Eisenhower, savunma sisteminin zorla dayatılarak değil, herkesi komunizm tehlikesinin farkına vardırarak kurulabileceğinin farkındaydı.⁸⁹

Bu savunma sisteminin gerçekleştirilmesini beklendiği gibi ilk Türkiye göğüsledi. İlk olarak 1954, Nisan ayında, Türkiye ile Pakistan arasında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması yapıldı. Antlaşmaya göre, her iki devlet kendi aralarında

⁸⁵ Turgay Merih, **Soğuk Savaş ve Türkiye, 1945-1960**, Ankara, Ebaül Yayınları, 2006, s. 171.

⁸⁶ Soysal, **a.g.m.**, s. 184.

⁸⁷ Fırat Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 620.

⁸⁸ **ULUS**, 27 Mayıs 1953.

⁸⁹ Kürkçüoğlu, **Türkiyenin Arap...**, s. 53.

kuracakları ekonomik, siyasi ve kültürel işbirliklerinin yanısıra, bütün barışsever ulusların güvenliği için gerekenleri tetkik edeceklerdir.⁹⁰

Pakistan ile yapılan antlaşmanın ardından Türkiye Arap ülkeleri arasında güvendiği Irak ile anlaşmaya yönelmektedir. Zira Irak Başbakanı Nuri Said Paşa, Orta Doğu'da Sovyetlere karşı ittifaktan yanaydı. Nuri Said Paşa, Osmanlı ordusunda hizmet etmiş, Türkçe'ye hâkim ve aynı zamanda da Batı ülkeleri ile özellikle de İngiltere ile iyi geçinebilmekteydi. Bu yüzden de Said Paşa ittifak konusunda güvenilir birisi olmaktaydı. Nuri Said Paşa, ABD'den alacağı ekonomik ve askerî yardımla Arap dünyasında güçlenerek öne çıkmayı hedefliyordu.⁹¹

Irak Başbakanı Orta Doğu'da savunma antlaşmasıyla ilgili konuşmak için Türkiye'ye ziyarette bulundu. Nuri Sait Paşa, "Süveyş Kanalı ve Filistin meseleleri Arap memleketlerini tatmin edecek münasip bir hal çaresine bağlanırsa, bütün Arap devletleri Batı ile işbirliği yapılabileceğine kani bulunmaktadır" şeklinde konuştu.⁹² Türkiye Başbakanı Menderes, 6-12 Ocak 1955 tarihlerinde Bağdat'a ziyarette bulundu. Ziyaret esnasında her iki taraf hükümetlerinin bir an önce savunma antlaşması yapacaklarını belirttiler.⁹³

Türkiye'nin bu başarısı ABD ve İngiltere cephesinde bu kadar hızlı gelişmesi nedeniyle memnunlukla karşılandı. Ne var ki, Arap dünyasında, özellikle de, Mısır cephesinde bir hayli tepki gördü. Mısır cephesi, Irak'ın bu adımını ihanet olarak nitelendirdi. Paktı protesto eden Mısır, Arap ülkelerini bir araya toplayarak Irak'ı Arap ülkelerinin yanaşmadığı bir pakta üye olmakla, Arap Birliğindeki birlik ve beraberliği bölmekle suçladı.⁹⁴

Mısır'dan olumlu cevap alamayacağının farkında olan Türkiye, 14 Ocak'ta Suriye'ye, 15-17 Ocak tarihlerinde Lübnan'a ziyarette bulundu. Yalnız her iki ülkeden redd cevabı aldı.⁹⁵ Suriye ve Lübnan'ın yanısıra İsrail de bu pakta karşı tepkiliydi. İsrail'e göre, Türkiye bu paktı imzalamakta ısrarlı olması sebebiyle,

⁹⁰ Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**, AÜ SBF Yayınları, 1983, s. 355.

⁹¹ Soysal, **a.g.m.**, s. 189.

⁹² **Ayin Tarihi**, 18 Ekim 1954.

⁹³ Sever, **a.g.e.**, s. 126.

⁹⁴ **A.g.e.**, s. 127.

⁹⁵ **TDP**, s. 623.

kendisi ile mevcut ilişkilerine rağmen Irak'la ilişkileri geliştirecektir, bu da Türkiye'nin İsrail-Arap sorununda farklı bir politika yürütebileceği şüphesini doğuracaktır.⁹⁶

Pakta karşı bu kadar tepki sürerken, Türkiye Pakt'ın bir an önce gerçekleştirilmesi için daha hızlı adımlar atmış, bir ay sonrasında Bağdat'a yeniden ziyarette bulunmuş ve 24 Ocak 1955 yılında Nuri Said Paşa ile Karşılıklı İşbirliği Antlaşması, yani Bağdat Paketi'nı imzaladı.⁹⁷

“Antlaşmanın 1. Maddesine göre, taraflar BM Yasasının 51. Maddesine uygun bir biçimde güvenlik ve işbirliği yapacaklarını bildiriyorlardı.

2. madde ile “işbirliği ile ilgili önlemlerin alınması hükümetlere bırakılmıştır.”

3. maddede, tarafların birbirlerinin içişlerine karışmayacakları ve aralarındaki anlaşmazlıkları barışçıl yollardan çözecekleri belirtiliyordu.

4. maddede “(...) Tarafların daha önce bağittadıkları anlaşmalara aykırı olmadığı, ayrıca tarafların bu Antlaşma'ya ters düşecek yeni yükümlükler üstlenmeyeceği yazılıdır.” ...

5. maddede “(...) Antlaşma, Arap Birliği üyesi devletlerden herhangi birisinin ya da bu bölgenin güvenlik ve barışı ile aktif biçimde ilgili olan ve taraflarca kesinlikle tanınan herhangi bir devletin katılımına açık bulunacaktır” deniliyordu. Bu maddeye göre Arap devletleri ile Pakistan, İran, İngiltere ve ABD Pakta katılabilecekti. Ancak İsrail, Irak tarafından tanınmadığı için katılması mümkün olmayacaktı.

6. maddede, Antlaşma'ya en az dört devlet üye olduğu zaman “antlaşmanın yürütülmesini düzenlemek üzere bir sürekli konsey (...) kurulacağı yazılıdır.”⁹⁸

Bağdat Paketi Sovyet cephesinde olumsuz karşılandı ve Sovyet politikasında daha da kışkırtıcı eylemlere neden oldu. Türkiye'ye karşı cephe alan Sovyetler

⁹⁶ Sever, **a.g.e.**, s. 128.

⁹⁷ İsmail Soysal, **Türkiyenin Uluslararası Siyasal Bağittları Cilt II (1945-90)**, Ankara, TTK, 1991, s. 491; **Ayn Tarihi**, 26 Şubat 1955.

⁹⁸ Soysal, **a.g.m.**, s. 491- 492.

Ortadoğu ile daha da yakından ilgilenerek oluşabilecek fırsatları değerlendirme çabasına girdi. Zaten bölünmüş bir Ortadoğu söz konusuydu ve Sovyetler'in parçalanmış bir Ortadoğu'da ilerlemesi, güç kazanması daha kolaydı. Sovyetler Pakt'a en çok karşı çıkan Mısır'ı desteklemeye başladılar. Batı ile anlaşılamayan Nasır için Sovyetler herhangi bir tehlike teşkil etmiyordu, aksine Batı'ya karşı Sovyetlerle bağlarını güçlendirmeye çalışmaktaydı. Diğer taraftan, Türkiye Ortadoğu'da önemli güce çevrilme yolunda adımlarken, bu durum Nasır'ı rahatsız etmeye başlamıştı. Türkiye'nin bölgede Irak-Mısır liderlik yarışında Irak'ı desteklemesi de Nasır'ın hoşuna gitmiyordu.

Bu duruma karşılık, Moskova Radyosu Nasır'a karşı Türkiye'yi Arap devletlerini çıkarları aleyhinde hareket eden bir devlet olarak nitelendirmiş ve Nasır'ı desteklemiştir.⁹⁹

Yine Moskova Radyosu Türk-Irak İşbirliğine 26 Şubat tarihinde tekrardan değinerek bu işbirliğini Arap Dünyası'na bir hançer olarak nitelendirmiştir.¹⁰⁰

Sovyetler'e göre Türkiye'nin böyle bir pakta üyeliği Amerika'nın Ortadoğu'da oyunlarına alet olmaktan başka bir şey değildir. Böyle bir paktın imzalanmasını Sovyetler, bölgede Batı hakimiyetinin sağlanması ve dolayısıyla NATO sömürgeciliğinin yayılmasına yol açmak olarak görmüştür. Ortadoğu devletlerinin pakta katılımı için yapılan girişimler Sovyetleri güney sınırlarının savunması açısından düşündürmektaydı.¹⁰¹ Sovyetlere göre, Türkiye'nin yürüttüğü politika daha önce de Osmanlı'nın sömürgeci devletlerle yürüttüğü politikaya benzemektedir ve bu gidişle sonunun Osmanlı'ya benzeyeceğini ifade etmektedir. Sovyetler'i en çok tedirgin eden diğer bir mesele de İncirlik'teki askerî üs ve İran, Türkiye ve Pakistan arasında yapılacak kara ve demiryolu planları idi. Zira bu girişim Kuzey Kuşağı devletlerini birbirine tamamen bağlayacaktır.¹⁰²

Sovyetler bölgede Batı ve ABD hakimiyetinin yayılmasından endişelenmiş ve Ortadoğu'ya girme kararı almıştı. rSovyetlerle herhangi sınır komşuluğunun söz

⁹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Ocak 1955.

¹⁰⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 27 Şubat 1955.

¹⁰¹ Nasuh uslu, Türk Amerikan İlişkileri, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s. 121.

¹⁰² Pravda Gazetesi, 24 Mart 1955.

konusu olmadığı bir durumda Arap ülkeleri Sovyet tehlikesi yaşamamakta ve bu yüzden de Pakt'a yanaşmamaktadır.¹⁰³

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı 16 Nisan 1955 yılında resmi açıklamada bulunmuştur:

“Yakın ve Ortadoğu'daki durum son zamanlarda oldukça gerginleşmiştir. Bunun sebebi de bazı Batı güçlerinin Yakın ve Ortadoğu'daki ülkeleri saldırgan Kuzey Atlantik Bloku'na ek olabilecek askerî gruplara çekmek üzere yeni girişimde bulunmalarıdır. 1951'de adı “Ortadoğu Komutanlığı” olan bir savunma planının Yakın ve Ortadoğu ülkelerince direnişle karşılanması sonucunda başarısızlığa uğramıştır. ABD ve İngiltere Yakın ve Ortadoğu ülkelerine tek-tek veya çift-çift olmak üzere dolaylı bir şekilde kendi egemenlikleri altında belirli gruplandırmalar kurmak için önlemler aldılar. Bu şekilde 1954'te bir Türk-Pakistan Antlaşması ve geçen Şubat ayında da bir Türk-Irak askerî ittifakı yapılmıştır. Türk-Irak ittifakının kurulması ile kurucular Irak'ın diğer Arap ülkelerinden ayrılmasını başardılar ve bu ülkeler arasındaki anlaşmazlık çıkarmaya çalışan ve kendi askerî stratejik menfaatlerine uygun fırsatlar bekleyen ülkelerin çıkarlarına hizmet edecektir.”¹⁰⁴

Sovyetler aynı zamanda bölgede hakimiyet sağlamaya çalışan ABD'yi de eleştirmiştir: “Sovyetler Birliği kendisinin güvenliği ile doğrudan doğruya ilgili olan Yakın ve Ortadoğu ülkeleri topraklarında yabancı askerî üslerin tesisi ve bu blokların kurulması dolayısıyla Yakın ve Ortadoğu'da meydana gelen yeni duruma kayıtsız kalamaz. Bu yeni durum, bu ülkelere çok yakın bulunan Sovyetler Birliği bakımından daha iyi anlaşılabilir ama bölgeden binlerce kilometre uzakta bulunan yabancı güçler için, mesela ABD, aynı şey söylenemez.”¹⁰⁵

Sovyetler, Türkiye ile aralarında olan ilişkilere kendilerinin de neden olduğu bazı durumlardan kaynaklı gölge düştüğünü kabul etmekte, fakat bu durumun

¹⁰³ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap...**, ss. 69-70.

¹⁰⁴ Ömer Osman Umar, **Bağdat Paktı**, Ankara, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2013, s. 436.

¹⁰⁵ A.g.y.

düzeltilmesi için kendilerinin dostça adım attığı halde, Türkiye’den buna karşılık alamamalarını beyan etmektedir.¹⁰⁶

Sovyetlerin bu beyanına karşı Fuat Köprülü şu şekilde cevap vermektedir:

“Son zamanlardaki Sovyet girişimleri Türkiye’nin dış politikasında herhangi bir değişikliğe neden olmayacaktır. Hür dünya ile beraberce bindiğimiz gemiyi terk etmek niyetinde değiliz. Bu bizim için ölüm kalım meselesidir. Türk Hükümeti barışın bölünebilir olmadığı ve yalnızca ortak güvenlik ve ortak gayretlerle korunabileceği inancındadır. Bu sebepten Türk Hükümeti Birleşmiş Milletlere bağlıdır ve bunu da Kore’ye asker göndermekle kanıtlamıştır. Ayrıca Türkiye bunun için NATO’ya girmiştir ve Balkan ve Ortadoğu Paktlarının yapılmasında başlıca rolü üstlenmiştir.”¹⁰⁷

Türkiye Bağdat Paktı’ndan beklediği sonucu alamadı. Aksine, Bağdat Paktı öncesinde Arap devletleriyle normal seyirde süren ilişkiler Pakt’ın kurulmasıyla Arap devletleri’nin Türkiye’ye karşı kampanya başlatmasıyla sonuçlandı. İngiltere’nin pakta dâhil olması ise Mısır cephesinde bu paktın sömürgecilikten başka bir şey olmadığı düşüncesini daha da kesinleştirmiş oldu. İngiltere’yi sömürgeci bir devlet olarak gören Arap dünyası, Türkiye’nin böyle bir devletle işbirliği içine girmesini hoş karşılamadı ve bu durum da Türkiye ile Arap dünyası arasında ilişkilerin kopmasına neden oldu. Böylece Bağdat Paktı Arap devletlerinin desteğini alamadı ve hatta İngiltere’ye karşı mücadelede Mısır’a yardım ederek Sovyetler’in bölgede yüксеlebilmesini sağladı.¹⁰⁸

Sovyetler açısından Bağdat Paktı, Sovyetler’in ilerlemesine engel olamamış, askine önünü açmıştır. Şöyle ki, Mısır 1955, Eylül ayında Çekoslovakya ile silah satışı ile ilgili anlaşma yapmış ve böylece Sovyetler’in Ortadoğu’da ilerlemesine olanak sağlamıştır. Araplarla Sovyetleri yakınlaştıran bir diğer anlaşma da SSCB ile Suriye arasında 1955, Kasım ayında imzalanan ticaret anlaşması olmuştur. Atılan bu adımlar Arapların Sovyetler’den çekinmediğini göstermektedir. Sovyetler Araplarla herhangi bir sınıra sahip değildi ve bu yüzden de bu durum Sovyetler Arapların

¹⁰⁶ Mehmet Gönübol, Haluk Ülman, “İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, s. 289-290.

¹⁰⁷ Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar**, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2007, s. 76-77.

¹⁰⁸ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınları, 2002, s. 527.

gözünde tehlike olarak görülmüyordu. Diğer taraftan, Araplar Batı sömürgeciliğinden, Batı'nın bölgede söz sahibi olmasından o kadar rahatsızlardı ki Arapların gözünde Sovyetler değil de, Batı tehdit çağrıştırmaktaydı. ABD'nin İsrail ile olan yakın ilişkileri ise Arapların tepkisine neden olmuş ve Sovyetlerle yaklaşmayı daha da hızlandırmıştır.¹⁰⁹

Türkiye'nin İsrail devletini tanıması üzerine, Mısır Türkiye ile yapılacak anlaşmanın Arap dünyasına yapılacak ihanetten başka bir şey olmadığını ve bu sebeple imkânsız olduğunu dile getirerek tepkisini göstermiştir.¹¹⁰

Pakt aynı zamanda Ortoğu ülkeleri arasında soruna da yol açmıştır. Şöyle ki, Irak Türkiye ve İran'ın yanında yer almasıyla ve desteğini kazanmasıyla beraber, Arap dünyası ve Sovyetler Birliği tarafından dışlanmıştır. Ancak, 1958 yılında Irak'ta yaşanan iç ve dış baskılar bu devletin Bağdat Pakt'ından ayrılmasına sebebiyet vermiştir. Ve böylece Irak'ın da ayrılmasıyla Pakt tam anlamıyla Arap devletlerin olmadığı bir pakta dönüşmüş ve yerini CENTO'ya (Central Treaty Organization) bırakmıştır.¹¹¹

1.4. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün Kurulması ve Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci

1947 yılında Bulgaristan, Polonya, Macaristan ve Romanya gibi Doğu Avrupa ülkelerinde komünist rejimler Sovyetler'in de yardımıyla bölgede demokratik rejimi bitirerek bütün gücü ele almıştı. Çekoslovakya'da durum biraz farklıydı. Burada Sovyetler'in işgalinde olmasına rağmen Truman Doktrini ve Marshall Planı'ndan yararlanma isteğinde bulunup demokratik rejimi koruma çabası vardı. Fakat Sovyetler 1948 yılında bu bölgeyi de kendi komünist yönetiminin altına almıştır. Bölgeyi komünist yönetim altına almakla kalmayan Sovyetler, kominformları da yeniden kurdu. Sovyetler, bununla da batılı rejimleri tamamen yok etmeği hedefliyordu.¹¹²

¹⁰⁹ A.g.e., s. 254.

¹¹⁰ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 62.

¹¹¹ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phonix Yayınları, 2004, s. 477.

¹¹² ODTP, s. 223.

Sovyet tehlikesi her geçen gün artmaktaydı. Zira İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı, barışın sağlandığına inanarak ordusunu terhis ederken, Sovyetler, aksine terhis etmemiş ve ordusuna takviye yaparak askerî gücünü daha da güçlendirmiştir. Savaş sonrası ekonomik açıdan zayıflayan Batı için eski askerî gücüne kavuşmak bir hayli zorlaşmıştı.¹¹³

Soğuk Savaş boyunca Batılı devletlere güvenliklerini sağlayabilmek için kendi aralarında teşkilatlanmaktan başka çare kalmıyordu. İşte bu amaçla 17 Mart 1948'de İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg Marshall'ın önerisiyle bir araya gelerek Brüksel Andlaşması'nı imzaladı. Yalnız ABD'nin eksikliği Batı'nın Sovyet tehdidi karşısında durabilmesini mümkün kılamamaktaydı. Bu durum, içerisinde ABD'nin de yer aldığı NATO'nun ortaya çıkmasının temelini oluşturmuştur. Yalnız Amerika'nın böyle bir ittifak içerisinde yer almasıyla bölgedeki güç dengesi Avrupa'nın lehine dönebilirdi. Böylece, 4 Nisan 1949 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması yapılmıştır.¹¹⁴

NATO'nun oluşumundaki esas amaç, Batı stratejisini uygulanabilir hale getirip, SSCB'nin bölgede yayılmasının önüne geçmek olmuştur. ABD, yapılan ekonomik yardımların AB'yi Sovyet tehlikesinden koruyamayacağını farkındaydı. Sadece ekonomik değil, aynı zamanda askerî yardımı da planlayan NATO daha sonrasında bünyesinde daha fazla ülke barındırarak ulusal güç haline gelmeyi hedeflemiştir.

NATO, askerî birliklere yardım amacıyla düzenlenen bir fondur. Üye devletler fona mali katkıda bulunmakta ve gerektiğinde de bu fondan ihtiyaçlarını karşılamaktadır. 14 maddeden oluşmaktadır ve bu maddeler içerisinde en önemli olanı ise NATO'ya üye devletlerden herhangi birinin toprak bütünlüğü, siyasi özgürlüğü ve güvenliğine tecavüz edilirse bu saldırı bütün üye devletlere karşı olarak algınlacak ve diğer üye devletler yardımda bulunacaktır maddesidir.¹¹⁵

NATO Antlaşması, ABD'nin geçmişteki dünya siyasetiyle bağlarını kopardığını ve komünizmle savaşa kararlı biçimde başladığını göstermiştir. ABD

¹¹³ ODTP, s. 223.

¹¹⁴ ODTP, s. 224.

¹¹⁵ TBMM, **Konu: NATO Günü'ne İlişkin**, Yasama Yılı: 2, Birleşim 90, Tarih: 04/04/2012.

savaşta olduğu gibi barış sürecinde de ülkelerle askerî işbirliği içerisinde bulunacaktır.¹¹⁶

NATO'nun en önemli özelliklerinden birisi, ABD'nin barış zamanında Avrupa ülkelerine yaptığı ilk askerî ittifak olmasıdır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan kargaşa ortamında Batı Avrupa ülkeleriyle ABD arasındaki ilişkilere belirli bir düzen getirmiş, fakat öte yandan ABD ve Sovyetler Birliği arasında soğuk savaşın da doruk noktasını oluşturmuştur. Sovyetler Birliği, 1955 yılında NATO'nun Doğu blokundaki karşılığı olan Varşova Paktı'nı kurunca iki blok kesin çizgileriyle ortaya çıkacaktır.¹¹⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği Türkiye açısından tehdit olarak görülmeye başlamıştır. Şöyle ki, Sovyetler, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasının süresinin dolmasının ardından Türkiye ile yeniden böyle bir anlaşma yapabileceğini, fakat bazı değişiklikler gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'den Doğu Anadolu'da resmen toprak talep edilmesi, Boğazlar'da söz hakkı talebi Türkiye'yi Sovyetler karşısında Batı'ya daha da yaklaştırmıştır. Türkiye, Sovyet tehlikesinden korunmanın yolunu Batı ve ABD'e yaklaşmakta, NATO'ya dâhil olmakta görmekteydi.¹¹⁸

Türkiye'nin NATO'a girmek istemesindeki diğer nedenlere bakacak olursak, Türkiye, Truman Doktrini ve Marşall Planı'yla ABD'le yakınlık kursa da Sovyet tehlikesi hâla geçmemiştir. İkinci Dünya Savaşına katılmamanın verdiği bir dünyada yalnızlık korkusu da vardı. Türkiye, Batı bloklarında yer alarak bu yalnızlıktan kurtulmayı hedefliyordu. Ve böylece Sovyet tehdidine karşı yalnızlığını gidermiş olacaktır. Diğer bir taraftan Türkiye, NATO'ya üyeliği Batı yönümlü dış politika yolunda önemli bir adım olarak görüyordu. Türkiye açısından şayet NATO'ya üyelik gerçekleşmezse Türkiye, ABD'den aldığı yardımların azalacağından yana endişe duymaktaydı. Türkiye, ona verilen yardımların yanı sıra yeni yardımlar elde etmek

¹¹⁶ Stephen E. Ambrose, **Dünya açılımı: 1938'den Günümüze Amerikan Dış Politikası**, Çev. Rucihan Tul, Ankara, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, 1992, s. 85-86.

¹¹⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih: 1918-1994**, Ankara, İmge Kitabevi, 1989, s. 270.

¹¹⁸ Şerafettin Turan, **Türk devrim tarihi IV : Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye 10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, s. 143-144.

istiyordu.¹¹⁹ NATO'ya üyelik çabalarında kamuoyundan da destek görülmekteydi. Türkiye siyasi elitlerine göre, Türkiye'nin NATO'ya üyeliği 1946 yılında başlayan çok partili hayata geçiş sürecinin devamı ve demokratik sistemin sürekliliği için gerekliydi. Özellikle liberal kesimler için siyasal ve ekonomik liberalizmin Türkiye'de yayılması için ülkenin Batı'nın tüm kurumlarında yer alması çok önemliydi.¹²⁰

Türkiye'nin NATO'ya üyelik çabasının altında hem Sovyet tehdidini giderebilmek, hem de çok partili demokratik rejimi kurup, aynı zaman da ekonomik refaha ulaşmak yatıyordu. Ekonomik sorunları gidermeden demokratik rejimi sağlayamayacağının farkında olan Türkiye hükümeti bu sebeple bu üyeliğe son derece önem veriyordu. Üstelik Sovyet tehdidi hala sürüyorken, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin silahlandırılması gerekmekte, dolayısıyla bu da askerî yardımı zorunlu kılmaktaydı. Ve Türkiye açısından NATO'ya üyelik aslında bütün bu yardımları karşılayacaktır.¹²¹

Bu düşüncelerle Türkiye Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, Batı ülkelerini dolaşarak Türkiye'nin de pakta alınmasıyla ilgili çalışmalar sürdürmüştür.

Şubat ayında Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın toplantılarına katılmak üzere Ankara'dan ayrılan Türkiye Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak Londra'da İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin'le, Paris'te de Fransa Dışişleri Bakanı Schuman'la görüştüktan sonra gerçekleştirdiği basın toplantılarında, Atlantik Paktı'nın "mutlak surette tahdit edilmiş bir coğrafi bölgeye ait güvenlik sistemi olduğunu, binaenaleyh Türkiye için buna iştiraka hiç bir sebep" olmadığını belirttikten sonra konuşmasına şu şekilde devam etmiştir: "Fakat Avrupa'da barış yalnız kıta kısmında korunmaz. Bizce Avrupa barışı birdir ve bölünemez. Bu sebeptendir ki biz Atlantik sahillerinin savunma sisteminin Akdeniz'de de bir anlaşma ile imtidat ettirilmesi veya tamamlanması imkânlarını tasavvur ediyoruz... bu anlaşma, sonradan, bütün siyasi imkanlar tamamlanınca münasip zamanda hasıl olabilir."¹²²

¹¹⁹ Erhan, **TDP**, s. 544.

¹²⁰ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO ile İlişkiler..", s. 544.

¹²¹ **ODTP**, s. 266-267.

¹²² **ODTP**, s. 224.

Avrupa ülkeleri Türkiye'nin Kuzey Atlantik Anlaşması'na üyeliğine karşı çıktılar. Bu paktın sadece Batı devletlerini kapsadığını dile getirerek Türkiye'nin üyeliğinin mümkün olmadığını bildirdiler. Yalnız İtalya ve Cezayir'in bu pakta alınması Türkiye'de hayal kırıklığına neden olmuş, Türkiye kendisinin pakta alınmamasının nedeninin paktın Batı devletlerini kapsadığı gerekçesiyle ilgili olmadığını görmüştür. Türkiye, kendilerinin pakta alınmamasıyla ülkelerinin SSCB karşısında tamamen yalnız bırakıldığı düşüncesinin oluşacağını dile getirmiş, şayet, Türkiye Sovyetler karşısında yalnız bırakılırsa bu durumun Sovyetler'in Akdeniz'de serbest bırakılmasına da neden olacağını da bildirmiştir.¹²³

Türkiye'nin artık ABD'nin gözünde ilgisini kaybettiği düşüncesine kapılan Türkiye Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, bu düşüncesini ABD Başkanı H. Truman ile Washington'a gerçekleştirdiği görüş esnasında dile getirmiştir. Truman, bu düşüncelerin yersiz olduğunu bildirerek Türkiye'ye karşı ilginin azalmadığını beyan etmiştir.¹²⁴

Brüksel Anlaşması'na Türkiye'nin alınmamasını anlayışla karşılayan Türkiye hükümeti Kuzey Atlantik Paktı'na kabul edilmemeği tenkitle karşıladı. Bu durumdan yana duyulan rahatsızlığı Dışişleri Bakanı Sadak, 12 Nisan 1949 yılında Amerikan Dışişleri Bakanı Dean Acheson'la görüşmesinde dile getirmiştir. Görüşmenin başlangıcında Kuzey Atlantik Paktı'nın imzası öncesindeki gelişmelere vurgu yapan Sadak, bahsedilen pakt müzakereleri sırasında kendilerine, Pakt'ın kapsamının belirli coğrafya ile sınırlandırıldığı ve bu bağlamda da İtalya'nın iştirakının düşünülmediği bilgisinin verildiğine işaret etmiştir. Sadak'a göre, bu bilgilendirme hem Akdeniz'de oluşturulabilecek bir güvenlik yapılanmasına olanak sağlaması hem de coğrafi sınırlamaların anlaşılır bulunması nedeniyle Türkiye hükümeti ve halkı tarafından olumlu karşılanmıştır. Fakat İtalya'nın Pakt'a alınarak coğrafi prensibin ihlal edilmesi hem Türkiye hükümetinin Akdeniz Paktı'na ilişkin planlarını bozmuş hem de Türkiye kamuoyunda tedirginliğe neden olmuştur. Bu durum, Türkiye cephesinde Avrupa devletleri içinde Sovyetler Birliği'nin baskılarına en fazla maruz

¹²³ Osman Yalçın, İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Tehdidi Karşısında Kalan Türkiye'nin Batı ile İşbirliği Yapma Süreci, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/5, Spring 2013, pp. 919-958, Ankara, Turkey, s. 935.

¹²⁴ ODTÜ, s. 224-226.

kalan ve muhtemel Sovyet saldırısı ihtimaline en çok açık olan Türkiye'nin terk edildiği ve Batı devletlerinin güvenlikle ilgili düzenlemelerinin dışında bırakıldığı izleniminin oluşmasına sebebiyet vermiştir.¹²⁵

Sadakın bu açıklamalarına karşılık olarak Dışişleri Bakanı Acheson, 1946 yılından itibaren Sovyetler'in Boğazlar üzerindeki talepleri karşısında Türkiye'ye verilen Amerikan desteğinden bahsetmiş ve Atlantik Paketi ile ilgili gelişmelerin, başkan ve kendisi için Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün Amerika açısından hayati öneme sahip olduğu gerçeğini değiştirmedığını ifade etmiştir. Başkanın 1947 tarihli bildirisindeki (Truman Doktrini) ifadelerinin ve 29 Ekim 1948 tarihli mesajının buna yönelik olduğunun altını çizmiş, Amerika'nın Türkiye'ye yönelik politikasında hiç bir değişikliğin olmadığını vurgulamıştır. Bunun üzerine Sadak, Amerika'nın Türkiye'nin bağımsızlığına ve bütünsüzlüğüne verdiği öneme yönelik ifadelere dayanarak Acheson'a iki soru yöneltmiştir. Bunlardan ilki, Türkiye'nin bir saldırıya maruz kalması durumunda, Amerika'nın Türkiye'nin yanında yer alıp almayacağına ilişkindi. Diğer de Amerikan hükümetinin Atlantik Paketi'nin genişletilmesine yönelik çalışmalarda bulunup bulunmayacağı veya yakın gelecekte Türkiye'nin Amerika ile sözleşmeye dayalı bir güvenlik anlaşması yapabilmesine olanak sağlayacak şekilde, alternatif bir Doğu Akdeniz Bloğu'nun kurulmasına destek verip vermeyeceğine ilişkindi. Acheson birinci soruya, kendisinin Amerikan hükümeti adına herhangi bir taahhütte bulunmakla yetkili olmadığı cevabını vermiş, Sadak'ın anayasal zorunlulukları takdir edeceği beklentisinde olduğunu söylemiştir. İkinci soruya da gelişmelerin olayların akışına bağlı olduğunu söyleyerek karşılık vermiştir.¹²⁶

Acheson'un verdiği bu cevaplar, Saka'nın Amerika ziyaretinden hiçbir kazanım elde edemediği dönmesi anlamına geliyordu. Amerika, NATO'nun kuruluşu öncesindeki tutumunu aynen devam ettiriyor, Truman Doktrini ile askerî yardım, Marshall Planı ile de ekonomik yardım almaya devam eden Türkiye için başka bir adım atmak istemiyordu. Başka bir ifadeyle Truman Doktrini ve Marshall Planı ile Türkiye'ye sağlanan yardımları yeterli görüyordu. Amerika'nın Türkiye'ye resmi

¹²⁵ Nuri Karakaş, **Türk-Amerikan siyasi ilişkileri: 1939-1952**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2013, s. 367.

¹²⁶ **FRUS**, 1949, Vol. VI, pp. 1647-1653.

taahhüde dayalı bir güvenlik teminatı vermesi, Acheson'un da ortaya koyduğu gibi, dünyadaki gelişmelere bağlıydı. Böyle bir gelişme de Kore Savaşı'nın başlamasına kadar ortaya çıkmayacaktı.

Türkiye'nin NATO'ya başvuru düşüncesi 1950 seçimlerinde ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, Türkiye'de muhalefet cephesi NATO'ya üyeliği hem toprak bütünlüğünü ve egemenliğini korumak açısından hem de Batı ve ABD ile ilişkileri daha da geliştirmek açısından önemli görüyordu. Ve böyle bir birliğe katılmamakta iktidar cephesini suçluyordu. Bütün bunları gözönünde bulunduran iktidar cephesi 11 Mayıs 1950 yılında NATO'ya ilk kez başvuru yapmıştır. Yalnız Türkiye'nin başvurusu kabul edilmemiştir.¹²⁷

Bu sebeple NATO'ya üyelik çabaları bir süreliğine durdurulur. Fakat patlak verecek Kore Savaşı Türkiye için yeniden üyelik tartışmasında bir alternatif teşkil edecektir.

Şöyle ki, 25 Haziran 1950 yılında Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırması üzerine BM Güvenlik Konseyi Güney Kore'ye yardım için toplanmıştır. BM Güvenlik Konseyi üyeleri Kuzey Kore'ya yapılan saldırıyı durdurmak için bir an önce bölgeye yardım gönderilmesi konusunda karar almıştır.

25 Temmuz 1950 akşamı Cumhurbaşkanı başkanlığında tüm bakanların, Genelkurmay Başkanı ve Meclis Başkanı Refik Koraltan'ın da iştirak ettiği Bakanlar Kurulu toplantısında BM Güvenlik Konseyi'nin Kore Savaşı'na yardım başvurusuna verilecek cevap üzerinde görüşülmüş, BM'e şu telgraf çekilmiştir. "Mr. Trygve Lie, BM Genel Sekreteri BM Paktından doğan taahhütlerine ve Güvenlik Konseyi'nin kararlarına uymayı bir vecibe bilen Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Kore hakkındaki yardım talebini mütezammın 15 Temmuz 1950 tarihli telgrafınızı bu zihniyet içinde ve itina ile tetkik etmiştir. Cumhuriyet Hükümeti bu tetkik neticesinde mezkûr kararları dünyanın şimdiki şartları içinde umumi barış hizmetinde müessir ve fiili bir şekilde icra mevkiine vâzetmekteki lüzum ve ehemmiyeti müdrik olarak, Kore'de hizmet etmek üzere 4500 mevcutlu silâhlı bir Türk savaş birliğini Birleşmiş Milletler

¹²⁷ ODTP, s. 228.

emrine vermeye karar vermiştir.”¹²⁸ Böylece, Kore’ye asker gönderme kararı Türkiye’yi NATO’ya üyelik yolunda bir adım daha yaklaştırmıştır.

Şunu da belirtelim ki, ABD’den sonra Kore’ye yardım konusunda destek veren ikinci ülke Türkiye olmuştur.

Kore’ye askerî yardım göndermesinin ardından Türkiye ikinci talebinde bulunmuştur.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Eylül 1950’nin ortalarında yapılacak olan NATO toplantısının hemen öncesinde, Türkiye’nin yaptığı üyelik başvurusunda Amerikan makamlarını ikna etmek doğrultusunda 11 Eylül 1950’de görüştüğü Amerika Büyükelçisi George Wadsworth’e bazı değerlendirme ve hatırlatmalarda bulunmuştur: “Amerika’nın Türkiye ile askerî konularda yapmış olduğu işbirliğinden son derece memnunluk duymaktayız (...) fakat Amerika’nın tereddüt gösterdiği ve bizim de anlatmakta güçlük çektiğimiz daha önemli bir konu var. Sadece Cumhurbaşkanı olarak değil, bir Türk olarak söylüyorum. Atlantik Pakı’na katılmak ve kendimizi de bir parçası saydığımız batı demokrasilerinin müşterek müdafaasına katkımızı sunmak istiyoruz. Atlantik Pakı devletlerinin isteğimize olumlu bir cevap vermeyi ertelemelerinin, biz Türkler tarafında, isteğimizin reddedilmesi ve herhangi bir saldırı tehdidinde müşterek hareket edecek eşit bir ortak olarak görme noktasında isteksizlik gösterilmesi olarak değerlendirileceğini hükümetiniz fark etmiyor mu? Kore krizinde sizinle samimiyyetle birleşerek iyi niyetimizi gösterdik. Eğer Atlantik Pakı Dışışleri Bakanları Konseyi talebimizi geri çevirirse moralimizin ciddi şekilde bozulacağından açıkça endişelenmekteyim. Biz propagandadan kolayca etkilenen bir ulus değiliz. Fakat bu konuda yaygın bir endişenin ve belirsizliğin olduğu görülmektedir. Geleceğimizin tehlikede olduğunu hissediyoruz.”¹²⁹

ABD’nin hemen ardından bölgeye asker gönderen Türkiye NATO’ya üyelik konusunu yeniden gündeme getirdi. Türkiye NATO’ya üyelik için 11 Ağustos 1950’de ikinci resmi başvurusunu yapmıştır.¹³⁰

¹²⁸ **Ulus**, 26 Temmuz 1950; **Milliyet**, 26 Temmuz 1950.

¹²⁹ Türkiye Büyükelçisi Wadsworth’dan Amerikan Dışışleri Bakanlığına, september 12, 1950, **FRUS**, 1950, Vol. V, pp. 1312-1313.

¹³⁰ **ODTP**, s. 228-229.

Kore Savaşı'nda Türkiye'nin gösterdiği çaba ABD açısından değerlendirilmiş ve Türkiye'nin NATO'ya üyeliği ile ilgili İngiltere ve Fransa'ya teklifte bulunmuştur. Yalnız ABD'nin bu teklifi bazı ülkeler tarafından itirazla karşılanmıştır. Türkiye'nin NATO'ya alınması Sovyetlerde düşmanlık düşüncesi oluşturabilir ve savaş çıkabilir. Öne sürülen bu itirazlar Türkiye'nin NATO'ya üyelik sürecini geciktirmiştir.. Türkiye'nin Yunanistan ile birlikte yaptığı bu müracaat 1950 Eylülünde toplanan NATO Bakanlar Konseyi tarafından kabul edilmemiş, buna karşılık Konsey, Yunanistan ve Türkiye'yi, "Akdeniz'in savunulması için gerekli planlama işlemleri"ne katılmaya çağırarak kararını vermiştir. Türkiye ile Yunanistan bu çağırışı kabul etmiştir.¹³¹

Fakat ABD olası bir Sovyet tehdidinde Türkiye'de üslere ihtiyaç duyacağını düşündüğünden, Türkiye'nin katılmasını savunmaktaydı. 1951 Eylül ayında NATO'nun Kanada'da toplantısı yapılır ve Türkiye de bu toplantıya katılır.¹³²

1951 yılında Türkiye'nin NATO'ya üyeliği konusunda ABD'nin yürüttüğü politikasında bir değişiklik söz konusu olmuştur. Türkiye'nin NATO'ya alınması konusunda ABD'nin politika değiştirmesinin başlıca sebebi Doğu Bloku'na dahil Balkan Devletleri bu sıralarda hızla silahlanıyorlar ve Kominform'un 1948 yılında Doğu Bloku'ndan kopan Yugoslavya'ya karşı yaptığı baskılar yüzünden, NATO Başkumandanı General Eisenhower, doğu bloğundan gelecek bu tehliye için güneydoğu sınırının bir an önce güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Üstelik Amerikalı hava uzmanları da Türkiye'nin ittifaka alınmasını önemle istiyorlardı. Türkiye'nin şayet NATO'ya üyeliği kabul edilirse Batı Avrupa güvenliği tehlike altına girdiğinde, Türkiye'deki hava üsslerini bölgeye sevk etmek için herhangi bir zorluk yaşanmayacaktı. Aksi takdirde Türkiye buna karşı gelebilirdi.¹³³

Diğer taraftan, Sovyetler'in 1949 yılında atom bombasını patlatıp bu silaha sahip olduğunu göstermesi ABD'yi tedirgin etmişti. Çin liderinin kısa bir süre sonra Moskova'ya giderek Rusya ile bir ittifak antlaşması yapması ABD'nin tedirginliğini daha da arttırmış, Avrupa ve Asya'da komünizmin yayılma tehlikesinden korkan

¹³¹ ODTP, s. 229.

¹³² Zeki Mesud Alsan; "Müşterek Emniyetin Tesisi Bakımından Atlantik Camiasının Rolü", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 10, S: 1-4, 1953, s. 27.

¹³³ ODTP, s. 230.

ABD çevreleme politikasını güçlendirmek istemiştir.¹³⁴ Kore Savaşı da ABD'yi telaşlandırmıştır. Uzak Doğu'da bir savaş çıkarmaya cesaret eden SSCB, aynı şeyi Avrupa'da da yapabiliirdi. Dolayısıyla ABD Avrupa'nın savunmasının güçlendirilmesini gerekli bulmuş, bunun için karşı-saldırı teorisini geliştirmiş ve bu planı uygulayabileceği en elverişli ülke olarak Türkiye'yi görmüştür.¹³⁵

ABD'nin o zamanki bombardıman uçaklarının çoğunun kısa menzilli olması ve bu uçakların Sovyetler'deki askerî yerlere ulaşabilmesi, ancak yakın bölgelerden mümkün olabilirdi. Çıkacak savaşta Avrupa'nın üstündeki baskının hafifletilmesi ve Orta Doğu'da köprü işlevi görebilecek bir konumda olması Türkiye'nin önemini daha da arttırmaktaydı.¹³⁶

Türkiye'nin NATO'ya üyeliği ABD için askerî açıdan önem ifade etmekteydi: ABD, 1950'lerin başında SSCB'ye yakın topraklarda hava üslerine muhtaçtır. Bu üsleri, önce Akdeniz Savunma planları çerçevesinde Türkiye'ye yerleştirmeyi denemiş; Ankara üslere karşılık NATO üyeliği konusunda direktmiştir. ABD açısından Türkiye'nin Atlantik Paketi'na üyeliğinin kaçınılmazlığı C.L. Sulzberger' in New York Times'da yayınlanan bir yazısında görmek mümkündür. Yazar, tarafsız bir Türkiye'nin Batı için büyük bir tehlike olacağını, SSCB'nin bir savaş halinde doğrudan Kuzey ve Orta Avrupa'ya saldırmasını kolaylaştıracağını belirtmiştir. ABD açısından, muhtemel bir savaşta Sovyet cephesini genişletmek ve askerî güç olarak yetersiz kalan Avrupa'nın karşılaşacağı yükü azaltmak için, Türkiye'nin NATO üyeliği gereklidir. Kaldı ki, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yakınlığı da buradaki petrol yataklarının kilidi olarak ittifaka dâhil edilmesi yönünde bir başka nedendir.¹³⁷

Yani Türkiye jeostratejik kilit konumunu ve ABD'nin istediği üsleri pazarlık konusu yaparak da NATO'ya kabul edilebilecek pozisyonadadır.

¹³⁴ Oral Sander, **Türk Amerikan ilişkileri: 1947-1964**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1979, s. 55-56.

¹³⁵ Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı: 1945-1965", **AÜ SBF Dergisi**, C. XXI, 1966, s. 161.

¹³⁶ Faruk Sönmezoğlu, "II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası: Tarafsızlıktan NATO'ya", Der. Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 1994, s. 84-85.

¹³⁷ Oral, **Türk-Amerikan..**, s. 57-60.

ABD 15 Mayıs 1951 tarihinde diğer NATO üyelerine Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya tam üye olarak alınmasını resmen teklif etmiştir. NATO üyelerine bu konuda verdiği muhtıradan, Amerikan Hükümeti, Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ile zaten bir ittifak andlaşması içerisinde olduğunu, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya alınmaması için ortada hiçbir neden bulunmadığını belirtmektedir.¹³⁸

NATO'nun kurucu üyelerinin bir kısmı ilk başlarda çeşitli nedenlerden dolayı Türkiye'nin bu örgüte alınmasına karşı çıkmışlardı. NATO'nun İskandinavya üyeleri, Danimarka, Norveç ve Belçika andlaşma alanının genişletilmesi halinde kendilerinin, çıkarları dışında kalan Akdeniz bölgesinde bir savaşa sürüklenebileceklerinden endişe duymuşlardı. Diğer taraftan örgüte katılacak her yeni üyeyi kendilerine yapılmakta olan ABD yardımından pay alacak potansiyel bir rakip olarak gördüklerinden, örgüt üyeliğini daha fazla genişletmeye taraftar olmamışlardır. Yine bu üye devletler tarafından ileri sürülen başka bir görüş de, Kuzey Atlantik Andlaşması'nın yalnızca bir savunma ittifakı olmayıp Atlantik uygarlığına sahip devletlerarasında bir birleşmenin çekirdeğini teşkil edecek bir belge olmasıydı. Oysa bu devletlere göre, Türkiye ve Yunanistan hem kültür hem de gelenekleri bakımından, bu uygarlığın dışında kalmaktaydılar. Birleşik Amerika, bu iddaalara karşı Türkiye ve Yunanistan'ın halen Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (OEEC) ve Avrupa Konseyi'nin üyesi olduklarını ileri sürmüştür.¹³⁹

Türkiye'nin örgüte alınmasına itiraz eden en önemli güç İngiltere idi. Bu ülke, etkisinin ve prestijinin giderek azaldığı Orta Doğu'da biraz daha tutunabilmek, Mısır ve Süveyş'teki çıkarlarını koruyabilmek amacıyla bölgede bir Ortadoğu Kumandanlığı Projesi üzerinde durmakta, bu projeyi gerçekleştirmek açısından da Türkiye'yi kilit ülke olarak görmekteydi. NATO'ya giren Türkiye'nin Ortadoğu ile pek fazla ilgilenemeyeceğinden endişe duyan İngiltere Türkiye'nin örgüte alınmasını istemiyordu.¹⁴⁰

İngiltere açısından Türkiye'de hava kumandanlığının kurulmasındansa

¹³⁸ ODTP, s. 230.

¹³⁹ A.g.y.; Armaoğlu, 20. Yüzyıl siyaseti..., s. 519.

¹⁴⁰ Sever, a.g.e., s. 78-85.

Ortadoğu’da bir kumandanlığın kurulması daha uygun olacaktır. İngiltere Türkiye’nin direk Ortadoğu Savunma Planı’na katılması ve böylece NATO Avrupa Kumandanlığı’nın Kafkaslar’a kadar uzatılmasına gerek kalmayacağını belirtmiştir. Zira Kumandanlığı’nın Kafkaslara kadar uzatılması NATO’yu buradaki yaşanacak savaflara sürüklemekden başka birşey değildir.¹⁴¹

1951 yazına doğru Ortadoğu’daki siyasi havanın bulanması İngiltere’nin itirazını önemli biçimde zayıflatmıştır. İngiliz Dışışleri Bakanı Morrison şöyle demiştir: “İngiliz hükümeti Türkiye ile Yunanistan’ın pakta alınması meselesini dikkatle inceledikten sonra, bu meselenin en mükemmel hal suretinin Türkiye ile Yunanistan’ın pakta alınmasında bulunduğu karar vermiştir. Aynı zamanda, İngiliz hükümeti Türkiye’nin Ortadoğu’da kendi üstüne düşen rolü oynaması üzerinde ısrarla durmaktadır.”¹⁴²

Yalnız İngiltere’nin bu itirazları uzun sürmedi. Ortadoğu yaşanan siyasi zorluklar ve İran buhranı İngiltere’yi bu meseleyi tekrar düşünmeye sevketmektedir. İngiltere Türkiye ve Yunanistan’ın NATO’ya alınmasında bu ülkeleri desteklemiş, yalnız Ortadoğu savunmasında da güvence olarak Türkiye ile birlikte Ortadoğu Savunma Paktı’nın kurulması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye NATO’ya üyeliklerinin kabul edildiği takdirde Ortadoğu savunması için gereken yardım ve desteği sağlayacağını belirterek böylece İngiltere’nin şüphelerini de yok etmiştir.¹⁴³

Ankara Ortadoğu’daki rolü ile NATO’daki potansiyel rolü arasında herhangi bir çelişki görmüyordu. NATO üyesi olur olmaz Batı’nın kendisinden istediği Ortadoğu rolünü oynamaya istekliydi. Daha 20 Eylül 1950’de Washington Türkiye’yi, “Kuzey Atlantik Paktı Örgütü’nün Akdeniz’in savunulması ile ilgili planlama çalışmasının uygun oturumlarına” katılmaya davet etmiştir.¹⁴⁴ Türkiye bu daveti kabul etti.

Türkiye’nin kendini net şekilde ifade etmesi, bu konuda yaptığı baskılar olayların kendi lehine dönmesine sebep olmuştur.

¹⁴¹ ODTB, s. 231.

¹⁴² ODTB, s. 231.

¹⁴³ ODTB, s. 231-232.

¹⁴⁴ Sever, a.g.e., s.84

16-20 Eylül 1951 yılında Ottawa toplantısında Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak kabul edilmesine onay verilmiştir.

15 Ekimde Londra'daki NATO merkezinde Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya katılmasını sağlayacak protokolün metni yayımlanmıştır. Protokole göre üye devletlerden biri silahlı saldırıya uğradığı takdirde, diğer devletler yardımda bulunacaktır. Ve bu karar artık Türkiye ve Yunanistan için de geçerliydi. Ancak, Ottawa Toplantısında alınan karara ve ondan sonraki görüşmelere rağmen, Türkiye'nin NATO'ya katılması sorunu bir süre çözülememiştir. Bunun başlıca iki nedeni vardır: Birincisi, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katıldıkları zaman hangi kumandanlığın içine alınacakları sorunu, Londra ile Ankara arasında anlaşmazlık yaaratmıştır. İngiltere bu iki devlet kuvvetlerinin bir İngiliz generalinin kumandası altına bırakılmasını isterken, Türkiye kendi kuvvetlerini bir amerikan komutanının, özellikle NATO Başkumandanı Eisenhower'in yetkisi altına bırakmak istemiştir.¹⁴⁵

Bu sorunlar aşılmamakla kalmamış, yeni fikirler de ortaya atılmıştır. 14-28 Kasım 1951 yılında yapılan konferansta Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üyeliği kesinleşene kadar, iki devletin de konsey toplantılarına müşahit olarak katılabilecekleri kabul edilmiştir. Türkiye ve Yunanistan'ın hangi kumandanlığa bağlanacağı konusunda ise 3 ayrı fikir mevcuttur:

“ 1– Türkiye ve Yunanistan “Balkanlar Kumandanlığı” adı altında ayrı bir yeni kumandanlık içinde NATO'ya bağlanmalıdır;

2 – Bu iki devlet SHAPE'e bağlı olan Güney Avrupa Kuvvetleri Kumandanlığı'na bağlanmalıdır;

3- Bir Ortadoğu Kumandanlığı kurulmalı ve buna Türk ve Yunan kuvvetlerinin yanı sıra, yalnızca Birleşik Amerika ile İngiliz dominyonlarının kuvvetleri değil, aynı zamanda katılmak isteyen Orta Doğu Devletleri'nin kuvvetleri de bağlanmalıdır.”¹⁴⁶

Müzakereler sonunda Fransa tarafından ileri sürülen bir karar kabul

¹⁴⁵ ODTP, s. 233.

¹⁴⁶ ODTP, s. 234.

edilmiştir. Karara göre, Türkiye ve Yunanistan'a bağlı kara kuvvetleri Güney Avrupa Kuvvetleri Komutanlığı'na, deniz kuvvetleri ise Ortadoğu Kumandanlığı'na bağlanacaktır.¹⁴⁷

Türkiye resmi şekilde 18 Şubat 1952 yılında NATO'ya dahil olmuştur. Türk ve Yunan kuvvetlerinin akibetiyle ilgili Lizbon toplantısında şöyle bir açıklama yapılmıştır: “Konsey, Türkiye ve Yunanistan'ın Kuzey Atlantik Teşkilatı'na tahsis ettikleri kara ve hava kuvvetlerinin SAUCER (Müttefik Kuvvetler Avrupa Yüksek Kumandanlığı) Yüksek Kumandanlığı emrine verilmesi ve bunların Güney Avrupa hareket sahası başka mandanlığına tabi olmalarına karar vermiştir. Türkiye ve Yunanistan'ın deniz kuvvetleri şimdilik kendi Genelkurmay Başkanlıklarının emri altında kalacaktır; bu kuvvetler Akdeniz'deki diğer bütün deniz kuvvetleriyle sıkı bir işbirliği halinde hareket edecektir.”¹⁴⁸

Türkiye'nin NATO'ya kabulü kararı, ABD yönetimince, ulusal güvenlik konseyinin 109 sayılı kararına dayanılarak alındı. “Türkiye'ye yönelik ABD'nin tavrı” raporu 11 Mayıs 1951'de Ulusal Güvenlik Konseyi üyelerine, Hazine Bakanı'na ve Savunma Seferberliği Müdürü'ne yollandı. Ulusal Güvenlik Konseyi'nin 23 Mayıs 1951'de yaptığı 92. toplantısında ABD Genelkurmayı'ndan gelen metin okundu:

“ABD'nin güvenlik çıkarları Türkiye'nin ve Yunanistan'ın tam üye olarak NATO'ya kabul edilmesini gerektirmektedir. Genelkurmay, Türkiye'nin ve Yunanistan'ın top yekûn bir savaşta batılı güçlerin safında olmalarına o kadar büyük bir önem vermektedir ki, bu ülkelerin NATO'ya alınması geciktirilirse bir seçenek olarak ortak güvenlik düzenlemesini onaylamak arzusundadır. (....)”¹⁴⁹

Her ne kadar Türkiye için Kuzey Atlantik İttifakı'na üyelik onun açısından büyük önem arz etse de, bu durum tek taraflı değildi. Madalyonun bir de diğer yüzü vardı. Türkiye'nin üyeliği NATO açısından fayda sağlamaktadır. Şöyle ki, Türkiye stratejik konumu açısından NATO için vazgeçilmez bir üyeydi. Türkiye, Balkanlarla Ortadoğu ve Asya arasında bir nevi köprü rolü oynamaktadır. Böylece, Sovyetler'in

¹⁴⁷ A.g.y.

¹⁴⁸ ODTÜ, s. 235.

¹⁴⁹ FRUS, 1951, Vol.V, s. 1148-1149.

Güney-Batı cephesinde büyük bir duvar örmektedir ve bu duvar, Sovyetler'in Ortadoğu'ya ve Asya'ya sızmasını önleyecektir.¹⁵⁰

Türkiye'nin stratejik konumundaki üstünlük askerî açıdan da önemini artırmaktaydı:

Öncelikle Ortadoğu bölgesinde ve Kuzey Afrika'da olası bir Sovyet tehdidini önleyebilecek tek güç Türkiye idi ve bu bölgelerin savunulması müttefikler açısından hayati önem arz etmekteydi. Zira bu bölgelerin Sovyetler'in idaresi altına geçmesi, Avrupa'nın batısının da Sovyet tehlikesiyle karşı karşıya kalması demektir; Batı Avrupa ülkelerinin böylece Asya ve Akdeniz'e çıkış yolu kapanacaktır.¹⁵¹

Diğer bir taraftan, Sovyetler'in en büyük deniz donanması Boğazlar'dan geçmektedir ve Boğazlar'ın kontrolü de Türkiye'nin elindedir. Bu durum özellikle savaş boyunca NATO'nun işine yarayacaktır. Türkiye savaş süresince Sovyetler'in Boğazlar'da kendi donanmasına takviye yapmasına engel olacaktır, bu durum da NATO deniz donanmasının Sovyet deniz donanması karşısında üstünlük teşkil etmesine sebep olacaktır. İşte burada Türkiye'nin NATO içerisinde yer alması büyük önem taşımaktaydı.¹⁵²

Türkiye halkının büyük bir kısmının müslüman olması sebebiyle de NATO ülkelerine nazaran, bölgedeki devletlerle daha kolay temas kurabilme üstünlüğüne sahiptir. Böylelikle, Türkiye, Batı'nın bölgedeki devletlerle temas kurabilmesinde aracı olabilecektir.¹⁵³

Türkiye NATO'ya katıldıktan sonra Sovyet cephesinde tepkiye yol açmaktadır. Sovyetler Batı'nın Türkiye'de deniz ve hava üssüne sahip olmasına itiraz etti. Türkiye bu üslerin herhangi bir saldırı amaçlı olmadığını, sadece kendini dış tehditlerden müdafaa amaçlı kurulduğunu dile getirmektedir.¹⁵⁴

Bu üyelik Sovyetler'le ilişkilerin bozulmasına yol açtı:

¹⁵⁰ James Robert Huntley, **NATO Hikayesi**, Ankara, Yarın Yayınları, 1969, s.73.

¹⁵¹ **A.g.y.**

¹⁵² **A.g.e.**, s. 74.

¹⁵³ **A.g.e.**, s. 75.

¹⁵⁴ **Ulus**, 5 Kasım 1951.

Türkiyenin NATO'ya girişini protesto eden 3 Kasım 1951 tarihli Sovyet notası: “Bu koşullarda, Türkiye'nin Atlantik'le hiç bir bağlantısı olmayan bir ülkenin, Atlantik Bloku'na katılmaya davet edilmesi, emperyalist devletlerin SSCB sınırlarında saldırgan amaçlı askerî üsler kurmak için Türkiye topraklarından yararlanma arzularından başka hiçbir şeyin göstergesi olamayacağı oldukça açıktır.”¹⁵⁵ Ankara, Sovyet iddialarını temelsiz diye reddetti ve Sovyetler Birliği'nin anlaması gerektiğini düşündüğü güvensizlik duygusunun Atlantik Paktı'na üyeliği gerekli kıldığını belirtti. “Şayet Sovyetler Birliği samimi olsaydı, Türkiye'nin kendi güvenliği ile ilgili kaygılarının çok haklı nedenlerinin olduğunu kabul ederdi. Unutmamalıdır ki, Türkiye ulusal bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehdit eden isteklerle karşılaşmıştır.”¹⁵⁶

Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisi Lavrichev'in Dışişleri Bakanı Vekili S. Ağaoğlu'na 3 Kasım 1951'de tevdi ettiği notada NATO emperyalist devletlerin saldırgan politikalarının bir aracı olarak tanımlanmış ve Türkiye'nin NATO'ya katılmakla topraklarını bu devletlerin saldırma politikasının uygulanmasında kullanacağı iddia edilmiş ve Türkiye'nin bundan sorumlu olacağına dikkat çekmiştir.¹⁵⁷

Dışişleri bakanı F. Köprülü, Büyük Millet Meclisi'nde 10 Aralık 1951 tarihinde yaptığı konuşmada Sovyetler Birliği'nin 30 Kasım 1951'de evvelki notalarının tekrarından ibaret olan yeni bir nota verdiklerini açıklamış ve bu notaya cevap veremeyeceğini bildirmiştir. Çünkü “...Bizim Atlantik Paktı'na girmekten vazgeçtiğimizi, kendi güvenliğimizi ve hür demokratik devletlerin güvenliğini mümkün mertebe arttırmaktan sarfınazar eylediğimizi ifade” etmedikçe Sovyetler Birliği'ni tatmin etmeye imkân yoktur. F. Köprülü bu konuşmasında cevap vermememizin gerekçesi olarak ayrıca böyle bir notaya cevap vermemiz, “bizim ancak evvelki cevabımızı aynen tekrarlamakla mümkün olabilirdi. Faydası olacağına kani bulunsaydık, bunu memnuniyetle yapardık. Çünkü kendisine karşı herhangi bir kötü niyet beslemediğimizi, münasebetlerimizin dostane olmasını temenni ettiğimiz

¹⁵⁵ Türk basını, 4 kasım 1951; Türkaya Ataöv, **NATO and Turkey**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970, s. 114-115

¹⁵⁶ **Cumhuriyet**, 13 kasım 1951; **Ankara Radyosu**, 12 kasım 1951,

¹⁵⁷ **ODTP**, s. 393.

ve bu arzumuzun bariz nişanelerini ahdi sahada da ibraz eylemiş olduğumuz bu komşumuzla aramızda herhangi bir sui tefehhüm bulunmamasını arzu ederiz. Fakat...bize yapılan isnadlar, bu isnadların mesnedsiz olduğu hususunda teminat almaya, yani hakikatların meydana çıkmasına matuf değildir. Maksat sadece üzerimizde baskı yapmaktadır...” görüşümüzü belirtmiştir.¹⁵⁸

Truman Doktrini ve Marshall Planı’nın ardından Türkiye’nin NATO’ya üye olma çabaları SSCB tarafından kınanmaktadır. SSCB’e göre Türkiye NATO’ya üye olduğu takdirde, ABD’nin saldırgan tavırlarına alet olacak ve bunun getirdiği sonuçlarla karşılaşmak durumunda kalacaktır.¹⁵⁹

Türkiye, SSCB’nin bu yorumuna karşılık NATO’nun tamamen savunma amaçlı kurulan bir birlik olduğunu dile getirmiştir.

Savaş sonrası Sovyet tehlikesi yüzünden ordusunu terhis edemeyen Türkiye askerî yardıma ihtiyaç duymaktadır ve bu yüzden de NATO’ya girdiğini belirtmektedir.¹⁶⁰

SSCB Türkiye ve Yunanistan’da idareni ele geçirdiği takdirde Ortadoğu ve Akdeniz bölgesi ABD ve Batının kontrolünden çıkacaktır. Bu tehlikeyle karşı karşıya kalmamak için ABD bu iki ülkenin üyeliğini kabul etmiştir. Böylece Türkiye’de askerî üsler kuruldu ve Batı Ortadoğu ve Akdeniz önemli bir askerî ortak edinmiş bulunmaktadır. Türkiye açısından ise, ülkenin toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin sağlanması NATO’ya üyeliği gerektiriyordu.¹⁶¹

¹⁵⁸ ODTP, s. 394.

¹⁵⁹ ODTP, s. 506.

¹⁶⁰ ODTP, s. 508.

¹⁶¹ A.g.y.

İKİNCİ BÖLÜM

1991 YILI VE SONRASI YENİ BİR DENGE ARAYIŞINDA RUSYA FEDERASYONU VE TÜRKİYE

2.1. 1991 Körfez Savaşı ve Oluşan Yeni Güç Dengeleri

Soğuk Savaş sonrası yaşanan en mühim olaylardan birisi de Körfez savaşıydı. Savaşın başlama sebebini anlatmamız için savaşa giden süreçten bahsetmek gerekir.

Irak-Kuveyt savaşı, Irak'ın Kuveyt üzerinde hâkimiyet kurma çabası ve Kuveyt'in 1961 yılında bağımsızlık kazanmasının ardından Irak'ın Kuveyt topraklarının kendi toprakları olduğu ve dolayısıyla bulundukları yerde işgalci durumunda olduklarını, bu yüzden de bağımsızlıklarının tanınmayacağını bildirmesi ile başlamıştır. Hümeyni'nin 1979 yılında Irak'ta iktidara gelmesiyle Körfez'de yeni bir rekabet başlamış, İran ve Irak hükümeti arasında bölgede hâkimiyet kurma savaşı başlamıştır.¹⁶²

Irak-İran savaşı sonrası Irak ciddi ekonomik zarara uğramış, dış ülkelere yüklü miktarda borçlanmıştır. Aynı zamanda Irak savaş sürecinde çok fazla silahlanmış ve elindeki bu güçten dolayı kendini Arap dünyasında lider devlet olarak görmüştür. Ve böyle bir durumda Irak elindeki gücü tehdit unsuru olarak kullanmaya başlamış, Kuveyt ile sınır ve petrol çatışmasına girerek Kuveyt ile sınıra asker toplamıştır. Çatışmanın ilk aşamalarında ABD ve BM müdahalede bulunmazken, Kuveyt işgalinde olaya müdahale etmiş ve Irak'ın silahlanmasının önüne geçmişlerdir.¹⁶³

Irak ile Kuveyt arasında yaşanan savaşın tarihsel sebepleri vardı. Irak'a göre Kuveyt İngiltere tarafından oluşturulan yapay bir devlettir ve bunun düzeltilmesi ve iki ülkenin tek ülke altında birleştirilmesi gerekmektedir. Irak aynı zamanda Kuveyt'in sahip olduğu Varba ve Bubiyan adalarını da istiyordu, çünkü bu adalar petrol yataklarına ulaşmak için önemli yollardan birisiydi ve aynı zamanda Irak'ın

¹⁶² Oral Sander, **Siyasi Tarih: 1918-1994**, 18. bsk., Ankara, İmge Kitabevi, 2009, s. 568-569.

¹⁶³ Ramazan Gözen, **Amerikan Kıskaçında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası**, 1. bsk., Ankara, Liberte Yayınları, 2000, s. 99-107.

adaları talep etmesindeki diğer bir amaç da bölgede daha çok kıyıya sahip olabilmektir.¹⁶⁴

Başka bir neden ise, Kuveyt petrol ihracatında kotanın üstünde üretime sahipti ve petrol fiyatlarında herhangi bir artış istemiyordu. Irak ise aksine, daha az üretim ve daha yüksek fiyat hedeflemekteydi, ancak bu istekleri Körfez ülkelerinin isteklerine uymamaktaydı. Irak hükümeti Kuveyt'in kendisinden daha çok petrol ürettiklerini, üretimi kotanın üstünde tutarak amaçlarının Irak ekonomisine zarar vermek oldukları düşüncesini ileri sürmüştür.¹⁶⁵

Irak'ın öne sürdüğü başka bir iddia ise, Kuveyt'in Irak topraklarında petrol kuyusu açması ve petrol çalması idi. Irak, petrol kaynaklarını Kuveyt'in elinden almayı ve dünyadaki petrol fiyatını belirleyen tek unsur olmayı hedeflemekteydi. Bu sebeple de 1990 Temmuz ayında sınıra asker toplamış ve Kuveyt'e savaş açmıştır.¹⁶⁶ Zamanında İran ile yaptığı savaşta Irak dışarıya çok fazla borçlanmış ve borçlandığı devletlerden bir tanesi de Kuveyt idi. Ancak Irak'ın iddialarına göre, savaş esnasında Kuveyt parayı borç değil de, yardım amaçlı vermiş, ancak sonrasında borca dönüştürmüştür.¹⁶⁷ Bu savaşla Irak aynı zamanda bu borçtan kurtulmayı hedeflemiştir.

Irak 2 Ağustos 1990 yılında Kuveyt'e girerek, 8 Ağustos'ta ülkeyi kendi egemenliğine kattı ve 19. vilayeti olarak ilan etti.¹⁶⁸

Kuveyt'in işgali bütün uluslararası sistemi, özellikle de ABD ve diğer Arap ülkelerini petrol kaynaklarından dolayı tedirgin etmekteydi. Körfez ülkeleri dünyadaki petrol üretiminin %23,3 kısmını üretmekte ve ABD'nin petrol ithalatında önemli bir yer edinmekteydi.

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle BM aktif şekilde sürece müdahale etmeye başlamıştır. İşgalin hemen ardından BM Güvenlik Konseyi, Irak'tan Kuveyt'ten

¹⁶⁴ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, İstanbul, Alfa yayınları, 2004, s. 572-574.

¹⁶⁵ Marion Farouk Sluglett, Peter Sluglett, **Iraq Since 1958: From Revolution To Dictatorship**, London and New York, I.B.Tauris & Co Ltd Publishers, 1987, s. 281- 282.

¹⁶⁶ Tayyar Arı, **a.g.e.**, s. 575.

¹⁶⁷ Fahir Armaoğlu, **Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, İstanbul, Alkım Yayınları, 1999, s. 879.

¹⁶⁸ Tayyar Arı, **a.g.e.**, s. 575.

askerlerini derhal çekmesini talep etmiş, ancak Irak buna yanaşmamış ve bunun üzerine BM 6 Ağustos'ta alınan karar ile Irak'a ekonomik ambargo uygulamıştır.¹⁶⁹ Ardından da ABD, Fransa, İngiltere, Almanya bölgeye askerî birliklerini sevk etmiştir.

ABD'nin Irak'a savaş açmadan önce Sovyetler Birliği ile uzlaşması gerekiyordu. Zira Sovyetler Birliği Irak ile yakın münasebetler içerisindeydi. Diğer bir taraftan, Sovyetler Birliği krizi Arap ülkelerinin kendileri aralarında çözmesi gereken sorun olarak görüyordu. Ancak Arap ülkelerinin Irak'a karşı ABD cephesinde yer almasıyla Sovyetler yeni bir teklifte bulunmuştur: Birincisi, Irak işgal edilmeyecek, ikincisi de ABD Körfez'e topladığı askerî kuvvetleri geri çekeceğine dair garanti verecektir. Sovyetler'in bu taleplerinin görüşülmesi için taraflar bir süre görüşmeler düzenledi. ABD ve Sovyetler Birliği 9 Eylül 1990 yılında kriz sürecini görüşmek için Helsinki'de bir araya gelme kararı aldılar. Helsinki'de görüşme yapılmadan önce Irak Başkan yardımcısı T. Aziz 6 Eylül günü SSCB ile görüştü. Sovyetler Irak'ı krizle ilgili kınamış, ancak aynı zamanda da ABD'nin bölgeye asker toplamasını onaylamadığını da dile getirmişti. ABD Irak'a savaş açtığı takdirde Sovyetler'le karşı karşıya geleceğini biliyordu. Bu sebeple SSCB'yi diplomatik yollarla ikna etme yoluna girmiş ve başarılı olmuştur. Görüşme esnasında her iki taraf da “Saldırganlığın bir kâr sağlamayacağını ve sağlamayacağını göstermek zorundayız” görüşündeydiler. Alınan kararlar Irak bölgeden çekilecek ve ABD'nin bütün harekâtları BM çerçevesinde değerlendirilecektir.¹⁷⁰

Saddam Hüseyin ABD'nin Irak'a saldıracağını ve bu savaşa girmeyi göze alamayacağını düşünüyordu. Irak Sanayi Bakanı yaptığı bir açıklamada “ABD'nin Irak'la çıkacak bir savaşın faturasına hazır olduğunu sanmıyoruz” diye belirtiyordu. Diğer bir taraftan Irak'ın Sovyetler'den aldığı destek de böyle bir kanaata varmasına sebebiyet vermiştir. Zira M.Gorbaçov yaptığı açıklamada krizin barışçıl yollarla

¹⁶⁹ William Hale, “The Middle East and the Gulf Crisis”, **International Affairs (Royal Institute of International Affairs)**, Oxford University Press on behalf of the Royal Institute of International Affairs, Vol. 68, No. 4, 1992, s. 683.

¹⁷⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 525.

çözülmesi ve güç kullanmaktan kaçınılması gerektiğini savunmuş, aksi takdirde yeni bir soğuk savaş söz konusu olacaktır diye belirtmişti.¹⁷¹

ABD sınıra asker toplarken Irak Hükümeti, şayet herhangi bir saldırıya geçilirse misliyle karşılık vereceğini, hem Irak hem de Kuveyt'teki petrol kuyularını bombalayıp denize dökeceğini, sonrasında denize döküleni de ateşe verip “ateşten siper” oluşturarak savunma gerçekleştireceklerini bildirerek açık tehditte bulundu.¹⁷²

BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı karara göre, Kuveyt bölgesi altı ay içerisinde boşaltılmazsa Irak'a karşı her türlü imkâna başvurulacaktır. BM krizi barışçıl yollardan çözmeye çalışsa da bir sonuca ulaşamamış, Irak Kuveyt'ten çekilmemiştir. Irak 9 Ocak 1991 yılında yapılan Cenevre'deki görüşmede Irak hükümeti, şayet muttefik devletler saldırıda bulunursa, buna en ağır şekilde karşılık vereceklerini belirtmiş ve konuşmasında İsrail'i hedef almıştır. Irak'ın bölgeden çekilmemesi üzerine, BM aldığı 678 sayılı karar ile 17 Ocak 1991 tarihinde ABD ve İngiltere Irak'ı, askerî tesislerini hedef alarak havadan bombalamıştır. “Çöl Fırtınası Operasyonu” diye isimlendirilen bu harekâtın ilkin aşaması 24 Şubat'a kadar sürdürülmüştür. Irak bu saldırıya cevap olarak Kuveyt'teki petrol kuyularını ateşe vermiştir.¹⁷³ Müttefik devletler buna karşılık harekâtın ikinci aşamasına geçmiş, Irak'a karadan harekâta bulunmuş ve Irak'ı bölgeden çekilmeye mecbur etmişlerdi. Olayın ardından SSCB devreye girmiş ve ateşkes kararı aldırmıştır. 27 Şubat'ta alınan karara göre, Irak BM'in 660, 662, 674 sayılı kararlarını kabul edecek, Kuveyt'ten birliklerini geri çekecek, tamirat borcu ödeyecek ve esirleri serbest bırakacaktır. Böylece Körfez Savaşı son bulmuştur.¹⁷⁴

Irak'la yapılan ateşkesin nihai koşullarını belirleyen 687 sayılı kararda BM Güvenlik Konseyi şu maddelere yer vermiştir: “Irak'ın, Kuveyt'in toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı ile 4 Ekim 1963 tarihli anlaşmada ve 21 Temmuz 1932 tarihli mektupta belirtilen sınırları kabul etmesi ve saygı göstermesinin yanı sıra, Irak'ın

¹⁷¹ Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi 1978–1996**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1996, s. 218.

¹⁷² Alptan Ulutaş, I. ve II. Körfez Savaşı'nın Türkiye'ye Etkileri, (tez) T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006, s. 57.

¹⁷³ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995**, C: I-II, Genişletilmiş 15. bs., İstanbul, Alkım Yayınevi, 2005, s. 884-886.

¹⁷⁴ Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s. 578-579.

tüm nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlardan arındırılması ve elindeki menzili 150 km' yi geçen balistik füzelerin imha edilmesi ve bunun denetlenmesi amacıyla Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA), BM tarafından oluşturulacak bir özel komisyon (UNSCOM) ile birlikte çalışması öngörülmüştü. Ayrıca, Irak'ın gereksinimi olan zorunlu gıda ve ilaç için yapacağı harcamaların ve alımların yine oluşturulacak özel bir komisyon tarafından denetlenecektir. Irak'ın BM tarafından alınan kararların koşullarını yerine getirdiğine karar verilinceye kadar ambargonun devam etmesi ve son olarak; Irak'ın zorunlu alımlarını karşılamak için yapacağı petrol ihracatına BM karar verecek ve bunların bir kısmı Irak'ta görev yapan BM görevlilerine, bir kısmı ise Irak'ın ödemesi gereken savaş tazminatlarının karşılanması için harcanacağı belirtilmiştir.”¹⁷⁵

Savaşın en önemli sonuçlarından birisi de Irak hükümeti kendi topraklarında “36. paralelin kuzeyi ile 32. paralelin güneyine uçak ve ağır silah” geçirmemeyi kabul etmiştir. 36. paralel kuzey bölgesinin kontrolünü sağlamak için İncirlik Üssünde ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye hava birliklerinden ibaret “Çevik Güç” kurulmuştur. Bu birliğin amacı Bağdat'ın Kuzey Irak'a karşı yönlendireceği saldırıya engel olmak ve müdahale etmektir. Bu karışıklıktan yararlanan Kürt grupları 1992 yılında Kuzey Irak'ta Temsilciler Meclisi kurmuştur. Irak'ın yardımını alan grup Erbil'e girmiş ve buna karşılık olarak ABD Güney Irak'a uçaklı saldırı düzenlemiştir. Almanya ABD'ye destek verirken, Rusya bu duruma karşı çıkmış, Türkiye ise olaya sıcak bakmamıştır. Yaşanan gelişmeler karşısında ABD uygulanan paralel yasağını 32. paralelden 33. paralele yükseltmiştir.¹⁷⁶

Irak'ın Kuveyt'i işgali, başta Türkiye olmak üzere birçok ülkenin çıkarlarını tehdit etmekteydi. Şöyle ki, Kuveyt'in işgali halinde Irak bölgedeki hegemonyasını arttıracaktır. Türkiye ile daha öncesinde yaşanan sorunlar; ekonomik sorunlar, Kürt meselesi ve su sorunu tekrar başkaldırabilir ve bu sorunu çözmekte Irak güç kullanma yoluna girebilirdi. Diğer taraftan petrol denetiminin kontrolünün Irak'a geçmesi Batı'nın da işine gelmiyordu. Ancak, Türkiye diğer taraftan da Irak'la

¹⁷⁵ Arı, **a.g.e.**, s. 580.

¹⁷⁶ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789 – 2001**, 6. Basım, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s. 967-972.

aralarındaki ilişkilerin daha da gerilmemesi açısından, krizin ilk başlarında Irak'ın toprak bütünlüğüne zarar verecek herhangi bir karara da karşı çıkmıştır.¹⁷⁷

Yaşanan kriz Türkiye açısından önemli bir boyuta ulaşmıştır. Krizle ilgili yapılan 12 Ağustos Genel Kurul Toplantısı'nda şu görüşlere yer verilmiştir: “Dünyada ve çevremizde Türkiye’yi yakından ilgilendiren gelişmeler olmaktadır. Basra Körfezindeki olaylar, bu bölgedeki bir devletin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını ortadan kaldıracak düzeye ulaşmıştır. Dünyada yumuşamanın ve barışçı girişimlerin hız kazandığı bu aşamada, bölgedeki dengeyi ve nispi istikrarı sarsan bu saldırının yarattığı bunalım hızla tırmanma eğilimi göstermektedir. Körfezdeki olayların Türkiye’yi doğrudan etkilemesi söz konusudur. Bu kaygı verici gelişmeler karşısında kamuoyunun bilgilendirilmediği, Hükümetin etkin olamadığı, konunun kapalı diplomasi ile ve bireysel ilişkiler düzeyinde ele alındığı endişe ile gözlenmektedir.”¹⁷⁸

Türkiye bu çatışmaya karışmakla kendisini Ortadoğu'daki sorunların ortasında bulmuştur. Türkiye bu savaşta ABD'nin yanında taraf tutmuş ve savaşa katılmakla kendi topraklarını operasyon esnasında ABD'nin kullanımı için açmıştır. BM'in uyguladığı ambargo kurallarına göre Türkiye “Kerkük-Yumurtalık boru hattı”nı kapatmış ve bu da Türkiye için ticari açıdan büyük kayıplara sebep olmuştur.¹⁷⁹

Türkiye, bu savaşta Irak'ın mağlup olacağını ve böylece Kerkük Vilayeti'nin de alınarak Türkiye'ye geri verileceğini düşünmekteydi.¹⁸⁰ Türkiye aynı zamanda bu savaşta ABD ve Batı cephesinde yer alarak büyük kazanımlar edineceğini düşünse de, 1990 yılında 4,5 milyar dolar ekonomik zarara uğramıştır.¹⁸¹

5 Eylül 1990 tarihinde TBMM “Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi sonucu ortaya çıkan Körfez Krizi sebebiyle, öncelikle Ortadoğu'da barışın ve istikrarın

¹⁷⁷ Mehmet Öztürk, “I. Körfez Savaşı'ndan (1990-91) – 11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri”, **Akademik Bakış Dergisi**, S: 19, Ocak-Şubat-Mart-2010, s. 8.

¹⁷⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, 12.8.1990, Dönem: XVIII, Yasam Yılı: 3, Cilt: 46, s. 428-430.

¹⁷⁹ Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, s. 591.

¹⁸⁰ İlhan Uzgöl, “Körfez Savaşında Özal'ın Musul-Kerkük'e İlişkin Projesi”, Baskın Oran, (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001**, 10. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 256-257.

¹⁸¹ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1981-2000)**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, C. IV, 2002, s. 348.

yeniden tesisini ve ülkemizin muhtemel tehlikelere karşı güvenliğinin idame ettirilmesini sağlamak; kriz süresince ve sonrasında hâsıl olabilecek gelişmeler istikametinde Türkiye'nin yüksek menfaatlerini etkili bir şekilde kollamak, hadiselerin seyrine göre ileride telafisi güç bir durumla karşılaşmamaya yönelik süratli ve dinamik bir politika izlenmesine yardımcı olmak üzere; lüzum hudut ve şümulü Hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerinin Türkiye'de bulunmasına" ilişkin karar almıştır.¹⁸² Bu kararın Irak'ı Türkiye'ye karşı kışkırtacağı ihtimali, Türkiye yetkililerini rahatsız etmekteydi. Türkiye'nin tedirginliği karşısında NATO güvenlik konusunda destek olacağını sözünü vermiştir. Türkiye'nin 30 Kasım tarihinde NATO'dan hava kuvvetlerini talep etmesi üzerine, 2 Ocak 1991 yılında Türkiye'ye 40 savaş uçağı gönderilmiştir. Bunun dışında Türkiye ABD'den uğradığı ekonomik zararın karşılanması, Türk ordusunun modernleştirilmesi ve AT'ye üyelik konusunda yardım istemiş ve karşılığında Irak'a karşı harekât için Türk topraklarını kullanabileceğini bildirmiştir.¹⁸³

Körfez Savaşı Türkiye açısından olumsuz sonuçlanmıştır. Petrol fiyatlarındaki rakamlarda artış görülmüştür. Türkiye'ye yapılan petrol ihracatının %40'ı Irak tarafından sağlanmaktaydı ve nitekim uygulanan ambargo ile Türkiye'nin ödediği bedel bu süreçte 20 milyar dolar etmiştir.¹⁸⁴ Diğer bir taraftan, Saddam'ın zulmünden kaçan sığınmacılar ve mülteciler Türkiye'ye sığınmış ve dolayısıyla Türkiye'ye gelen sığınmacılar ekonomik olarak büyük bir yüke sebep olmuşlardı. Bunun dışında yaklaşık 500. 99 Kuzey Irak Kürdü savaş bitmesiyle Saddam'ın kendilerinden intikam alacağı korkusuyla Türkiye'ye sığınmıştır. Bu durum hem sınırların güvenliği hem de ekonomik açıdan ciddi sorun yaratmıştır.¹⁸⁵

Savaş Türkiye içinde sorunlara da neden olmuştur. Şöyle ki, Türkiye'ye yerleşen Kürtler ayrılıkçı harekâtlara başlamış, en büyük askerî harekâtlarını da 1995

¹⁸² **TBMM Tutanak Dergisi**, 5.9.1990, Dönem: XVIII, Yasama Yılı: 4, C. XLVII, s. 98, 106, 115.

¹⁸³ Faruk Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul, DER Yayınları, 2006, s. 544.

¹⁸⁴ Sabri Sayarı, "Turkey and the Middle East in the 1990s", **Journal of Palestine Studies**, California, University of California Press, Vol: 26, No. 3, 1997, s. 46.

¹⁸⁵ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s. 545.

Mart ayında Kuzey Irak'ta gerçekleştirmişdi. Arap ülkelerinin tepkisi karşısında Türkiye müdahalede bulunamamıştır.¹⁸⁶

ABD'nin oluşturduğu Çelik Güç harekâtı Türkiye açısından terörle mücadelede bir engel teşkil etmekteydi. Çelik Güç Türkiye açısından PKK'ya karşı önlem alınmasını engelliyordu, bu sebeple de Türkiye, Çelik Güç kuvvetlerinin bölgede geçici olmasını ve düzenlenen operasyonlarda kendilerinin de söz hakkına sahip olmasını talep etmiştir. Bu talebin kabulünün ardından Çelik Güç sadece hava gücüne dönüştürülmüştür. Çelik Güç bölgeye yerleştikten sonra, Kuzey Irak'ta "Kürdistan" kurma çabaları adına bazı harekâtlarda bulunulmuştur. Fakat Irak'ın BM'in aldığı kararlar sonucu bölgeye müdahale edememesi ve aynı zamanda ABD'nin de bu harekâtlara karşı çıkmaması ve hatta desteklemesi Türkiye'nin toprak bütünlüğü tehdit etmiştir. Bu sebeptendir ki, Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulmaması gerektiği tezini savunmaktaydı.¹⁸⁷ Çelik Güç aslında bir pazarlık sonucu ortaya çıksa da, görüldüğü gibi Türkiye'nin çıkarlarını tehdit etmekteydi; Irak'la ilişkiler daha da kötüye gittiği gibi, üstüne bir de Kürdistan hayallerinin gerçekleştirilmesi için yol açmaktaydı.

2.2. Karadeniz'de Yeni Bir İşbirliği Arayışı

Soğuk Savaş sonrası, SSCB'nin dağılmasıyla ABD dünyada tek güç olarak varlığını sürdürmüş ve liberalizm dünyada yaygınlaşmıştır. Sovyetler'in dağılmasıyla bölgede oluşan yeni devletler yeni düzene ayak uydurabilmek için yeni işbirlikleri arayışı içerisindeydiler. Oluşabilecek bölgesel işbirliği ile beraber bağımsızlıklarını yeni kazanmış devletlerin daha öncesinde ekonomilerine Sovyetler yön verirken, bu süreçle beraber kendi ekonomilerini kendileri yönetebilecek ve serbest piyasa ekonomisine geçerek ekonomik açıdan daha hızlı gelişme yaşayabileceklerdi.¹⁸⁸ Aynı zamanda oluşturulacak işbirliği ile üye devletler arasında ekonomik entegrasyon geliştikçe piyasalar da genişleyecek ve böylece devletler daha geniş bir piyasada

¹⁸⁶ Sayarı, a.g.e., s. 47.

¹⁸⁷ Armaoğlu, *Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, s. 890-891.

¹⁸⁸ Ferhan Erkmengoğlu, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün Dünü, Bugünü ve Geleceği", **Diplomatik Gözlem Gazetesi Resmi Sitesi**, (Çevrimiçi) <http://www.diplomatikgozlem.com/briefing.asp?id=106>, 17.03.2008.

üretim yapabileceklerdi. Daha geniş piyasada ayakta kalabilmek için devletler daha gelişmiş teknolojiler üretecek ve böylece ihracat güçleri de artacaktır.¹⁸⁹

Üye devletler bu işbirliği sayesinde ekonomik ilişkileri güçlendirerek aynı zamanda ulaşım, iletişim, çevre, turizm, güvenlik ve balıkçılık alanlarında da ilerlemeyi hedefliyorlardı.

Ekonomik entegrasyon kurulduktan sonra Karadeniz ve Balkan devletleri dış piyasada daha da güçlenecek ve böylece dünya piyasasında kendi yerlerini alabileceklerdi. Bununla beraber üye devletler örgüt aracılığıyla aynı zamanda AB ile bütünleşmeyi de hedeflemektedir.

KEİ'nin ortaya çıkmasında Türkiye'nin de istekli olmasının altında yatan sebep 1980 sonrası yürüttüğü ihracata yönelik ekonomik büyüme siyasetidir. Şöyle ki, 1980 yılında dışa yönelik iktisadi ilişkiler konusunda anlaşmaya varan iktidar ile iş adamları yeni entegrasyonlar oluşturmak için bir araya geldiler. Bu yakınlaşma sonucu, Türkiye ekonomik açıdan güçlenerek iktisadi geliri artarken bu durum Türkiye'deki iktidarın da daha çok oy kazanmasına neden olmuştur.¹⁹⁰ Alınan ekonomik büyüme yolundaki karar Türkiye'nin dış pazarlara açılmasını gerektiriyordu. Ve işte KEİ'yi kurma çabalarının kökünde bu siyaset durmaktaydı.

Bölgesel güç olan Türkiye'nin bölgenin güvenliği için aktif bir siyaset yürütmesi gerekiyordu. Türkiye kendi çıkarlarını ve aynı zamanda diğer aktörlerin de çıkarlarını koruyabilmek için yeni stratejilere gerek duymaktaydı. Özellikle bölgedeki çatışmaların çözümünde bölge ülkeleriyle işbirliği içerisinde hareket etmesi, bu şekilde aktif politika izlemesi Türkiye'ye kendisini ulusal arenada etkin bir güç olarak gösterme fırsatı sunmaktaydı.

Diğer taraftan bu girişim Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerin çatışmadan uzaklaşıp işbirliğine dönmesinde de etkili olacaktır. Zira Osmanlı döneminden 1990 yılına kadar Karadeniz havzası bu iki ülke arasında çatışma alanı olmuştur. KEİ'nin

¹⁸⁹ Cemail Şengül, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Ve Birliğin Türkiye Üzerindeki Beklenen Etkileri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 27-29.

¹⁹⁰ İlhan Uzgel, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü: 1983-1991**, Ankara, İmge Kitapevi, 2004, s. 307-308.

kurulmasıyla birlikte uluslararası bir ekonomik teşkilatın kurulması beraberinde bu iki devlet arasında siyasi yakınlaşmayı da getirecektir.

Böylece, Karadeniz havzasındaki devletler Türkiye'nin girişimleriyle 1990 yılında ekonomik işbirliği kurmak adına bir araya geldiler. Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve SSCB'nin de katılımıyla Aralık ayında gerçekleştirilen toplantıda KEİ'nin "Çerçeve Anlaşma Taslağı" görüşüldü:

"Karadeniz'e sahildar devletlerin ve bu havzada yerleşik ülkelerin aralarındaki ekonomik ilişkileri güçlendirmek, ticareti arttırmak ve karşılıklı yatırımları yoğunlaştırmak amacıyla bir ekonomik işbirliği ve serbest ticaret bölgesi kurulması amacına ulaşmak için, üye ülkeler, belirli hazırlık ve geçiş işlemlerinden sonra, bölge sınırları içinde kişilerin, işgücünün ve malların serbest dolaşımı için kademeli şekilde önlemler alacaklar, gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını tedricen azaltacaklardır."¹⁹¹

Ardından 1991 yılında Moskova, Sofya ve Bükreş'te de toplantılar gerçekleştirildi. Yapılan toplantılar sonucunda, taraflar KEİ'yi kurma kararı almışlardır.¹⁹²

KEİ girişimi sürecinde Sovyetler varlığını daha sürdürmekteydi ve Türkiye SSCB'nin varlığını devam ettireceğini düşünerek bir siyaset belirlemişti. Ne var ki, SSCB dağıldıktan sonra yaşanan sorunlar; Kırım meselesi, Gürcistan'da yaşanan iç savaş, Ukrayna Krizi, RF'nin Karadeniz limanlarını kaybetmesi, Karadeniz'de RF nüfuzunun azalması, Karadeniz'in altından petrol ve gaz naklinin sağlanması, Karadeniz'in kirlenmesi, ABD'nin Karadeniz'de çıkarlarının oluşu, bütün bunlar iki devlet arasında sorunları beraberinde getirdi ve yaşanan siyasi sorunlardan dolayı KEİ'nin gelişim süreci yavaşladı. Ancak bir taraftan siyasi sorunlar yaşanırken, diğer taraftan da Rusya ile Türkiye cephesinde iktisadi ilişkilerin gelişmesi KEİ'nin hüsrarla sonuçlanmasının önüne geçti.

¹⁹¹ Hasan Çebi Bal, "Ekonomik Birleşmeler Teorisi ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi Projesi", Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Trabzon, 1993, s. 29.

¹⁹² Şükrü Elekdag, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, 2. Basım, İstanbul, 1992, s. 204-206.

SSCB'nin dağılmasının hemen ardından bağımsızlık kazanan devletlerin KEİ'ye katılımını onaylamak için toplantı düzenlendi. 3 Şubat 1992 yılında gerçekleştirilen İstanbul toplantısında KEİ anlaşması üye devletler tarafından onaylanarak,¹⁹³ 25 Haziran 1992 yılında gerçekleştirilen ikinci toplantıda resmen imzalanmıştır.¹⁹⁴ KEİÖ 11 devletten; Türkiye, Rusya, Azerbaycan, Bulgaristan, Arnavutluk, Gürcistan, Moldova, Ukrayna, Romanya, Ermenistan ve Yunanistan'dan oluşmaktadır. Rusya'nın KEİ ile ilgili düşüncelerini ifade eden Kozyrev açıklamasında şöyle demiştir: "Rusya, Karadeniz ekonomik işbirliği düşüncesine, bu bölgede çok boyutlu ortaklık ve uzlaşmanın tesis edilmesinin ön koşulu olarak bakmaktadır. Bu anlamda iyi bilinen bir formülü – ticaret ve işbirliğinden barış ve istikrara düşüncesini desteklediğimi söylemek istiyorum."¹⁹⁵

TBMM Başkanı H. Cindoruk 17 Ağustos'ta barışa katkı sağlamak amacıyla bölgede ülke parlamentoları arasında işbirliğinin önemini belirtmiştir. Bu amaçla Moskova'ya yaptığı ziyaret sonucu imzalanan bildiride her iki taraf da işbirliğine dâhil ülkelerin derhal bir araya gelerek kurul oluşturmaları gerektiğini belirtti.

6-7 Aralık 1992 tarihinde KEİK¹⁹⁶, 26 Şubat tarihinde ise KEİPA¹⁹⁷ kuruldu.

1996 senesinde ise, Makedonya, İran, Yugoslavya ve Özbekistan üyelik için başvuruda bulundular.

1998, 11 Aralık tarihinde KEİÖ'nün kuruluş tüzüğü imzalandı, ardından 1999, 1 Mayıs tarihinde tüzüğün onaylanması ile KEİÖ uluslararası bölgesel örgüte dönüştü.¹⁹⁸ 2002 yılında ise "KEİÖ Geliştirme Fonu" kuruldu.¹⁹⁹

2004 yılında örgüte Sırbistan da üye olmuş ve böylece örgütün üye sayısı on ikiye çıkmıştır.

¹⁹³ "KEİB Fikri Elekdag'ın", **Milliyet**, 25 Haziran 1992, s. 7.

¹⁹⁴ "Karadeniz'de Barışa Adım", **Milliyet**, 26 Haziran 1992, s. 7.

¹⁹⁵ O.A. Kolobov, A.A. Kornilov, F. Özbay, **Çağdaş Türk Rus İlişkileri Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-2005)**, Çev. E. Osmanov, V. İmanov, & R. Memedov, İstanbul, Tasam Yayınları, 2006, s. 157

¹⁹⁶ **Türkiye-Karadeniz Ekonomik İşbirliği İlişkileri Alt Komisyon Raporu, Kitap 4**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No: DPT: 2379 – ÖİK: 443, Ankara 1995, s. 4.

¹⁹⁷ **DPT**, s. 13.

¹⁹⁸ Kolobov, **a.g.e.**, s. 157.

¹⁹⁹ **A.g.y.**

11 Eylül saldırısı öncesinde KEİÖ'nün amaçları arasında ekonomik güvenlik yer alırken, saldırı sonrası güvenlik anlayışı boyut değiştirmiş, diğer yönleri de gözönünde bulundurulmuştur. Güvenlik meselesi beraberinde üye devletler arasında yeni bir işbirliği alanını da ortaya çıkarmaktaydı. Konuyla ilgili farklı yıllarda görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 26 Ekim 2001 yılında Antalya'da gerçekleştirilen toplantıda "Uluslararası Terörizmle Mücadelede Ortak Tedbirlere İlişkin KEİÖ Dışişleri Bakanları Konseyi Bildirisi", 15 Mart 2002 yılında Kiev'de gerçekleştirilen toplantıda "Terörizmle Mücadele Bükreş Eylem Planı", 25 Haziran 2004 yılında ise İstanbul'da "KEİÖ'nün güvenlik ve istikrar alanlarına katkısı" bildirileri imzalanmıştır. Bu bildirilerde terörizm kınanmış, terörün barışı ve güvenliği tehdit ettiği belirtilmiş, terörle mücadelede işbirliği kurulması gerektiği, ortak tedbirler alınmasının gerekliliği, terörün din ve etnik grupla sıfatlandırılmaması gerektiği, aksine ortak bir sorun olduğu belirtilmiştir.²⁰⁰

KEİÖ, varlığını hala sürdürüyor olsa da, önemli gelişmeler elde edememiştir. KEİÖ'nün başarısız olmasındaki nedenlerden birisi, KEİ Üye Devletlerinin ve bölgedeki diğer paydaşların çelişen siyasi ve ekonomik çıkarları örgütün entegrasyonu güçlendirmeye yönelik girişimlerine sık sık müdahale etmiştir. Bununla birlikte bu ülkeler bölgesel işbirliği ve ekonomik entegrasyonun geliştirilmesinde önemli başarılar elde etmiştir. İki kurucu üye (Yunanistan ve Türkiye) dışında diğer devletler başlangıçta dünya ticaretinin akışından ve sosyo-ekonomik ve politik sistemlerini serbestleştirmenin ortasında komünist dönemin ağır mirasından esinlenmişlerdi. İki G20 ekonomisine sahip olan Rusya ve Türkiye çatısı altında KEİ Yunan, Bulgar ve Romanya ekonomisi aracılığıyla AB'ye de uzanmaktadır. Bu gelişmiş bölgesel işbirliğinin yol açtığı istikrarlı ilerleme ekonomik verilere de yansımıştır. 2008'deki küresel finansal krize kadar KEİ bölgesi, etkileyici bir GSYİH büyüme oranına ve önemli ölçüde genişlemiş ticarete sahipti.²⁰¹

²⁰⁰ Tiflis Toplantısında alınan kararların tam metni için bkz. KEİÖ Resmî İnternet Sayfası, (Çevrimiçi) <http://www.bsec-organization.org/COMOFA/Reports/Council%2011.pdf>, 03.04.2018.

²⁰¹ Panagiotia Manoli, "Regional cooperation in the Black Sea: Building an inclusive, innovative, and inclusive region", Commissioned paper for the Black Sea Trade and Development Bank, 2014, (Çevrimiçi) https://www.bstadb.org/publications/Regional_Cooperation_in_the_Black_Sea.pdf, 15.03.2018.

Diğer bir neden ise, KEİÖ'ye üye devletlerin AB'ye olan yaklaşımı, önceliklerini AB'den yana kullanmalarındır ki, bu durum da KEİÖ'nün gelişimini yavaşlatmıştır.

KEİÖ'ye üye devletlerin ekonomik çıkarlardan çok siyasi çıkarlara önem vermeleri de başlıca sorunlardan birisiydi. Üye devletlerden bazılarının arasından yaşanan fikir ayrılıkları ekonomik ilişkilerin gelişimi için kararlar alınmasında engel teşkil etmekteydi.²⁰²

Türkiye'nin AB ile yaptığı anlaşma gereği KEİÖ üye devletlerine uyguladığı Gümrük Birliği Anlaşması KEİÖ'nün bu süreçte genişlemesine engel oluşturmuştur. AB ve NATO'nun Karadeniz'e doğru genişlemesi ve Rusya Federasyonu dışındaki Karadeniz ülkelerinin AB ve NATO'ya üyelik isteği KEİ'yi gölgede bırakmıştır diyebiliriz.

KEİÖ'nün genişlemesi sürecinde Kafkaslar ve Balkanlar'daki devletlerin de üyeliğe kabul edilmesi, örgütü sıkıntılı bir sürece sürüklemiştir. Kendi aralarında sorunlar yaşayan bu devletler bu sorunlarını örgütün işleyişine de yansıtmıştır.²⁰³

Örgüte üye devletlerden Türkiye ve Yunanistan'ın arasında yaşanan sorunlar ise bu örgüt içerisindeki en önemli sorunlardan birisi olmaktadır. “Yunanistan, kendisine tehdidin doğudan yani Türkiye'den geldiğini açık açık öne sürmekte, savunma politikasını bu esasa oturtmakta, uluslararası antlaşmaya uymayarak özellikle Lozan Antlaşması'nın Ege'de kurmuş olduğu dengeyi emrivakilerle ve bir aşındırma siyaseti ile kendi lehine bozmak istemektedir. Her platformda Türkiye'nin lehine çıkabilecek kararların alınmasını engellemekte ve yaptırım kararları alınması veya çeşitli tavizler elde etmek yönünde çalışmalar yapmaktadır. Yunanistan Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girişini veto etmiş, daha sonra diğer Avrupa devletlerinin yoğun baskısı sonucunda vetosunu geri almak zorunda kalmış, ancak bunun karşılığında yine bazı tavizler elde etmeyi başarmıştır. Bu nedenle Yunanistan'ın KEİ'ye alınmasını büyük bir hata olarak değerlendirmekteyiz. Zira

²⁰² Nafiz Özdağdeviren, Orhan Ertunç, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı, 1995, s. 50.

²⁰³ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul, Küre Yayınları, Uluslararası İlişkiler Dizisi, Haziran 2005, s. 278.

Yunanistan, Türkiye aleyhine yapılan her çalışmayı ulusal bir politika haline getirdiğini KEİ içindeki faaliyetlerde de göstermektedir. Önce KEİ Uluslararası Daimi Sekreteryası'nın İstanbul'da kurulmasını engellemeye çalışmış, daha sonra da Karadeniz Ticaret ve Ekonomik Kalkınma Bankası'nın Selanik'te kurulmasını sağlamıştır.²⁰⁴

2.3. İslam İşbirliği Teşkilatı'nda Rusya'nın Rolü

1967 yılı Arap-İsrail savaşında İslam dünyasında kutsal toprak sayılan Kudüs'ün şgali, ardından 1969 yılında Kudüs'te yerleşen Al-Aksa Camii'nin yağmalanması Müslüman devletleri birbirine yaklaştırdı. Böylece 1969 yılında Fas ve Suud Krallarının çağrısıyla 24 ülkenin Rabat'ta bir araya gelerek gerçekleştirdikleri 1. İslam Zirvesi'nde alınan karar sonucu İKÖ kuruldu. Burada İKÖ'nin kurulmasının dini duyarlılığa dayalı olmasına rağmen, asıl nedenin siyasi olduğu vurgulanmalıdır. Kundaklamadan sonra İKÖ'nün ana odak noktası İsrail karşıtı düşüncelerdi. Filistin meselesi İKÖ'nün Müslüman üyeleri arasında işbirliğini geliştirmek açısından yaşanan en önemli olaylardan birisi olmuştur.²⁰⁵ Bu kuruluşun kurulmasındaki ve Suudi Arabistan'ın öncülük etmesindeki önemli etken Soğuk Savaş sürecinde Sovyet yanlısı politika izleyen Mısır'ın liderliğindeki devletler ile Suudi Arabistan'ın liderliğindeki Sovyet karşıtı politika izleyen devletler arasında yaşanan soğuk savaştır. Yani, Suudi Arabistan Mısır'ın liderliği altında kurulan birliğe karşı tepki olarak böyle bir işbirliğine gitmiştir.²⁰⁶

1970 yılında Cidde'de bir araya gelen İslam ülkeleri İKÖ Genel Sekreterliğini oluşturmak için karar almışlardır. İKÖ kurucu Anayasası 1972 yılında Dışişleri Bakanları Konseyi'nde kabul edilmiştir. Anayasaya göre, teşkilatın amacı, İslam devletlerinin haklarını korumak ve menfaatlerini kollamaktır. Anayasa, üye ülkelerin BM Anlaşması'nın Anayasa ve insan haklarına saygı Maddesi uyarısınca, 1 Şubat

²⁰⁴ Nafiz Özdağdeviren, **a.g.e.**, s. 51-52.

²⁰⁵ Akbarzadeh Shahram and Connor Kylie, "The Organization of the Islamic Conference: Sharing an Illusion", **Middle East Policy**, Vol. XII, No: 2, p. 79-92, p. 80.

²⁰⁶ Muhittin Ataman ve Ayşe Nur Gökşen, "Sembolizm ve Aktivizm Arasında İslam İşbirliği Teşkilatı", **SETA Analiz**, S: 76, Ankara, Ocak, 2014, s. 9.

1974 yılında BM tarafından onaylanmıştır. Örgüt 10 Ekim 1975 yılında Birleşmiş Milletler’de gözlemci örgüt olarak yer almıştır.²⁰⁷

1980’li yıllarda örgütün imajı yaşanan olaylardan dolayı zarar görmüştür. Şöyle ki, İsrail ile anlaşma yapan Mısırın İslam devletleri tarafından dışlanarak üyeliği askıya alınmıştır. Ancak Mısır’ın Ortadoğu’da önemli bir güç olarak bölgede yaşanan olaylardan uzak tutulmasının mümkün olmadığı kanaatine varan örgüt, üyeliği askıya alma meselesini aradan kaldırmıştır. Aynı zamanda 1980’li yıllarda Sovyetler’in Afganistan’ı işgal etmesi, yaşanan Irak-İran savaşı ve Libya’ya ambargo uygulanması meselelerinde sorunları çözecek önemli adımlar atamaması da devletlerin İKÖ’ye olan güvenini sarsmıştır.²⁰⁸

Soğuk savaş sonrası süreç İKÖ açısından zor bir dönem olmuştur. Şöyle ki, İKÖ’nün 1993 yılında imzalanan Oslo Anlaşması’nı desteklemesi üye devletler arasında Ortadoğu’daki barış süreci meselesinde fikir ayrılıklarına neden olmuştur.²⁰⁹ 1997 yılında gerçekleştirilen İslam İşbirliği Zirvesi’nde ise gerginlik daha da artmış, Arap ülkelerinin bazılarının İsrail ile ilişkileri geliştirme yönündeki adımları sonucu ne Mısır ne de Ürdün bu zirveye katılmamışlardır.²¹⁰

2001 yılında Amerika’da gerçekleşen terör saldırısı sonrası İslam ülkeleri bu olayla bağlantılı gösterildi ve İslam dünyasına karşı kışkırtıcı eylemler yapılmaya başlandı. Saldırının ardından olaya açıklama getirmek isteyen İKÖ Doha kentinde toplanmış, gerçekleştirilen saldırının İslam ile herhangi bir ilgisinin olmadığını ve böyle saldırıların İKÖ tarafından kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir.²¹¹

²⁰⁷ Gökçen Alpkaya, “Türkiye ve İslam Konferansı Örgütü”, **SBFD**, C. XLVI, Ocak-Haziran, 1991, Ankara, s. 55-70.

²⁰⁸ Soner Doğan, “Türkiye’nin Dönem Başkanlığı ve İslam İşbirliği Teşkilatı”, **Analiz 18, İslam Dünyası**, İstanbul, İNSAMER, Kasım 2016, s. 4.

²⁰⁹ Büşra Şener, “1990’lı Yıllarda İsrail-Filistin Sorunu İçin Çözüm Arayışları”, **ORSAM**, 12.07.2012. (Çevrimiçi) <http://orsam.org.tr/orsam/gencorsam/11508?dil=tr>, 10.05.2018.

²¹⁰ “İran’da Sıkıntılı Zirve”, **Milliyet**, 09.12.1997, s. 21, (Çevrimiçi) http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/oof_x2F_D6otlJiOkVwazPgWBA_x3D__x3D_, 10.05.2018.

²¹¹ Soner Doğan, **a.g.m.**, s. 5.

2005 yılına kadar İKÖ olaylar karşısında sağlam bir duruş sergileyememiş, arabuluculuk çabaları bir sonuç vermemiş, üye devletler teşkilatı çıkarları için kullanmaya başlamıştır.²¹²

Eylül, 2005 yılında Mekke Zirvesi'nde "10 Yıllık Eylem Planı" kabul edilmiştir. Plan, teşkilata üye devletler arasındaki işbirliğini büyütmek adına gerçekleştirilecek ekonomik, siyasi, sosyal reformları kapsamaktaydı. Alınan kararlar arasında İİT'nin dini çatışmalarda önleyici ve çözümlücu yönünün güçlendirilmesi de yer almaktaydı.²¹³

2008 yılında BM'in yapısından yola çıkarak örgüt şeması yenilenmiştir. Hazırlanan yeni yapı İİT organlarını "İslam Zirvesi, Dışışleri Bakanları Konseyi, Daimi Komiteler, İcra Komitesi, Uluslararası İslam Adalet Divanı, İnsan Hakları Bağımsız Daimi Komisyonu, Daimi Temsilciler Komitesi, Genel Sekreterlik, Yardımcı Organlar, Uzmanlık Kuruluşları ve Bağlı Kuruluşlar" başlıkları altında toplamıştır.

Reformların akabinde, 2011 yılında Astana Zirvesi'nde alınan kararlar sonucu örgütün ismi İslam İşbirliği Teşkilatı olarak değiştirilmiştir.²¹⁴

Yeni cumhuriyetin kurulması sürecinde Türkiye dış politikasında Batı'ya yönelmiş, Doğu'yu, yani Sovyetler Birliği'nin parçası olan Türkiye Cumhuriyetleri'ni ve Müslüman devletlerini göz ardı etmiştir.²¹⁵ Türkiye'nin dış politikasının oluşmasında NATO'ya üye olması ve bununla beraber AB'ye üyelik süreci etkili olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Batı'ya yönelme ise daha da artmış, Türkiye SSCB'yi güvenliği açısından tehdit olarak görmüştür.

Ancak yaşanan bir dizi olaylar; Küba Krizi, Kıbrıs Sorunu ve 1964 yılında Türkiye'ye yazılan Johnson mektubu Türkiye'nin Batı'ya yönelik düşüncelerini

²¹² Muhittin Ataman, Ayşenur Gökşen, "Sembolizm ve Aktivizm Arasında İslam İşbirliği Teşkilatı", **Analiz**, S: 76, Ankara, SETA, Ocak, 2014, s. 10.

²¹³ Ergin Ergül, "Yeni Bir Uluslararası İnsan Hakları Mekanizması: İİT Bağımsız Daimi İnsan Hakları Komisyonu", **TAAD**, Yıl: 5, S: 19, Ekim, 2014, s. 491-515.

²¹⁴ OIC, "Resolutions on Statutory and Organizational Matters", İİT, Astana, 28-30 June, 2011, (Çevrimiçi) <http://www.oic-oci.org/38cfm/en/documents/res/ORG-R-38-CFM-FINAL-2.pdf>, 12.05.2018.

²¹⁵ Hüseyin Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 2004, p. 171- 176.

değiştirmiş, Batı'nın kendisi için güvenilir bir müttefik olmadığını anlamıştır. Bu sebeple de o zamana kadar Ortadoğu devletleri ile mesafeli ilişkiler kuran Türkiye, tek yönlü dış politikadan vazgeçmiş, özellikle de Kıbrıs meselesindeki oylama Arap ülkelerinin Türkiye'nin aleyhine oy kullanması üzerine bu ülkelerle ilişkileri düzenlemesi gerektiğini anlamıştır.²¹⁶

Türkiye Dışışleri Bakanlığı yeni dönemde çok yönlü dış politika benimseyeceklerini açıklamıştır. Bu değişikliklerden biri, Sovyetler Birliği'ne yönelme eğilimi, diğeri ise Müslüman dünyaya yönelme eğilimi olmuştur. Türkiye dini ön plana çıkararak Arap ülkeleri arasında “köprü” rolü oynayabileceğini düşünmekteydi. Aykan'a göre, dış politika yapıcılarının beklentisi dinin ön plana çıkarılmasıyla Türkiye'nin “köprü” rolünü kullanmaktı.²¹⁷

Bu yeni dış politika kararlarında üç ana faktörün etkili olduğu tartışılabilir: Ekonomik sorunlar, uluslararası arenada politik izolasyon ve farklı hükümetlerin siyasi görüşleri.

Ekonomik meseleler, Türk dış politikasının Müslüman dünyasına yönelik siyasetinin en önemli parçasıydı. 1974 yılında yaşanan Petrol Krizi bu süreci daha da hızlandırmıştır. 1973 yılında Yom Kippur Savaşı'ndan sonra Arap Petrol İhraç Ülkeleri Örgütü (OAPEC) tarafından petrol ambargosunun uygulanmasından sonra petrol fiyatlarındaki artış Türkiye'yi Müslüman dünya ile ilişkilerini düzeltmeye itmiştir. Üstelik Türkiye'ye olan işçi dövizlerinin miktarında ciddi bir düşüş söz konusuydu.²¹⁸

İkincisi, Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin uluslararası arenadan ayrılmasına neden oldu. 1960'larda Kıbrıs sorunu, uluslararası arenada Batı'ya duyulan güvensizliği kanıtladı.²¹⁹

²¹⁶ Baskın Oran, “Görelî Özerklik- 3”, **Türk Dış Politikası (1919-1980)**, C. I, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, p. 653-808, p. 676.

²¹⁷ Mahmut Bali Aykan, “The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. XXV, No: 1, February, 1993, p. 91-110, p. 95.

²¹⁸ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., 2004, s. 396- 406.

²¹⁹ İlder Turan, Dilek Barlas, “Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri”, Ed. Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası**, İstanbul, Der Yayınevi, İstanbul, 2004, ss.151-167, s. 164.

Üçüncüsü, 1970'lerden sonra iktidarda olan hükümetlerin siyasi görüşleri ve eğilimleri Müslüman dünyaya dönme ve İKÖ ile ilişkileri siyasi kanıt olarak kullanmıştır.

2004 yılında Ekmeleddin İhsanoğlu'nun genel sekreterlik görevine getirilmesiyle Türkiye teşkilat içerisinde daha aktif rol almaya başlamıştır. Bu süreçte hem siyasi hem de ekonomik alanda ilişkiler geliştirilmiştir.

2005, Haziran ayında İhsanoğlu 3 kademeli bir reform öne sürmüştür. İlk etapta İİT'nin dönemin gereklerine uygun şekilde yeniden düzenlenmesi, teşkilatı dünyada etkin bir aktör haline getirilmesi planlanmaktadır. İkinci etapta tüzük ve isimde değişikliğe gidilmesi, üçüncü etapta ise İİT'ye üye devletlerin Dışişleri Bakanlarının bir araya gelerek yeni bir eylem planı düzenlemeleri düşünülmüştür. 7-8 Aralık, Mekke'de düzenlenen zirvede imzalanan "10 yıllık eylem planı" uluslararası arenada yeni taleplere cevapverebilecek belge niteliğinde değerlendirilmiştir. Bu plan, İslamofobiyi aradan kaldırmayı, ekonomik sorunları çözümlenmesi ve devamlı yükselişi hedeflemektedir.²²⁰

2005 sonrası AK Parti dış politikada değişikliğe gidildiğini ve bu değişikliğin 5 ilkeye dayandığını bildirmektedir. Birincisi "güvenlik ve demokrasi arasındaki denge" dir; ikincisi "komşulara karşı sıfır problem"; üçüncüsü "proaktif ve önleyici barış politikası diplomasisi" dir; Dördüncüsü "çok boyutlu dış politika"; ve beşinci "ritmik diplomasi" dir. Bu son prensip, bu ilkenin tüm uluslararası örgütlere aktif katılımı hedeflediğini vurgular.²²¹

Türkiye'nin teşkilatın dönem başkanlığı sürecinde Suriye, Filistin, Irak, DAESH, mülteci sorunları sık sık gündeme getirilmiştir. Bunun dışında İslam karşıtı söylemlerin ve eylemlerin yükselmesi Türkiye'yi rahatsız eden konulardan birisi olmuştur. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, İİT'nin 13. İslam İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'nde konuyla ilgili şöyle açıklamada bulunmuştur: "Müslümanlar olarak üstesinden gelmemiz gereken sorunların başında mezhepçilik, ırkçılık fitnesi

²²⁰ 21. Yüzyılda İslam Dünyasının Karşılaştığı Problemlere Yönelik On Yıllık Eylem Programı'nın tam metni için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, **Yeni Yüzyılda İslam Dünyası: İslam İşbirliği Teşkilatı 1969-2009**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 304-320.

²²¹ Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Zero-Problems Foreign Policy", **Foreign Policy**, 20 May, 2010, (Çevrimiçi) <http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>, 11.05.2018.

geliyor. Benim dinim sünnilik de değildir, Őilik de değildir. Benim dinim İslam'dır.”²²²

İslam coğrafiyasında yaşanan terör olaylarını bahane ederek dış gçler amaçları dışındaki sebeplerle bölgeye sık sık müdahalede bulunuyor, bölgenin bölünmesine yol açıyorlardı. Bunun önüne geçebilmek için zirvede terörü ve diğer suçları önleyebilmek için “İstanbul Merkezli İİT Polis İşbirliği ve Koordinasyon Merkezi” kurulması teklifi ne sürülmüş ve kabul grmştir.²²³

Türkiye'nin başkanlığı döneminde atılan en önemli adımlardan bir tanesi Haziran, 2011 yılında dünyada ilk kez Müslümanların haklarını korumak adına “İnsan Hakları Bağımsız Daimi Komisyonu”nun kurulması olmuştur. Komisyon Arap, Afrika ve Asya ülkelerinden seçilen uzmanlar tarafından idare olunmaktaydı.²²⁴ Komisyonun ikinci toplantısında İhsanoğlu, “Günümüzde ve özellikle de İslam dünyasının bir kısmında yaşanan kayda değer değişimler bağlamında bu Komisyonun kurulması zamanlı olmuştur. Komisyon, uluslararası alanda tüm bölgeleri kapsayan ilk insan hakları mekanizması özelliğini taşımaktadır. Bu bağlamda uluslararası camianın ilgisini cezbetmektedir. İİT'nin görünürlüğünün artmasına da katkıda bulunan Komisyonun gerçek potansiyeli, teşkilatın güvenirliğinin güçlendirilmesinde yatmaktadır” şeklinde açıklama yapmıştır. Ayrıca İslam geleneğinde kadının statüsü ile ilgili yayılan yalnış algıların da Komisyon tarafından düzeltileceği ifade edilmiştir.²²⁵

14-15 Nisan, 2016 yılında yapılan İstanbul 13. İslam Zirvesi'nde Türkiye'nin 2016-2019 yıllarında yeniden İİT dönem başkanlığını yapacağı kararı alındı.²²⁶

Soğuk Savaş sürecinde Ortadoğu, hem Batı'nın hem de Doğu'nun karşılıklı rekabet yaşadığı bölgelerden biri olmuş, Rusya açısından da büyük önem arz etmiştir. Sovyetler'in dağılmasının ardından kendi iç sorunlarıyla uğraşan Rusya,

²²² Recep Tayyip Erdoğan, “Benim Dinim İslam'dır”, Sabah, 14.04.2016, (evrimii) <https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/04/14/erdogan-benim-dinim-islamdir>, 13.05.2018.

²²³ Soner Doğan, **a.g.m.**, s. 6.

²²⁴ Muhittin Ataman, **a.g.m.**, s. 16.

²²⁵ “İİT Yanlış Anlaşılmaları Gidermeye alışacak”, **Timetürk**, 27.08.2012, (evrimii) <https://www.timeturk.com/tr/2012/08/27/iit-yanlis-anlasilmalari-gidermeye-calisacak.html>, 14.05.2018.

²²⁶ “İİT Dönem Başkanı Türkiye Oluyor”, **Aksam**, 05.01.2016, (evrimii) <https://www.aksam.com.tr/guncel/iit-donem-baskani-turkiye-oluyor/haber-477964>, 14.05.2018.

Ortadoğu'daki gücünü kaybetmiştir. Yaşadığı ekonomik krizler, siyasi sorunlarla boğuşan Rusya, bu sorunların çözümü için yürüttüğü dış politikada değişikliğe gitmiş, ABD ve Batı'yla ilişkileri yeniden gözden geçirmiştir. Bu bağlamda Rusya'nın hatta Körfez Savaşı sürecinde Batı ile birlikte hareket ettiği sonucuna varılmıştır.

V. Putin'in iktidara gelmesiyle 2000'li yıllarda Rusya yeniden Ortadoğu bölgesinde etkinlik kazanmaya başlamış, kaybettiği gücü kazanmak için bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler içerisine girmeye çalışmıştır.²²⁷

Rusya'nın bölgede bu kadar ilgili olmasının başlıca nedenlerinden birisi de ekonomik faktörlerdir. Daha öncesinde Arap ülkeleriyle fazla ticaret hacmine sahip olmasa da, 2007-2013 yılları arasında Rusya'da Arap yatırımları beş kat artış göstermiştir. Diğer taraftan, silah satışı ve enerji yatırımları açısından da Ortadoğu Rusya için önem ifade etmekteydi. Rusya silah temininin %14,3'nü Ortadoğu'dan temin etmektedir.²²⁸

Rusya'da nüfusun %10-15'lik kesiminin Müslümanlardan oluşması da Rusya'nın İslam devletleriyle iyi ilişkiler içerisinde bulunmasını gerektiriyordu. Özellikle, Çeçen harekâtlarının Ortadoğu'daki İslami STK tarafından desteklendiğini düşünen Rusya, bu sebeple de Müslümanların üyeleri oldukları örgütlerde yer almayı, onlarla işbirliği kurmayı hedeflemekteydi. Bu sebeple de 2005 yılında İİT'e gözlemci üye olarak katılmış ve Ortadoğu'da yeniden etkin aktör haline gelmiştir.²²⁹

2.4. Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türkiye

Çin ile Rusya tarih boyunca aralarında sınır sorunları yaşamıştır. Bu sorunlar 1960 yılında başlamış, ancak 1980 ortalarına doğru sınırındaki gerilim azalmış, yumuşama dönemine geçilmiştir. 1991 yılı SSCB'nin dağılması bölgede değişikliklere neden olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla yerini alan Rusya ile Çin

²²⁷ Alexey Malashenko, "Putin's Russia: Seeking the Soviet Legacy", **Russia and the Arab Spring**, Moscow, Carnegie Moscow Center, October, 2013, s. 5.

²²⁸ Samuel Charap, "Is Russia an Outside Power in the Gulf?", Ed. Toby Dodge and Emily Hokayem, **Middle Eastern Security, the US Pivot and the Rise of ISIS**, Chapter Eight, Adelphi Series, Vol. LIV, Issue: 447-448, 2014, s. 185-203, s. 192-193.

²²⁹ A.g.y., s. 187.

arasındaki ilişkiler gelişme göstermiş, yakınlaşma sürecine girilmiştir. Bu yakınlaşma ŞİÖ'nün oluşumuna giden süreçte büyük önem taşımaktaydı. İki ülke 4300 km'lik bir sınır komşuluğuna sahipti ve bu sınırın güvenliği için her iki tarafın uzlaşması gerekmektedir. Dolayısıyla oluşturulacak bölgesel bir işbirliği sorunların çözümünde önemli adım olacaktı.

Sınır komşusu olmalarının yanısıra Çin ile Rusya arasındaki yakınlaşmanın diğer bir sebebi, Çin'in ihtiyacı olan ucuz ve yüksek teknoloji silahların Rusya tarafından temin edilmesiydi.²³⁰ Çin ile Rusya'yı birbirine yaklaştıran diğer bir etken de Rus mallarının Çin'de büyük bir pazara sahip olmasıydı. Her iki devletin ABD'ye karşı aynı cephede yer alması da bu iki devleti birbirine yaklaştırmaktaydı. Rusya NATO'nun Doğu Avrupa bölgesinde ve Karadeniz havzasında yayılmasından rahatsızken, Çin ABD'nin Tayvan ile yapılan silah ticaretinden endişe duymaktaydı.²³¹ İşte bütün bu nedenler bu iki devletin yakın işbirliği içine girmelerini sağlamıştır.

Sovyetler'in dağılmasıyla ortaya çıkan bağımsız devletler potansiyel olarak güçlü değillerdi, aksine zayıf ve istikrarsızdılar ve üstelik SSCB'nin dağılmasıyla Moskova'dan bir anda kopan bu devletler nasıl hareket edeceklerini bilmiyorlardı. Yani kısacası, bağımsızlıklarını yeni elde etmiş bu devletler, bunu sürdürebilmek, uluslararası arenada etkin aktörler olarak devam edebilmek için yeni stratejilere ihtiyaç duymaktaydı.²³² Ancak bu süreçte yeni oluşan devletleri rahatsız eden konu Sovyetler'in dağılmasıyla Çin'in bölgede etkin güç haline gelmesiydi. Diğer bir taraftan SSCB'nin dağılmasıyla ABD dünyada tek güç olma yolunda ilerlerken bu dengeyi sağlamak ve yeni oluşan devletlerin sadece Rusya ve Çin tarafından, üçüncü bir gücün müdahalesi olmaksızın kontrolünü sağlamak bu birliğin amaçlarından biriydi. Diğer bir taraftan Orta Asya devletleri yerlatı kaynakları korumak ve bunları güvenli bir şekilde dünya pazarına ulaştırmak için RF ve Çin gibi güçlü devletlerle ekonomik ilişkiler kurmaya ihtiyaç duymaktaydı. İşte bütün bunlar Orta Asya'da

²³⁰ S. Garnett, "Challenges of the Sino-Russian Strategic Partnership", *The Washington Quarterly*, Vol. XXIV, No. 4, 2001, ss. 1-34, s. 13-14

²³¹ Selçuk Çolakoğlu, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin", *Uluslararası İlişkiler*, Bahar 2004, C. I, S:1, s. 175.

²³² Hakkı Büyükbaş, "Şanghay İşbirliği Örgütü", Ed. Şaban Çalış, Birol Akgün, Önder Kutlu, *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2006, s. 558.

bölgesel bütünleşmeyi zorunlu kılmaktaydı. Bütünleşmeyi oluşturmak amacıyla Rusya ve Çin 1996 yılında diğer üç ülkeyi; Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan'ı da bir araya getirerek "Shangay Beşlisi"ni kurdular.²³³ Birlik Özbekistan'ın da üyeliği ile 2001, 15 Temmuz günü ŞİÖ'ye dönüşmüştür. Örgüt iki daimi organdan; sekreterlik ve teröre karşı savaşan bölgesel yapıdan oluşmaktaydı.

1996 yılında örgütün ilk toplantısı Şanghay'da, ikinci toplantısı da 1997 yılında Moskova'da gerçekleştirilmiş, sınır güvenliğini sağlayacak anlaşmalar yapılmıştır. Daha sonra Almaata'da bir araya gelen taraflar ekonomik işbirliğine dair anlaşmalar yaptı.²³⁴ Yapılan dördüncü toplantıda ABD'nin tek güç olma yönünde adımları eleştirilmiş, çok kutuplu sistem savunulmuştur. Yugoslavya'nın NATO tarafından bombalanması, Özbekistan devlet başkanına suikast düzenlenmesi ve bölgede yaşanan dini harekâtlar da zirvede ele alınmıştır.²³⁵ 2000 yılı Duşanbe'de yapılan beşinci zirvede hem askerî, hem ekonomik, hem de güvenlik alanında işbirlikler yapılmıştır.²³⁶

2001 yılında Saint Petersburg'da yapılan görüşmede Şanghay İşbirliği Örgütü Beyannamesi imzalandı. Beyannamede örgütün işleyişi ve amaçları yer almaktaydı. Beyannameye göre, örgütün hedefi üye devletler arasındaki ilişkileri geliştirmek, karşılıklı güven, barış ve istikrarı sağlamak, oluşabilecek tehditlere karşı beraber tedbir almak ve ekonomik büyümeye yönelik gelişimler sağlamaktır.²³⁷ Bu zirvede "Şanghay Terörizm Ayrılıkçılık ve Aşırıılık ile Mücadele Sözleşmesi" imzalanmıştır. İlk başta terörizm ve ayrılıkçı hareketlerle mücadele amacıyla kurulan örgüt, daha sonrasında ekonomik güç olabilme yolunda da önemli adımlar atmıştır.

11 Eylül saldırıları ABD açısından hegemonyasını dünyada sağlamak için bir fırsat olmuştur. ABD yapılan terör saldırısından Afganistan'ı sorumlu tutarak bölgeyi işgal etmiş ve üstelik bunu yaparken de uluslararası hukuku görmezden gelmiştir. ABD'ye göre saldırı Afganistan'daki İslami harekâtlar tarafından yapılmıştır. ABD

²³³ Çolakoglu, a.g.m., s. 178.

²³⁴ M. Yardımcıoğlu, H. Koçarslan, "Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. II, S: 2, 2012, s. 163-174, s. 166.

²³⁵ E. Özdaşlı, "Çin ve Rusya Federasyonu'nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 4, S: 6, 2012, ss. 108-122, s. 112.

²³⁶ Çolakoglu, a.g.m., s. 178.

²³⁷ Büyükbay, a.g.m., s. 561.

bu durumu fırsat bilerek bölge ülkeleri ile bu tarz terör saldırılarını engellemek ve gereken önlemleri almak maksadıyla bölgede askerî üs yerleştirmek için anlaşmalar yapmıştır.²³⁸ Böylece, 2001 senesinde Özbekistan’da Hanabad, daha sonra Kırgızistan’da Manas-Gansi üsleri kurulmuştur. Ancak Özbekistan’da açılan Hanabad üssü Rusya ve Çin’in müdahalesi ile 2005 yılında kapatılmıştır. Ardından da 2009 yılında Manas üssü kapatılmıştır.²³⁹

Düzenli olarak her sene geçirilen Örgüt’ün zirvelerinde yapılan anlaşmaların metinlerinde teröre ve ayrılıkçılığa karşı mücadele yer almıştır. Bu yönde yapılan ilk iş 2004 yılı Taşkent Zirvesinde “Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi (RATS)” kurulması olmuştur. 2012 yılındaki zirvede ise yeni nesil suçları; uyuşturucu, insan ticareti, finans spekülörü önleyecek bir sistemin; “Evrensel Merkez”in kurulması ile ilgili anlaşmaya varılmıştır.²⁴⁰

Türkiye’nin jeopolitik konumu nedeniyle ŞİÖ’ye üye olması üye devletler açısından büyük önem ifade etmekteydi. Şöyle ki, Türkiye, Orta Asya devletleri için enerji kaynaklarının kolay yoldan Batı’ya aktarılması için bir nevi önemli bir koridor teşkil etmekteydi. Bunun dışında zaten Orta Asya devletleri ile tarihi ve kültürel bağlara sahip olması, bölgede Türk soylu Cumhuriyetlerin ve İslam ülkelerinin bulunması da bu üyeliğin nedenlerinden birisiydi. Diğer taraftan, Türkiye’nin böyle bir örgütle işbirliği NATO açısından önemliydi, zira Türkiye NATO ile üye devletler arasında, özellikle de Rusya ve Çin ile ilişkilerde “gözlemci üye” olarak yer alacaktır.

Olaya Türkiye açısından baktığımızda ise SSCB dağılmışken, Orta Asya ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurabilmek, bölgede etkin bir siyaset yürütmek ve bölgesel güçte dönüşebilmek açısından ŞİÖ’ye üyelik büyük önem ifade etmektedir. ŞİÖ bölgede büyük çaplı enerji projeleri gerçekleştirmeyi düşünmekteydi ve Türkiye

²³⁸ Büyükbaş, **a.g.m.**, s. 561.

²³⁹ Erdem Eren, “Şanghay İşbirliği Örgütü Ve Türk Dış Politikasında Gelecek Perspektifi”, **Strategic Public Management Journal**, C. III, S: 5, May, 2017, pp. 77-94, s. 81.

²⁴⁰ Ferit Temur, “Yükselen Asya’da Şanghay İşbirliği Örgütü: Dünü, Bugünü, Yarını”, **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, Ankara, SDE Yayınları, 2015, s. 31.

böyle bir örgütün içinde yer alırsa, Avrupa ekonomisi zor döneme girdiği takdirde kendi ürünlerini satabileceği büyük bir pazara girme şansı elde edecektir.²⁴¹

Türkiye Başbakanı, 2005 yılında Rusya'ya yaptığı ziyaret esnasında Türkiye'nin örgüte üyelik isteğini dile getirmiş, fakat öncesinde Rusya ile Kazakistan görüşmesinde konuyla ilgili olumlu cevap alınsa da, daha sonrasında müracaat kabul edilmemiştir. Türkiye hükümeti 2011 yılında Örgüt'e diyalog ortaklığı statüsü için başvuruda bulunmuş ve Haziran 2012'de bu statüye kabul görmüştür. Ancak Türkiye bununla yetinmeyecektir. Diyalog ülke statüsünün kabulünden 2 ay sonrasında Türkiye, Örgüt'de diğer üye devletlerle aynı haklara sahip olmak istediğini bildirmiştir. Ne var ki, Rusya ve Çin bu üyeliğe pek sıcak bakmamaktaydı. Zira Türkiye, II Dünya Savaşından bu yana Batı yönümlü bir politika sürdürmüş ve Batı'yla yakın işbirliği içerisinde olmuştur. SSCB'nin o dönemlerdeki tutumu da Türkiye'nin Batı'ya daha da yakınlaşmasına neden olmuştur. Kore Savaşı'nda ABD'ye askerî destek göndererek NATO üyeliğini kazanması SSCB'yle olan ilişkiler daha zor bir döneme girmiştir. Ancak Sovyetler'in dağılmasıyla beraber Türkiye de yürüttüğü siyasette değişikliğe gitmiş, çok yönlü politika izlemiştir. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik çabaları sonuçsuz kalınca Türkiye AB ile olan ilişkileri de askıya almıştır. Ancak Türkiye'nin hala bir NATO üyesi olması, Batı'ya yönelik politika sürdürmesi Çin ve Rusya tarafından kabul edilemezdi. Türkiye'nin Ortadoğu ve Kafkaslar'da Rusya ve Çin'den farklı tutum sergilemesi de bu işbirliğini engellemekteydi.²⁴²

"26.04.2013 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti'ne Şanhay İşbirliği Örgütünün Diyalog Ortağı Statüsü Tanınmasına İlişkin Muhtıra" 01.05.2017 tarih ve 2017/10196 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanmış ve 24.05.2017 tarih ve 30075 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Söz konusu belge, Diyalog Ortağı Türkiye ile ŞİÖ arasında, başta bölgesel güvenlik, terörle mücadele, uyuşturucu

²⁴¹ H. Çomak, A. Gökalp, "2010'LU Yıllarda Şangai İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Türkiye", **Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi**, s. 336-344, s. 344.

²⁴² Erkin Ekrem, "Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü Üyeliği", (Çevrimiçi) <http://www.iuhrdf.org/tr/2017/05/17/turkiyenin-sanghay-isbirligi-orgutu-uyelig/>, 22.07.2017.

kaçakçılığı ve organize suçların önlenmesi ile ekonomik ve kültürel alanlar olmak üzere çeşitli konularda işbirliğinin geliştirmesini öngörmektedir.”²⁴³

2016, 22 Kasım tarihinde ŞİÖ’nün gerçekleştirilen Enerji Kulübü ÜDG Toplantısı’nda alınan karara göre, 2017 Enerji Kulübü dönem başkanlığı Türkiye’ye devredilecek ve toplantı Türkiye’de gerçekleştirilecektir. Ve böylece ilk kez ŞİÖ üyesi olmayan bir devlet bu görevi üstlenmiştir.²⁴⁴

2.5. Mavi Akım Projesi

Rusya Türkiye’de doğal gaz pazarını sadece kendi elinde tutabilmek için 1995 yılından sonra girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla o dönemin Rusya Başbakanı Viktor Çernomırdin Aralık 1997 yılında Türkiye’ye ziyarette bulunmuş, ziyaret esnasında dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz ile ekonomik ilişkilerin daha da üst düzeye çıkarılması ile ilgili konulara değinmiş, iki ülkenin de “Kürt” ve “Çeçen” sorunları ile ilgili belgelere bakmaktan kurtulmalarının gerektiğini dile getirmiştir. Ziyaret sonucu iki ülke arasında hem ekonomik hem ticari hem de sanayi alanında 10’den fazla sözleşme imzalanmıştır.²⁴⁵

Görüş esnasında Mesut Yılmaz ve Çernomırdin bazı kararlar da aldı: Türkiye, Rusya’nın Boğazlar konusundaki endişelerini giderecek, bunun karşılığında da Rusya Bakü-Ceyhan boru hattına destek verecektir. İki ülke de birbirilerine zarar verecek herhangi bir eyleme destek vermeyecek, Türkiye Çeçen bağımsızlığı ile ilgili konuya karışmayacak, Rusya ise PKK’a destek olmayacaktır. Türkiye’nin “S-300’leri Rumlara satmayın sizden milyarlarca dolarlık silah alalım” teklifine Rusya sıcak bakmıştır. İki ülke arasında vizelerin kaldırılması amaçlı çalışmalar da sürdürülecektir.²⁴⁶

Bu ziyaretin önemli sonuçlarından birisi de Rus gazının Karadeniz’in altından Türkiye’ye ulaştırılmasını sağlayan sözleşmenin imzalanmasıydı. Rusya daha

²⁴³ (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>, 22.07.2017.

²⁴⁴ “Şanghay İşbirliği Örgütü’nde Türkiye’ye ilk görev”, Milliyet, 23.11.2016, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/sanghay-isbirliginde-ilk-gorev--ekonomi-2349956/>, 22.07.2017.

²⁴⁵ William Hale, Türk Dış Politikası, 1774-2000, Çev. Petek Demir, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, s. 286.

²⁴⁶ Selin Çağlayan, “AB’ye Mesaj: Yalnız Değiliz”, Hürriyet, 16.12.1997, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abye-mesaj-yalniz-degiliz-39278878>, 12.03.2018.

öncesinde doğal gazını Türkiye'ye diğer devletlerin aracılığıyla gönderiyor ve gönderme esnasında problemler yaşıyordu. Özellikle Ukrayna'dan geçerken doğal gaz miktarında bir azalma yaşıyordu. Dolayısıyla ne Rusya parasını ne de Türkiye ihtiyacı olan doğal gazı alabiliyordu. Üstelik Ukrayna Rusya'dan gazı indirimli fiyattan alıyor, ödemeleri de geciktiriyordu. Bunun önüne geçebilmek için "Mavi Akım" projesi oluşturulmuştur

Mavi Akım Projesi arada hiçbir ülke olmadan, Rus gazının Karadeniz üzerinden Türkiye'ye direk gönderilmesini içeriyordu. Arada transit ülkenin olmaması hem Rusya, hem Türkiye için bu projeyi cazip kılıyordu.

Mavi Akım boru hattı'nın kurulması için 15 Aralık 1997 yılında her iki taraf da anlaşmaya vardılar. Boru hattının Rus topraklarında İzobelno bölgesinden başlayıp Türkiye topraklarında Samsun'a kadarki kısmı Rusya'nın, Samsun'dan Ankara'ya kadar olan kısım ise Türkiye'nin sorumluluğundaydı. Bu proje yılda 16 milyar metreküp gaz satışını hedeflemekteydi.²⁴⁷

27 Ekim 1999 yılında Türkiye-Rusya arasında vergilendirme muafiyetleri ile ilgili projeye ek bir protokol daha imzalanmıştır. 2000 yılında ise boru hattının Rusya bölgesindeki kısmının inşaatına başlanılmıştır. Mayıs ayında finans kuruluşları ile yapılan anlaşmaların Türkiye tarafından onaylanması ile çalışmalar başlamıştır.

Anlaşma Türkiye cephesinde bir bakıma olumsuz karşılandı. Bu projeyle Türkiye Rusya'ya doğalgaz alanında tamamen bağımlı kalacaktı. BOTAŞ firması Türkiye'nin enerji ihtiyacının %70'nı Rusya'dan sağlamasıyla Rusya'ya tam bağımlı hale geleceğini, bu yüzden alacağı gaz miktarının azaltılması gerektiğini belirtmiştir.²⁴⁸ İkincisi, boru hattının Türkiye kısmının OHS (Öztas-Hazinedaroglu-Stroytransgaz) konsorsiyumuna verilmesi olmuştur.

Projeye ilgili yapılan eleştirilerden birisi de, Rusya'nın bu projeyi öne sürmekteki amacı Trans-Hazar doğal gaz boru hattının gerçekleştirilmesini engelleme isteğidir. Şayet Türk devletlerinin enerji kaynakları Rusya aracılığıyla

²⁴⁷ Fırat Gazel, "Mavi Akım: Genetik Şifresi Çözüldü", **Avrasya Dosyası**, Bahar 2003, C. IX, S: 1, ss. 53-93. s. 56.

²⁴⁸ A. Gürtuna, "Turkish Russian Relations in the Post Soviet Era: From Conflict to Cooperation?" ODTÜ SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2006, 121 sayfa, s. 90

dünya pazarına ulaştırılırsa, Rusya bölgede tekelleri kontrolü eline alacak ve Türk devletleri siyasi ve ekonomik açıdan Rusya'ya bağımlı olacaktır. Ancak Türkiye açısından bakıldığında ise, boru hatlarının Türkiye'den geçmesi Türkiye'yi Hazar havzası ile Batı dünyası arasında “enerji koridoru” haline getirecek ve aynı zamanda Türk dünyası ile ilişkiler daha da gelişecektir. Ancak yine de, Türkiye Rusya'nın elini bu derece güçlendirecek bir projenin içinde yer almamalıdır düşünceleri sesleniyordu.²⁴⁹

TBMM oturumunda da buna benzer düşünceler dile getirilmiştir: “Mavi Akım Projesi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Rusya Federasyonu'nun “kaybedilenlerin kazanılması” politikası gereği ve bu politikanın bir parçası olarak yürürlüğe konmuş bir projedir. Amaç; Türkmenistan gazının doğu-batı enerji koridoru üzerinden Türkiye'ye gelmesini engellemek; Türkiye pazarını kontrol ederek diğer gaz girişlerine imkân tanımamak, Kafkaslar'ın kontrolünü sağlayarak Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın yapımını engellemektir. Böylece Pazar kontrolü ve petrol ve gaz yollarının sadece Rusya Federasyonu üzerinden olmasını sağlayarak Bağımsız Türk Cumhuriyetlerini ve tüm bölgeyi kontrol ve baskı altında tutmayı hedeflemektedir. Bu ana sebep ve toplantıda ifade ettiğimiz diğer görüşlerimiz muvacehesinde Tasarıya muhalif” şeklinde eleştiri yapılmıştır.²⁵⁰

Mavi Akım projesi ile ilgili ABD cephesinden de eleştiri gelmiş, projeye “Mavi Rüya” adı takılmıştır. ABD'ye göre, bu proje Türkiye'yi Rusya Federasyonu'na büyük ölçüde bağımlı kılacak, ilk anlaşmazlıkta Rusya doğal gazı kesecek, fiyatlarda artış yapacaktır. ABD'nin bu görüşüne karşılık Gazprom Dış İlişkiler Başkanı Y. Aleksandroviç Komarov şu düşünceleri dile getirmiştir: “Bizim mallarımızı realize etmek, işgücü yaratmak ve ekonomimizi güçlendirmek için işbirliğine ihtiyacımız var. Bunun iznini de heralde okyanus ötesinden alacak değiliz... verdiğimiz söze harfiyen uymanın bizim açımızdan uluslararası prestij

²⁴⁹ Şükrü Elekdag, “Jeopolitik Körlük”, **Milliyet**, 25.10.1999, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/1999/10/25/yazar/elekdag.html>, 13.03.2018.

²⁵⁰ “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Rus Doğal Gazının Karadeniz Altından Türkiye Cumhuriyeti'ne Sevkiyatına İlişkin 15 Aralık 1997 Tarihli Ek Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu”, TBMM Dönemi: 21; Yasama Yılı: 2; Sıra Sayısı: 384, Komisyon Raporu 1/663, (Çevrimiçi) <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss384m.htm>

konusu olduğunu belirtmek isterim... Ekonomik işbirliği elbette “bağımlılık” yaratır. Ama bu tek yanlı bir bağımlılık değildir... Rusya da Türkiye’ye bağımlı hale gelecektir. Bu durum karşılıklı birbirimizin çıkarlarına daha büyük özen göstermemiz sonucunu doğurur... insanların hayat standartlarının yükselmesi sonucunu doğuran bir bağımlılıktır.”²⁵¹

Rusya Federasyonu, ABD’nin Türkiye’yi bu anlaşmadan vazgeçireceği endişesine kapılmış, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit bu endişeyi gidermek için 1999 yılında şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Ekonomik ilişkiler genişleyince siyasal ilişkiler de doğal olarak gelişecektir. Bu yalnızca iki ülkenin değil, bütün bölgenin yararına olacaktır” ve bu işbirliğinin askıya alınmasının ihtimal dışı olduğunu da eklemiştir.²⁵² Rus gazının Türkiye’ye geliş tarihi proje kapsamında 2000 senesi olarak belirlenmiştir. Ancak, proje bu tarihte bitirilememiş, yükümlülüklerin başlama süresi 15 Ekim 2001 yılına kadar uzatılmıştır. Bu gecikme süresinde Türkiye tarafından kaynaklı gecikme için her altı ayda bir 133 milyon dolar ceza, Rusya’dan kaynaklı gecikme için kış ayları %8, yaz ayları için %4 indirim uygulanması şartı getirilmiştir.²⁵³

Mavi Akım projesinin son aşaması 20 Ekim 2002 tarihinde Samsun’da kutlamayla gerçekleştirilmiş ve Ankara-Samsun hattı Karadeniz’den geçen Mavi Akım hattıyla birleştirilmiştir.²⁵⁴ 30 Aralık 2002 yılında ise projenin işleme başlaması ile ilgili protokol imzalanmıştır. Projeye göre, Türkiye 2 milyar metreküp doğal gaz alacaktır.²⁵⁵

Türkiye’de hem stratejik hem de ekonomik nedenlerle uzun zamandır tartışılan Mavi Akım Projesi’ne AK Parti döneminde mesafeli davranılmış, 12 Mart 2003 yılında gaz alımı durdurulmuştur. Diğer bir taraftan iki ülke arasında gazın faturaları geldiği vakit hesaplamada farklı formüller uygulanmış, böylece bir de fiyatlandırmada da sorun yaşanmıştır. Rusya Türkiye’nin ödemede yalnız hesaplama

²⁵¹ Y. A. Komarov, “Mavi Akıntı: Rusya İle Türkiye Arasında Enerji Köprüsü”, **Avrasya İşbirliği Perspektif Dergisi (20)**, İstanbul, Kavram Yayıncılık, Ağustos, 1999, s.17-19, s. 18.

²⁵² B. Ecevit, “Mavi Akım’dan Geri Dönüş Yok”, **Avrasya İşbirliği perspektif Dergisi(24)**, İstanbul, Kavram Yayıncılık, Ocak, 2000, s. 10-11.

²⁵³ Sinan Oğan, **a.g.m.**, s. 2.

²⁵⁴ Mavi Akım’a “altın kaynak”, 20 Ekim 2002, (Çevrimiçi) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/183130.asp>.

²⁵⁵ Sinan Oğan, “Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği”, **Stadima**, S.7, 2003, ss. 1-20, s. 1.

gerçekleştirdiğini ileri sürünce kriz çıkmış, Türkiye gaz alımını durdurmuştur. Konuyla ilgili görüşmeler yapılmış, ancak bir sonuca varılamamış, birbirilerini hatta tahkim ile tehdit etmişlerdir. Fakat sonrasında her iki devlet de tahkimin iyi bir çözüm olmayacağını anlamış, vazgeçmişlerdi. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler, Türkiye'nin protokolün yükümlülüklerini uygulayabilmek için doğal gaz alımını 1 Ağustos gününden itibaren devam ettireceğini açıklamıştır.²⁵⁶

Konuyu görüşmek üzere Gazprom Başkanı Aleksey Miller 10 Temmuz 2003 yılında Türkiye'ye ziyarette bulunmuş, ancak bu görüşme de bir sonuca bağlanamamıştır. Tahkimden taraftar olmayan Gazprom Türkiye için gaz fiyatlarında ve miktarında indirim yapacaklarını, kazanılan gelirle de "Türkiye'nin doğal gaz alt yapısına yatırım yapacaklarını" beyan etmişlerdir.²⁵⁷

1 Ağustos 2003 tarihinden itibaren Türkiye, Rusya'dan doğal gaz alımına tekrar başlamış, ancak tartışmalar Kasım ayına kadar devam etmiştir. 2003 Aralık ayında bütün tartışmalar sonuca ulaşmıştır.²⁵⁸

17 Kasım 2005 yılında Mavi Akım'ın Samsunda resmi açılışı gerçekleştirildi. Törene dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi katılmıştır. Açılışta R. T. Erdoğan şu cümleleri sarf etti: "Türkiye'nin bir enerji koridoru olmasının ekonomik ve ticari ilişkileri aşan bölgesel dayanışmaya büyük katkılar sağlayacağını düşünüyorum".

15 yıldır ki, Mavi Akım projesi sürmektedir. Gazprom'un kayıtlarına göre, Rusya'dan Türkiye'ye 2017 yılında 29 milyar metreküp doğal gaz gönderilmiş, bunun %55'lik kısmı, yani 15 milyar 800 milyon'u Mavi Akım boru hattıyla gerçekleştirilmiştir. 15 yıl boyunca ise toplam 158 milyar metreküp doğal gaz

²⁵⁶ Sinan Oğan, "Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği", **Aylık Strateji ve Analiz E-dergisi**, S: 7, Ağustos, 2003, s. 13-14, (Çevrimiçi) http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/print_04.html, 12.03.2018.

²⁵⁷ İ. Komarov, "Vzaimopriemlemoe Reşenie po Golubomu Potoku Budet Naydeno", 02.07.2003, (Çevrimiçi) <http://www.frembtur.mid.ru/frembtur/hronika2.html>, 14.03.2018.

²⁵⁸ Oleg A. Kolobov, Aleksandr A. Kornilov, Fatih Özbay, **Çağdaş Türk-Rus İlişkileri, Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-2005)**, Çev. E. Osmanov, V. İmanov, R. Memmedov, İstanbul, Tasam Yayınları, 2006, s. 198.

ulaşmıştır. Bu projeyle beraber Türkiye genelinde doğal gaz alt yapısına sahip şehir sayısında da artış yaşanmıştır.²⁵⁹

²⁵⁹ Cem şimşek, “Mavi Akım boru hattı 15. yılını doldurdu”, **Enerji Enstitüsü**, 01.03.2018, (evrimii)<http://enerjiinstitutusu.de/2018/03/01/mavi-akim-boru-hatti-15-yilini-doldurdu/>, 15.03.2018.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE SPESİFİK SORUNLAR

3.1. Sovyetler Dönemindeki Boğazlar Sorunu Üzerine Yeni Bir Arayış

Boğazlar rejimini düzenleyen Montrö Sözleşmesi 20 Temmuz 1936 yılında imzalanmıştır. Sözleşmenin şartlarına göre, sözleşmenin tarafları Boğazlar'dan serbest giriş ve çıkış hakkına sahiptir. Barış sürecinde veya Türkiye'nin katılmadığı savaş sürecinde de sözleşmeye taraf olmayan ülkelerin de yükünün ağırlığına bakılmaksızın bu ülkelerin ticari gemileri sözleşmenin sağlık ve gümrük kurallarına uyduğu sürece gece gündüz serbest geçiş hakkına sahiptirler. Savaş halindeyken ve Türkiye bu savaşta taraf tutuyorsa Türkiye'nin savaş yürüttüyü ülkeye herhangi bir yardım amacı gütmeyen ülkelerin gemileri gündüz vakti geçiş hakkına sahiptirler. Şayet Türkiye, kendini savaş tehdidiyle karşı karşıya hisederse, bayrağına ve yükünün ağırlığına bakılmaksızın ticari gemilerin sadece gündüz vakti Boğazlar'dan geçişine izin verilecektir. Ve bu geçiş Türk makamları tarafından belirlenen yollardan yapılacaktır.²⁶⁰

Harp gemilerinin geçiş hükmüyle ilgili de bazı maddeler düzenlenmiştir. Şöyle ki, Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin harp gemilerini Boğazlardan geçirebilmesi için 8 gün önce, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin ise 15 gün önceden Türk Hükümetine haber vermesi gerekmektedir. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin deniz kuvvetlerinin en fazla 15.000 tonu geçmeyecek ağırlıkta olması ve en fazla 9 gemi bulundurabilecekleri maddelerde yer almaktadır. Barış sürecinde ise bu ağırlık 30.000 tonu geçmeyecektir. Ve herhangi sebeple olursa olsun, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin harp gemileri Boğazlar'da en fazla 21 gün kalabilecektir. Savaş sürecinde ise, hele ki, Türkiye savaşan taraf ise, harp gemilerinin durumuyla ilgili kararlar Türkiye'nin insiyatifine bırakılmıştır. Askerî uçaklarla ilgili kararlara

²⁶⁰ Feridin Cemal Erkin, **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s. 103; İsmail Soysal, Montrö Sözleşmesi metni için bkz: "1936 Montreux Sözleşmesi ve Sonradan Çıkan Sorunlar".

gelince ise, bu uçakların geçişiyle ilgili kararlar sadece Türkiye tarafından belirlenecektir.²⁶¹

Tarih boyunca Rusya Boğazlar üzerinde hakk iddiasında bulunmuş ve bu durum da Türkiye ile Rusya arasında sorunlara yol açmıştır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde bu taleplerin SSCB tarafından sürekli dile getirilmesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde de Türkiye-Rusya arasındaki buzları eritememiştir. Ortaya çıkan güvensizlik nedeniyle Türkiye Rusya'dan her an Boğazlarla ilgili yeni bir adım beklemiyor değildi. Nitekim beklenen adım 1993 senesinde atılmıştır.

Boğazın çok dar su yollarına ve sert virajlara ve çok fazla akıntıya sahip olduğu gözönüne alındığında, sis ve yağmurun ağırlıklı olduğu günlerde buradan geçecek gemilerin güvenliği pek sağlanamamaktadır. Buna bir de Boğazlar'daki trafik yoğunluğu eklenince durum daha da ciddi hal almaktadır. Türkiye, bu güvenlik sorununu çözmek için 1993 Ağustos ayında Boğazlar'daki geçişin güvenli bir şekilde sağlanması için yeni düzenlemelerin getirileceğini belirtti. 1994 yılı 23 Kasım tarihinde “Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük” Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. 1994, 11 Ocak tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanmasının ardından,²⁶² 1 Temmuz’da Tüzük’ün yürürlüğe konması kesinleşti.

Tüzük “Boğazlar ve Marmara Bölgesinde seyir, can, mal ve çevre güvenliğini sağlamak amacıyla deniz trafik düzenlemesini gerçekleştirmek için hazırlanmış olup bu Bölge içindeki bütün gemilere uygulanır. (Madde. 1)”²⁶³

Tüzüğün getirdiği zorunluluklardan birisi “Tehlikeli yük taşıyan gemilerle 500 groston ve daha büyük gemilerin kaptan, donatan ya da acenteleri İstanbul veya Çanakkale Boğaz ağızlarına girişten en az 24 saat önce Trafik Kontrol Merkezine yazılı olarak, geminin adı, bayrağı, çağrı işareti, tonajı kalkış ve varış limanı, yükü, kılavuz kaptan talebi olup olmadığı, seyrini sınırlayan yetersizlikleri varsa bunları ve

²⁶¹ Sözleşmenin bütün hükümleri için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, C. I (1920–1945), Ankara, TTK, 2000, s. 493-526.

²⁶² “Boğazlar Bölgesi ve Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük”, **Resmi Gazete**, 11.01.1994, Sayı: 21815.

²⁶³ A.y.

benzeri bilgileri ihtiva eden İdarece belirlenmiş Seyir Planı I'ı (SPI) vereceklerdir.” (Madde. 7)

Tüzüğün 42. maddesine göre ise, Boğaz'dan aynı zamanda iki aynı niteliğe sahip (tehlikeli yük taşımaya açısından) gemi geçemeyecektir.

Yeni tüzük, “büyük” ve “tehlikeli”olarak nitelendirilen petrol gemilerinin geçişine de bir düzenleme getirmiştir. Tüzüğe göre, bu tarz gemilerin geçişi sırayla hayata geçirilecek, yani gemilerden biri giriş yaparken, diğeri bekletilecektir. (Madde. 52) Ayrıca tüzükte Boğazlar, “Boğazlardaki deniz trafiği, su üstü ve su altı inşaat çalışmaları ve sondajları, yangın söndürme, bilimsel çalışmalar, sportif faaliyetlerle kurtarma, yardım, deniz kirlenmesini önleme ve ortadan kaldırma çalışmaları, kaza ya da suçluların izlenmesi işlemleri ve benzeri durumlar nedeniyle İdarece geçici olarak durdurulabilir” diye de belirtilmektedir. (Madde. 24)

Türkiye kılavuz kaptan zorunluluğuna da getirmiştir. Tüzüğün 31. Maddesine göre, can, mal ve çevre güvenliği açısından, boyutu 150 metre ve daha uzun olan gemilerin kılavuz kaptan taşımaya zorunludur.

Geçiş serbestliği ile ilgili getirilen yasaklardan biri de, hava çekimi 58 metreden yüksek olan gemiler İstanbul Boğazı'ndan geçemeyecektir. (Madde. 38)

Yürürlüğe giren Tüzük, güvenlik açısından büyük tonajlı ve petrol ve petrol ürünleri gibi tehlikeli madde taşıyan gemilerin geçişi ile ilgili izin alma kuralını getirmiş, böylece ticari gemilerin Boğazlardan geçişi sınırlandırılmıştır.

İşte bu karar Rusya ile Türkiye arasında yeni bir sorunu da beraberinde getirdi. Montrö Sözleşmesi'ne göre, ticari gemilere hiç bir kısıtlama getirilmeksizin serbest geçiş hakkı tanınıyorken, yeni Tüzük ile bu hak ellerinden alınıyordu. Rusya işte bu yeni kararın Montro Sözleşmesi'nin 2. Maddesiyle çakıştığını ve ihlal ettiğini savunuyordu.

Rusya'nın bu tutumuna karşı Türkiye, 1936 yılındaki koşullarla şimdiki dönemin koşullarının aynı olmadığını, gitgide aksine zorlaştığını dile getirdi. Türkiye, 1938 senesinde Boğazlar'daki gemilerin toplam tonajının 7.5 milyon ton teşkil ettiği halde, 1996 senesinde bu tonajın 156 milyona çıktığını belirtti. Diğer taraftan, gemi sayısında da gözle görülür bir artış söz konusuydu. Şöyle ki, 1938

senesinde Boğazlardaki gemilerin sayısı 4500, 1996 senesinde ise 49.952 olmuştur.²⁶⁴ Bütün bunlar Boğazların güvenliğini tehlike altına sokmaktaydı. Rakamlardaki artışlar beraberinde kazaları da meydana getirmişti. Boğazlar'da son 50 sene içerisinde 502 kaza yaşanmıştır.²⁶⁵

Bu durum, Boğazlardan petrol ve petrol ürünlerinin geçişinin ne kadar tehlikeli olduğunu göstermektedir. Fakat, Boğazlar Rusya için ticari açıdan büyük öneme sahiptir. Özellikle de, Hazar Denizi enerji kaynaklarının taşınmasıyla ilgili Rusya ve Türkiye fikir ayrılığı yaşamaktaydı. Novorossisk Limanından kalkacak olan gemilerin petrolü Batı'ya aktarması planlanırken, ticari gemilerin geçişine ilişkin sınırlandırma getirilmesi Rusya'nın çıkarlarına uymamaktaydı.²⁶⁶ Şöyle ki, Rusya ısrarla kaynakların Boğazlardan nakli teklifini savunurken Türkiye aksine bu naklin çevre için oluşturabilecek sorunlar ve trafik güvenliği açısından bu teklifi desteklememekteydi. Türkiye Boğazlarda yaşanan trafik güvenliği sorununu çözmek için adımlar atmış ve bu durum RF'yi rahatsız etmiştir.

Türkiye'nin aynı zamanda tüzüğü hayata geçirmesinde farklı bir amacı da bulunmaktaydı. Şöyle ki, Türkiye Kafkasya ve Orta Asya'daki petrolün sadece Rusya hatlarıyla naklini elinde tutmaya çalışan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesine karşı çıkmaktaydı. Böylelikle Türkiye gemilerin Boğazlar'dan geçişine şartlar getirerek Rusya'yı bu projeyi kabullenmekte zorlamayı amaçlıyordu.²⁶⁷

Rusya kararları protesto eden notasını 29 Nisan 1994 yılında Türkiye'ye göndermiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin bu kararıyla ilgili Uluslararası Denizcilik Örgütüne (IMO) de şikâyetle bulunmuştur. Rusya'ya göre, Boğazlar uluslararası bir su yoludur ve Türkiye Montrö Sözleşmesi'ni çineyerek tek taraflı kararlar alamaz.²⁶⁸ Rusya tarafı notada tüzüğün serbest geçiş prensibinin çiğnendiği ve bu yüzden bu tüzüğün kabul edilemez olduğunu, yeni düzenlemeler yapılması gerektiğini belirtmiştir. Rusya sadece “sahil hizmetleri organizasyonu ve teknik

²⁶⁴ TC Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, 21. Yüzyıla Girerken Denizciliğimiz, Ankara, 1997, s. 23.

²⁶⁵ TC Başbakanlık Deniz Ulaştırması Genel Müdürlüğü AAKKM Verileri.

²⁶⁶ Muzaffer Ercan Yılmaz, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri”, Balıkesir Üniversitesi, **Bandırma İİBF Akademik Fener Dergisi**, No: 13, 2010, s. 27-41, s. 32

²⁶⁷ A.y.

²⁶⁸ G. Aybay ve N. Oral , “Turkish Authority to Regulate Passage of Vessels Through the Turkish Straits”, **Perceptions Journal of International Affairs**, Vol. III, No: 2, June-August 1998, s. 84.

destek düzeyinin memnunlukla karşılanabileceğini” dile getirdi.²⁶⁹ Notada yer alan başka bir mesele de, düzenlenen yeni tüzüğün askerî gemiler için geçerli olması ihtimalinden doğan tereddütlerdi. Rusya, şayet askerî gemilerin geçişi engellenirse, tazminat talebinde bulunacağını belirtti.²⁷⁰ Ancak tüzüğün uyguladığı kısıtlamaların askerî gemileri kapsamadığı 6/B maddesinde yer almaktadır.

Türkiye ise Rusya’nın notasına cevap olarak, bu talebin milli egemenlik ilkesine aykırı olması nedeniyle kabul edilemez olduğunu dile getirdi. Türkiye, Rusya’nın aksine yeni tüzüğün Montrö’ye aykırı olduğunu düşünmemekteydi. Aksine, Rusya’nın da sahil güvenliğini sağlamak amacıyla yapılan düzenlemelerden memnun kalacağını belirtti.²⁷¹

Tüzük yürürlüğe girdiği günden itibaren Boğazlar’da yaşanan kazalarda on kat azalma söz konusu olmuştur. Ancak, büyük gemilerin geçişiyle ilgili hazırlanan madde, trafiğin çift yönlü geçişini engellemiş, sadece tek yönlü geçişe izin vermiştir. Bu durum da, Boğazlarda uzun süren beklemelere neden olmuştur. Dolayısıyla bu madde, olumsuz sonuç ortaya çıkarmıştır.²⁷²

Boğazlar Tüzüğü’ne sadece Rusya değil, Yunanistan, Ukrayna, Bulgaristan, Romanya, Umman ve Kıbrıs Rum Kesimi de itiraz etmişlerdi.

Rusya, UDT’ye 10 Nisan 1997 yılında gemilerinin boğaz girişinde durdurulmasının kendilerine çok fazla pahalıya mal olduğunu belirten bir rapor gönderdi. Rusya bu raporda tüzükle ilgili yapılması gereken değişiklikleri de ele almıştı. Bu rapora ek UDT 3 Haziran tarihinde boğaz girişinde beklemeleri kaldıran, hızlı ve az maliyetli geçişi hedefleyen bir rapor sundu. Türkiye bu rapora karşı çıkarak Boğazlar’daki geçişi düzenleme hakkına kendisinin sahip olduğunu belirtti.

²⁶⁹ Turan Aydın ve Olgan Bekar, **Türkiye’nin Orta ve Uzun Vadeli Çıkarları Açısından Türk-Rus İlişkileri**, İstanbul, TESEV, 1997, s. 83

²⁷⁰ Bengi Selen Yüceer, **Uluslararası Boğazlar ve Kılavuzluk**, İzmir, 2001, s. 71.

²⁷¹ **Cumhuriyet**, 14.05.1994.

²⁷² Esra Doğan, “Montreux Rejiminin Değiştirilmesi Üzerine Tartışmalar”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Ocak 1995, s. 42-50.

Türkiye geçişi ucuza mal etmenin aynı zamanda Boğazlar'ın güvenliğini tehlike altına atmaya sebep olacağını belirtti.²⁷³

Türkiye yapılan itirazları göz önünde bulundurarak, 1994 Tüzüğü'nü eksiklikleri gidererek yeni bir tüzükle revize etmiştir. Bu tüzük Türk Boğazları Deniz Trafik Tüzüğü adı altında 6 Kasım 1998 yılında yayımlanmıştır.²⁷⁴

1998 Tüzüğü de "Türk Boğazları'nda seyir, can, mal ve çevre güvenliğini sağlamak üzere deniz trafik düzenlemesini gerçekleştirmek"i amaçlamaktadır. (Md. 1)

1998 Tüzüğü 1994 Tüzüğü ile kıyaslamada Boğazlar'dan geçiş ile ilgili alınan kararlarda daha da hafifletilmiştir. Eski tüzüğe göre, boyu 150 metre ve üstü gemiler Boğazlardan geçiş hakkına sahip değilken, yeni tüzükte bu rakam 200 metre olarak belirtilmektedir. Eski tüzüğün derin su çekimli gemi sınıflandırmasına göre su çekiminin maksimum 10 m olması gerekirken, yeni tüzükte bu çekim 15 m'ye yükseltildi. (Madde. 2)²⁷⁵

Eski tüzüğe göre, Boğaz'da akıntı hızı 6 mil/saat'i geçerse tehlikeli ve büyük gemiler Boğaz'dan geçemezken, yeni tüzüğün 35. Maddesine göre bu hız 4 mil/saat olarak belirlenmiştir.

Eski tüzükte en çok da aynı nitelikte gemilerin Boğazlar'dan geçişiyle ilgili hüküm itirazla karşılanmaktaydı. Yeni tüzükle buna da düzenleme getirilmiştir. Şöyle ki, yeni tüzüğe göre, aynı özelliklere sahip gemilerden birisi belirli mesafe katettikten sonra aynı niteliklere sahip diğer ikinci gemi de geçiş yapabilmektedir.²⁷⁶

Bütün bunların dışında Türk Boğazları'nda Rapor sistemi (TÜBRAP) uygulamaya konuldu. Bu rapora göre, Boğazlar'dan geçen gemiler Türkiye'ye bazı

²⁷³ M. Akgün, "Geçmişten günümüze türkiye ile arasında görünmez bağlar: Boğazlar", **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya**, Der. G. Kazgan, N. Ulçenko, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 80-81.

²⁷⁴ Ferit Hakan Baykal, "Günümüzde Deniz Ulaşımındaki Gelişmelerin Işığında Türk Boğazlarının Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi ve Milletlerarası Hukukta Genel Olarak Kabul Görmüş Diğer Boğazlardan Geçiş Rejimleri İle Kıyaslanması", Marmara Denizi 2000 Sempozyumu, İstanbul, 11-12 Kasım 2000, İstanbul, 2005, s.35.

²⁷⁵ Türk Boğazları Deniz Trafik Düzeni Tüzüğü, **Resmi Gazete**, 6.11.1998, Sayı: 23515, s.2.

²⁷⁶ Bengi Selen Yüceer, **Uluslararası Boğazlar ve Kılavuzluk**, İzmir, 2001, s.75

raporları sunmakta mesul tutulmaktaydı. Burada 1994 tüzüğünde fazlaca tepki alan yükün açıkça belirtilmesi kuralı yer almamaktaydı.

Tüzükteki kurallar “Savaş gemileri, yardımcı savaş gemileri ve ticari amaçla kullanılmayan diğer devlet gemileri”ni kapsamamaktadır.²⁷⁷

1994 Tüzüğünde en çok tepki gören kurallardan biri de sadece Türk gemilerinin kılavuz kaptan bulundurması gerektiği, yabancı gemilerin ise sadece uyarılması ile yetinilmesi idi. (Md. 31) İşte yeni tüzükle, bütün gemiler kılavuz kaptan bulundurmak zorunluluğu taşıyor ve sadece tavsiye ediliyordu. (Md. 27)

1994 Tüzüğü’nün 30. Maddesine göre, nükleer yüklü tehlikeli gemilerin geçişi için Türkiye’den izin alınması zorunluydu. Yeni tüzükle bu karara da değişiklik getirilmiştir. Şöyle ki, nükleer yüklü gemilerin taşıdıkları yük ile ilgili bilgi vermeleri yeterliydi. (Md. 26)

1994 Tüzüğü’ndeki tepkiler gözönünde bulunduralardan oluşturulan 1998 Tüzüğü benzer tepkilerle karşı karşıya kalmadı. Özellikle Rusya tarafından herhangi bir tepkiyle karşılaşılmadı. Bu durum Türkiye-Rusya arasındaki gerilim de azaltmış oldu.²⁷⁸

Yapılan bazı değişiklikler sonunda Rusya da Türkiye gibi Montrö sözleşmesinde köklü değişiklikler yapılmamasının Karadeniz’e kıyısı bulunan devletlerin lehine olacağı düşüncesini savunuyordu.

Görüldüğü üzere, yeni tüzük eski tüzükteki eksiklikleri gidermiş, Rusya’nın da şikâyetleri giderilmiştir. Yalnız bu durum 2003 yılına kadar devam etmiş, 2003 yılından itibaren Rusya’nın da şikâyetleri yeniden başlamıştır.

Şöyle ki, Türkiye, Ekim 2002’de tüzüğün uygulanması ile ilgili yeni “Uygulama Esasları” belirlemiştir.²⁷⁹ Bu uygulamaya göre, önceden 250 metreden büyük ve tehlikeli gemiler İstanbul Boğazları’ndan geçiş yaparken, tektaraflı bir

²⁷⁷ Bu niteliklerdeki gemilere Tüzük hükümlerinin 5, 9, 10, 11, 12,15, 21, 25, 26, 27, 31, 38, 39, 46, 47 ve 51 inci maddeleri ve 6 ncı maddenin(a) bendi uygulanmaz. (Md. 49)

²⁷⁸ M. Akgün, a.g.e., s. 83.

²⁷⁹ Cahit İstikbal, “Türk Boğazları”, Deniz Haber, 03.11.2015 (Çevrimiçi) <http://www.denizhaber.com/turk-bogazlari-makale,100974.html>, 12.08.2017

geçiş sağlanacakken, bu ölçü 200 metreye indirilmiş ve bu karar Çanakkale Boğazı'ndaki gemileri de kapsamıştır.

Tüzüğün uygulanmasıyla ilgili yapılan diğer bir açıklama ise gemilerin “Son Liman Devleti Kontrol (PSC) Raporuna ait form ile P&I Kulüp Sigortası poliçe numarası ve geçerlilik tarihi” belgelerini vermeleri zorunluydu.

Ayrıca Boğazlar'daki trafik açıldığında bekletilen gemiler tiplerine göre sırayla alınacaktır. Burada aynı zamanda kılavuzluk yapan teşkilatların da görüşlerine yer verilecektir.

Bütün bunların dışında 2004 yılında Türk Boğazlarındaki seyir güvenliğini sağlamak amacıyla Türk Boğazları Gemi Trafik Hizmetleri kuruldu.²⁸⁰

Tüzüğün gerçekleştirilmesindeki yeni uygulama yöntemleri Rusya'yı rahatsız etmekteydi. Yeni uygulama sonucu Boğazlarda trafik artmakta ve bu sayede de petrol tankerlerinin uzun süre bekletilmesi durumu Rusya'yı kaygılandırmaktaydı. Rusya Boğazlar'dan tankerlerle her sene 2.5 milyon petrol taşıdığını ve uzun bekletilmeler sonucu petrol şirketlerinin zarar ettiğini dile getirdi. Rusya, durumla ilgili Mayıs 2003 tarihinde IMO'ya kağıt sundu.²⁸¹

Türkiye Rusya'nın tepkisine karşılık “Pek çok kere belirtmiş olduğumuz gibi, Türkiye, dünya denizlerinde meydana gelen deniz güvenliği ve can güvenliği konusundaki gelişmelere paralel olarak, Türk Boğazları'nda güvenli seyri sağlama konusunda karardır. Bir bölümü ülkenin en büyük şehrinin ortasından geçen Türk Boğazları ile ilgili Türk Hükümeti tarafından konulmuş olan bütün kurallar, seyir, can, mal ve çevre güvenliğini sağlamaya yöneliktir. Türk Delegasyonu, Boğazlarda uygulanan kuralların yeni kurallar olduğu görüşünde değildir. Türk Boğazlarından geçişi düzenleyen 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi de dâhil olmak üzere yürürlükteki hukuka dayanmayan hiçbir yeni kural uygulamaya konulmamıştır. Yeniden vurgulamak isteriz ki, Türk Boğazlarında uygulanmakta olan kurallar yürürlükteki ulusal ve uluslararası düzenlemelere uygun olup bu dar geçitlerde

²⁸⁰ N. Akten, N.J. Ece, N. Oral, H. Kanbolat, “75. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz'in Değişen Jeopolitiği Çerçevesinde”, **ORSAM** Rapor No: 51, The Black Sea International Rapor No: 8, Ankara, Mayıs 2011, s. 14.

²⁸¹ İstikbal, **a.g.m.**

sadece ve sadece güvenliği ve can güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadırlar.” diye belirtti.²⁸²

Boğazlar meselesi Soğuk Savaş sonrası iki ülke arasında büyük sorun teşkil etmiştir. Bu sorunun kaynağı ise 1994 yılında öne sürülen tüzük olmuştur. Rusya’ya göre, Türkiye bu tüzük ile Rusya’nın ticaret gemilerinin geçişini kısıtlamakta ve böylece Rusya ticari zarara uğramaktaydı. Bu şikâyetin üzerine Türkiye 1998 yılında ikinci bir tüzük daha ileri sürmüştür. Özellikle 2000’li yıllar Boğazlar konusunda Rusya ve Türkiye’nin ortak noktada buluşabildikleri dönemdi. Şöyle ki, ABD ve NATO’nun Karadeniz’de boy göstermesinden rahatsız olan Rusya, Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin geçişine şartlar konulmasını olumlu karşılamaya başladı. Uygulanan yeni Tüzük 2008 yılında yaşanan Gürcistan-Rusya sorununda da Rusya’nın lehine olmuştur. Şöyle ki, Gürcistan’a yardım amaçlı gönderilen ABD ve NATO savaş gemileri tonajlarının fazla olması nedeniyle Boğazlar’dan geçememiştir. Türkiye’nin bu kararın uygulanmasındaki gösterdiği hassasiyet ise Türkiye-Rusya arasındaki buzları daha da eritmiş ve böylece Boğazlar meselesi Türkiye ve Rusya arasında bir sorun olmaktan çıkmıştır.

3.2. Ukrayna Krizi

Ukrayna’da bağımsızlık harekâtları daha 1980’li yıllarda başlamış, 1990 yılında Ukrayna Yüksek Sovyeti tarafından “Egemenlik Deklarasyonu” ilan edilmiştir. 24 Ağustos günü Ukrayna bağımsızlığını ilan etmiş, 1 Aralık 1991 yılında halk oylamasında kabul görmüştür.²⁸³

1991 yılında SSCB’den ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Ukrayna, ekonomik krizle karşı karşıya gelmiş, bu krizi aşmak için Batı’nın normlarına uyum sağlayabilmek için AB’yle yakınlaşma sürecine girmiştir.²⁸⁴

²⁸² A.g.m

²⁸³ M.C. Bişkin, “ABD-AB-Rusya Üçgeninde Ukrayna ve Gürcistan’da Güç Mücadelesi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010, s. 42.

²⁸⁴ Mühdan Sağlam, “21. Yüzyılda Küresel Rekabetin Zemini Ukrayna”, **A.Ü. SBF Dergisi**, C. LXIX, S: 2, 2014, s. 435-444, s. 436.

Ukrayna jeopolitik konumu gereği devletlerin ilgi odağında bulunmaktadır. Ukrayna hem Asya ile Avrupa kıtasının kara bağlantısını hem de Baltık-Karadeniz su yollarının bağlantısını sağlamaktadır.²⁸⁵ Diğer taraftan Ukrayna Rusya açısından stratejik önem ifade etmektedir. Rusya, Ukrayna'yı Avrupa ile Rusya arasında "tampon bölge" olarak görmektedir. Ukrayna petrol ve doğal gaz açısından Rusya'ya muhtaç bir devlettir ve Ukrayna'nın bulunduğu stratejik konum onu Rusya enerji kaynaklarını nakletme açısından daha da önemli kılmaktaydı. Rusya kaynakların Batı'ya nakledilmesinde Ukrayna'yı enerji koridoru olarak görmekteydi. İşte bu karşılıklı çıkarlar bu iki devlet arasında ilişkiyi sürdürmekteydi.

Ukrayna'nın coğrafi önemi Sovyet sonrası dönemde de Rusya'nın Balkanlar ve Doğu Avrupa'ya yeniden yayılması, bölgede kurulan müttefikliklerin denetiminin buradan sağlanması meselelerinde de ortaya çıkmıştır.²⁸⁶

Bu sebeplerle de Ukrayna'nın Batı ve ABD'yle yakınlaşması Rusya'yı rahatsız etmekteydi. Maastricht Antlaşması'yla eski Sovyet ülkelerinin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci başlamış, AB'nin Avrupa'nın doğusuna bu kadar genişlemesi Rusya'yı tedirgin etmiştir. 2004 yılında AB'nin son genişlemesiyle Ukrayna ve Gürcistan'ın aynı zamanda NATO'ya alınması düşünceleri de Rusya tarafından eleştirilmiştir.²⁸⁷

Ukrayna tarihinde yaşanan en önemli olaylardan biri de 2004 yılında yaşanan "Turuncu Devrimi"dir. 2004 yılında Ukrayna'da seçime gidilmiş, Rusya yanlısı siyaset yürüten Yanukoviç ve Batı yanlısı politika izleyen Yuschenko adaylıklarını öne sürmüşlerdir. Seçimi Yanukoviç'in kazandığı açıklansa da, hile karıştırıldığı gerekçesiyle referandum sonuçları tanınmamış, ülke bir krizin içine girmiştir.²⁸⁸ İşte bu dönem Turuncu Devrimi olarak isimlendirilmektedir. Rusya Yanukoviç'in kazanmasını tanıırken, Batı bu seçimi tanımamıştır. Konuyu görüşmek için

²⁸⁵ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, 42. bsk., İstanbul, Küre Yayınları, 2010, s. 193.

²⁸⁶ V. İmanov, **Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı**, İstanbul, Küre Yayınları, 2008, s. 205.

²⁸⁷ Birol Akgün, "Rusya-AB İlişkileri, Siyaseti, Ekonomisi, Güvenliği, Dış Politikaları ve Stratejik İlişkileriyle: Rusya", Ankara, **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, 2010, s. 47.

²⁸⁸ "Ülke profili: Ukrayna", **Al Jazeera ve ajanslar**, 3 Kasım 2014, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-ukrayna>, 16.05.2018.

Parlamento'nun toplanması kararı alınmış, ancak yeterli sayıya ulaşamadığı için bir sonuca varılamamış ve böylece Yuschenko kendi başkanlığını onaylamıştır.²⁸⁹

Referandum sonucu aslında sadece cumhurbaşkanını ilan edilmemiş, aynı zamanda Batı ile Rusya arasında bir seçim yapılmıştır.

Rusya'nın desteklediği yönetimin kazanamaması Kremlin tarafından eleştirilmiş, bu karışıklıkta Batı'nın suçlu olduğunu dile getirmiştir. Kremlin yönetimi Devrim'i "iyi hazırlanmış bir plan", "ihraç edilmiş devrim", "anti-demokratik" diye nitelendirmiştir.²⁹⁰

Yuschenko'nun Cumhurbaşkanlığı döneminde ülke içi siyasi karışıklıklar artmış, yolsuzluk iddiaları yükselmiş ve ülke ekonomik krizle mücadele edememiştir.²⁹¹

2010 yılı seçimlerinde Cumhurbaşkanı seçilen V. Yanukoviç Rusya ile ilişkileri yeniden geliştirmek taraftarı olmuş, AB'yle ilişkileri askıya almıştır. Bununla da Rusya Ukrayna üzerindeki eski gücüne geri dönmüştür. Bu durum Batı'yı rahatsız etmiş, aynı zamanda ülke içinde de bu karara tepki olarak protestolar düzenlenmiş, Yanukoviç istifa etmiştir.²⁹²

Bu gelişmelerin akabinde Rusya, Yanukoviç'in devrilmesini bahane ederek, aslında Ukrayna'da AB etkisinin yayılmasının önünü kesmek ve Sivastopol deniz üssü üzerinde yeniden hak sahibi olmak için, Kırım'a askerî müdahale de bulunmuş ve böylece Rusya-Ukrayna krizi süreci tırmanmıştır. 2014, Şubat ayında Sivastopol hava üssü, devlet televizyon binası ve Kırım Parlamentosu silahlı saldırı sonucu ele geçirilmiş, akabinde Parlamento referanduma gitmiştir. Kırım Rusları, bölgenin Rusya'ya birleşmesini savunurken bölgedeki Tatarlar bu karara karşı çıkmıştır.

²⁸⁹ Sinan Oğan, **Turuncu Devrimler Sorus'un Yeni Dünya Düzeni 'İkinci El' Demokrasi ve Neo-con'lar**, Ankara, Bir Harf Yayıncılık, 2004, s. 238-239.

²⁹⁰ G. Sarı, "AB Yolunda Ukrayna: Avrupa Komşuluk Politikası AB-Ukrayna İlişkileri", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s. 70.

²⁹¹ G. Tüysüzöğlu, "Ukrayna'da turuncu devrimin sonu", **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, C. II, S: 3, 2011, s. 62-79, s. 71.

²⁹² Habibe Özdal, H. Selim Özertem, Kerim Has ve Mehmet Yegin, "Ukrayna Siyasi Krizinde Rusya ve Batının Tutumu", **USAK**, Analiz No: 28, Ankara, Mart, 2014, s. 3-4.

Referandum sonucu 16 Mart 2014 yılında Kırım, %97 oranla Rusya Federasyonu altında Özerk Cumhuriyet ilan edilmiştir.²⁹³

Kırım sorunun altında yatan asıl neden Sivastopol limanı olmuştur. Bu liman Rusya'nın "sıcak denizlere" açılmasında kapı rolü gerçekleştirmektedir. SSCB döneminde Sovyetler'in elinde bulunan bu liman, SSCB'nin dağılmasıyla Rusya'nın egemenliğinden kurtulmuştur.²⁹⁴

ABD ve Batı, Rusya'nın bu tavrının uluslararası hukuka ters düştüğünü ve bunun kabul edilemez olduğunu belirtmişlerdir. Bütün tepkilere rağmen Rusya bölgede askerî gücü geri çekmemiş, bunun sonucunda ABD ve AB ülkeleri Rusya'ya ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. Rusya'nın G-8 üyeliği bu süreçte askıya alınmıştır.²⁹⁵

Ancak, Rusya bu yaptırımlar karşısında geri adım atmamış ve ekonomik olarak büyük zarara uğramıştır.²⁹⁶

Kriz sonrası Avrasya'da değişen dengeler Rusya açısından avantajlı hal almıştır. Şöyle ki, enerji hatlarının bulunduğu bölgede Rusya kendi egemenliğini ilan etmiştir. Diğer taraftan, Rusya bu krizle Ukrayna'yı Batı yönümlü eğilimden vazgeçirmeye çalışmaktaydı. Şayet, Ukrayna Batı'dan koparılırsa, o zaman Rusya "Baltik ve Hazar Denizi arasındaki bölgeyi kontrol edebilecek, Avrasya Birliğine dönüşecek olan Gümrük Birliği Projesini hayata geçirebilecek ve Yakın Çevre politikasını gerçekleştirme şansına sahip olabilecektir."²⁹⁷

Derinleşen Ukrayna Krizi'nde Türkiye zor bir diplomatik süreçten geçmiştir. Bir tarafda Batılı müttefikleri ve kültürel akrabaları olan Kırım Tatarları, diğer tarafta

²⁹³ G.S. Derman ve Y. Ongarova, "Ukrayna'da Siyasi Kriz", **Karadeniz Araştırmaları**, S: 42, Yaz, 2014, s. 11-23, s. 20-22.

²⁹⁴ G. Sarı, "AB Yolunda Ukrayna: Avrupa Komşuluk Politikası AB-Ukrayna İlişkileri", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s. 47.

²⁹⁵ Richard Connolly, "The Economic Effects of the EU's Russia Sanctions and Russia's Counter Sanctions", **Finnish Ministry of Finance's Report**, 2014, s. 8, (Çevrimiçi) [https://www.vm.fi/vm/en/04_publications_and_documents/01_publications/01_budgets/20140827The eco/Venaejaepakotteet_ENKKU_netiti.pdf](https://www.vm.fi/vm/en/04_publications_and_documents/01_publications/01_budgets/20140827The%20eco/Venaejaepakotteet_ENKKU_netiti.pdf), 18.05.2018.

²⁹⁶ "Japonya Ukrayna Nedeniyle Yeni Yaptırımları İlan Etti", **Haberrus**, 9 Aralık 2014, (Çevrimiçi) http://tr.sputniknews.com/turkish.ru/news/2014_12_09/281049899/, 18.05.2018.

²⁹⁷ M.S. Erol, "Ukrayna-Kırım krizi ya da ikinci Yalta süreci", **Karadeniz Araştırmaları**, S: 41, 2014, s. 1-14, s. 6.

da derin ekonomik ilişkileri olan Rusya vardı. Ancak Türkiye'nin Ukrayna krizindeki tutumunun en başlıca nedeni NATO üyesi olmasından kaynaklıydı, dolayısıyla Ankara, bu krizde başından beri Ukrayna'daki muhalefeti destekleyen Batı duruşuna kesinlikle daha yakın politikalar izliyor, ancak Rusya ile ilişkisine verdiği önem nedeniyle de ABD ve AB ile tamamen uyumlu olamıyordu. Ukrayna'nın işgali ve Rusya'nın bölgede eski gücüne kavuşması Türkiye cephesinde de yeni sorunları beraberinde getirecek, Karadeniz havzasının güvenliği tehlike altına girecekti. Rusya'nın Sovyetler dönemindeki gibi yürüttüğü yayılmacı ve işgalci politikası Türkiye'nin güvenliği için tehdit içermektedir. Sovyetlerin dağılmasından sonra Karadeniz'de üstünlüğü ele alan Türkiye, Kırım'ın ele geçirilmesiyle bu üstünlüğünü kaybetmiş, olaylar Rusya'nın lehine değişmiştir. Ukrayna'nın özgürlüğü bu sebeple Türkiye açısından önem ifade etmekteydi.

Kırım hem askerî ve stratejik açıdan önemli bir bölge olmasının yanında hem de Karadeniz ekonomik kaynaklarına ulaşmak için büyük önem taşımaktaydı.

Ukrayna Krizi'nin patlak vermesiyle beraber ABD tarafından Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin şartlarının yeniden görüşülmesi meselesi gündeme gelmiştir. Anlaşmaya göre, daha önceki bölümde de değindiğimiz gibi kıyıdaş olmayan devletlere kısıtlamalar getirilmiştir. Türkiye Karadeniz'de sahip olduğu gücün ve hakların elinden gitmesini istememiyor, bu sebeple de bölgede yaşanacak herhangi bir askerî saldırıya karşı çıkıyordu. Diğer taraftan, Rusya da böyle bir teklifin kabul görmesini istemezdi.

Dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu, 28 Şubat - 1 Mart 2014 tarihleri arasında Ukrayna'ya çalışma ziyaretinde bulundu.

Ukraynalı meslektaşıyla yaptığı ortak basın toplantısında konuşan Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Ukrayna'nın stratejik bir ortak ve Türkiye'nin bir dost olduğunu ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün ve siyasi bütünlüğünün en temel ilke olduğunu vurguladı. Dışişleri Bakanı Davutoğlu Kırım'daki gelişmelere de değinerek, "Kırım'daki son gelişmeleri endişe ve azami dikkatle takip ediyoruz. Kırım'daki tüm sorunların Ukrayna'nın birliği içinde diyalog yoluyla çözülmesi gerektiğine

inıyoruz.”²⁹⁸ Dışışleri Bakanı Davutoğlu, Kırım’ın Türkiye ile Ukrayna arasında bir dostluk köprüsü olduğunu belirterek, “Kırım’daki tüm etnik ve dini grupların barışçıl, bir arada yaşamalarının hem Kırım hem de Ukrayna’nın refahı için olduğu kadar Karadeniz bölgesinin barışı için şart olduğunu da ekledi. Türkiye, gerginliği azaltmak ve Kırım’daki sorunları çözmek için katkıda bulunmaya hazırdır.”²⁹⁹

Dışışleri Bakanı Davutoğlu, Ukrayna’daki gelişmeleri meslektaşlarının birçoğuna da danıştığını ve gerginliği azaltmak amacıyla BM, AGİT, Avrupa Konseyi gibi uluslararası düzeyde mümkün olan tüm diplomatik çabaların yapılması gerektiğini belirtti. Ayrıca Janukoviç rejiminin 100’den fazla ölümle sonuçlanan güç kullanımını kınadı. Janukoviç’in düşüşünden sonra, Türkiye yeni Ukrayna makamlarını tanıdı ve Ahmet Davutoğlu, Maidan devriminden sonra Ukrayna’yı ziyaret eden ilk Dışışleri Bakan’ı oldu.³⁰⁰

Diğer taraftan Rusya ile Türkiye arasında ekonomik ve enerji ilişkileri gelişme kaydetmiş, krizle beraber bazı gerilimler yaşansa da, AB’nin Rusya’ya uyguladığı yaptırımlara Türkiye dâhil olmamıştır.

Ancak Rusya-Türkiye arasında ilişkiler ne kadar gelişse de, Türkiye Ukrayna krizi konusunda Rusya’nın işgalci tavrını desteklememiş, Ukrayna’nın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini ifade etmiş ve yapılan referandumun sonuçlarını tanımamıştır. Türkiye Rusya’nın Ukrayna’da başlattığı isyanı kınamış ve Ukraynalıların kendi ülkelerinin geleceğine karar vermeleri gerektiğini ilan etmiştir.³⁰¹

²⁹⁸ Ahmet Davutoğlu, “Turkey is ready to contribute to decrease the tension and to settle the problems in Crimea.”, **Turkish Ministry of Foreign Affairs**, 1 March 2014, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/foreign-minister-davutoglu-_turkey-is-ready-to-contribute-to-decrease-the-tension-and-to-settle-the-problems-in-crimea.en.mfa, 19.05.2018.

²⁹⁹ A.g.m.

³⁰⁰ A.g.m.

³⁰¹ “Kırım’daki son gelişmeler”, No: 77, 6 Mart 2014, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/no_-77_-6-mart-2014_-kirim_daki-son-gelismeler-hk.tr.mfa, 19.05.2018; Press Release Regarding the Presidential Election in Ukraine, No: 169, 26 May 2014, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/no_-169_-26-may-2014_-press-release-regarding-the-presidential-election-in-ukraine.en.mfa, 19.05.2018.

Türkiye aynı zamanda Kırım'daki Tatar Türklerinin durumuyla ilgili endişelendiğini, haklarının korunması gerektiğini bildirmiştir.³⁰²

Kırım'ın ilhakı sonrasında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Rusya Cumhurbaşkanı Putin'i arayarak krizle ilgili görüşlerini bildirmiş, bölgede "etnik ve dini barışın korunması gerektiğini" bildirmiştir.³⁰³

Mayıs ayı başlarında Kırım Tatarlarının lideri Mustafa Abdülcemil sürgün edilmiş, bunun üzerine sürgün kararının kaldırılması için ülkede protestolar gerçekleştirilmiştir. Olayların önüne geçmek için Rusya hükümeti Tatar Milli Meclisi üyelerini yargılamış ve sivil örgütleri ve Meclisi yasaklamakla tehdit ederek karşılık vermiştir.³⁰⁴

Protestolar yaşanmadan önce Kırım Tatarları lideri Abdülcemil, savunma için Türk yetkililerle görüşme yapmıştır. 3 Mayıs günü Kiev'de 5 Kanal televizyonuna verdiği demeçte, "Kırım'a uyduruk bahanelerle alınmadığımı Türkiye yönetimine anlattım"³⁰⁵ şeklinde açıklamada bulunmuştur.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı 5 Mayıs günü yaptığı açıklamasında, "Kırım Tatar Türklerinin demokratik hak ve özgürlüklerine ve yegâne meşru temsil organına gereken saygının gösterilmesini bekliyoruz" demiştir. Aynı zamanda Jemilev'in sürgün edilmesi meselesi de eleştirilmiş, "hiçbir şekilde kabulü mümkün olmayan bu uygulamayı kaygı verici buluyor ve kınıyoruz" diye belirtmişlerdir.³⁰⁶

Türkiye Ukrayna krizinde Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunsa da, Rusya ile olan ilişkilere zarar verecek hamlelerde de bulunmamaya özen göstermiştir. Kriz devam ettiği müddetçe Rusya doğalgaz boru hatları Ukrayna'dan

³⁰² "Davutoglu: Gönümüz Kırım'daki Soydaşlarımızla", **Hürriyet**, 1 Mart 2014, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/davutoglu-gonlumuz-kirimdaki-soydaslarimizla-25919484>, 19.05.2018.

³⁰³ "Kremlin: Erdoğan Putin'i aradı", **Zaman**, 05 Mart 2014, (Çevrimiçi) http://www.zaman.com.tr/dunya_kremlin-erdoganputini-aradi-kirimi-gorustuler_2203269.html, 20.05.2018.

³⁰⁴ "Kırım Tatarları'nın Liderinden Sert Açıklama", **En Son Haber**, 06.05.2014, (Çevrimiçi) <http://www.ensonhaber.com/kirim-tatarlarinin-liderinden-sert-aciklama-2014-05-06.html>, 20.05.2018.

³⁰⁵ "Erdoğan'dan Sorunun Çözümü için Söz Aldım", **Hürriyet**, 05.05.2014, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/erdogan-dan-sorunun-cozumu-icin-soz-alDIM-26353007>, 20.05.2018.

³⁰⁶ "Dışişleri Bakanlığı'ndan Kırımoglu Açıklaması", **Habertürk**, 06.05.2014, (Çevrimiçi) <http://www.haberturk.com/gundem/haber/945462-disisleri-bakanligindan-kirimoglu-aciklamasi>, 20.05.2018.

geçirilemezdi ve böyle bir durumda Rusya için tek alternatif Türkiye olmaktadır. Şayet Rusya'nın doğal gazı Ukrayna'dan değil, Türkiye'den Avrupa'ya ulaştırılacak olursa Türkiye bu durumda bölgede enerji merkezine dönüşecekti. Enerji alanında Rusya'ya zaten bağımlı olan Türkiye'nin, bu ilişkilere zarar verecek hamlelerde bulunmaması gerekiyordu.

3.3. Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu

Ermeniler Sovyetler Birliği varlığında bazı değişikliklerin yaşanacağını düşünerek bazı hazırlıklar görmeye başlamıştır. 1984-1985 yıllarında Güney Kafkasya tarihini yalanlayan bazı kitap ve makaleler yayımlanmış, konferanslar düzenlemiş ve her seferinde Güney Kafkasya'da kendilerinin bölgenin eski yerlisi olduklarını dile getirmişlerdir. Bütün bunlarla yetinmeyen ermeni teşkilatları 1985 yılında “uydurma ermeni soykırımı”nın 70 yıllığını dünya çapında anmaya çalışmış, ancak Türkiye ile ilişkilerin zarar göreceğinden tedirgin olan Moskova hükümeti bu anmanın sadece Ermenistan içerisinde yapılmasına izin vermiştir. Dağlık Karabağ'daki ermeni nüfusunun daha üstünlük teşkil ettiğini ve bu yüzden de bölgenin Ermenistan'a birleştirilmesi gerektiğini dile getirerek konuyla ilgili Moskova'ya başvuru yapmışlardı.³⁰⁷

Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle beraber ermenilerin eli daha da güçlenmiş, Moskova hükümeti yeniden yapılandırma adı altında ermenilerin işgalci harekâtlarına alan oluşturmuştur. Moskova'nın yardımıyla Dağlık Karabağ'da Krunk teşkilatı Azerbaycan'a karşı açık ittiham ve işgalci tavırlar sergilemiş, toprak talebinde bulunmuşlardı.

16 Kasım 1987 yılında Gorbaçov'un müşaviri, ermeni kökenli A. Aganbekyan Paris'te yaptığı bir konuşmasında şunları dile getirmiştir: “Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a geri verilmesi beni çok memnun ederdi. Bir ekonomist olarak şunu söyleyebilirim ki, onlar Azerbaycan'dan daha çok Ermenistan'a bağlıdır. Bununla ilgili öneride bulundum ve umut ediyorum ki bu teklifimiz hayata

³⁰⁷ Mustafa Budak, “Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerine Dağlık Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Politikası”, *Kafkas Araştırmaları*, S: 2, İstanbul, 1996, s. 135.

geçirilecektir.” Aganbekya’nın konuşması Moskova tarafından da destek görülerek ermeni güçlerinin saldırıya geçmesi için bir sinyal olmuştur.

1987 yılının ikinci yarısından sonra, Azerbaycan türkleri Ermenistan ve Dağlık Karabağ’da ermeniler ve Ruslar tarafından sürgüne maruz kalmışlardı. Ve bütün bunlar ermeni polisleri ve silahlı çeteler tarafından yapılmaktaydı.

M. S. Gorbaçov SSCB rehberi seçilir seçilmez ermeniler Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’dan koparılması için fiili harekete geçmişlerdi. Bu mesele Aralık, 1985 yılında Taşnaksutyun partisinin Atina’da düzenlenen XXIII kurultayında tartışılmış ve kurultay “Büyük Ermenistan” hayalini gerçekleştirmek için mücadeleyi genişletme konusunda anlaşmaya varmıştır.

1987 yılının sonlarına doğru ermenilerin işgalci girişimleri daha da çok hız kazanmış, Ermeni lobileri birçok ülkede propagandalara başlamıştır. Yine aynı dönemde Azerbaycan Türklerine karşı nefret ve yalanlarla dolu kitaplar çıkarılmıştır.³⁰⁸ 13 Şubat, 1988 tarihinde Hankenti’nin merkez meydanında ermeniler ilk eylemlerini düzenlediler. 20 Şubat günü ise Dağlık Karabağ’daki ermeni yönetimi bölgenin ermenilere teslim edilmesi ile ilgili Azerbaycan hükümetine resmi talepte bulundular ve ardından 22 Şubat günü Dağlık Karabağ’ın Eskeran kentindeki Azerbaycan Türklerine silahlı saldırı düzenledi. 2 genç öldürüldü, 19 kişi yaralandı.³⁰⁹

12 Temmuz, 1988 tarihinde Dağlık Karabağ’da “vilayet sovyeti” isimli kurum toplantısı düzenlendi ve Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’dan koparılmasıyla ilgili karar alındı.³¹⁰

Ermenistan ve Dağlık Karabağ’da yaşayan ahali, silahlı ermeni grupları karşısında tamamen savunmasız kaldılar. Kasım 1988’de 250 binden fazla Azerbaycan Türkü evlerinden zorla sınır dışı edildi. 216 kişi, 57 kadın, 23 çocuk öldürüldü. Kasım, 1988 tarihinde Ermenistan’ın Vartan köyünde 12 Azerbaycan Türkü canlı canlı yakıldı.³¹¹

³⁰⁸ Ziyad Samedzade, “Dağlık Karabağ, Na’malum Hakikatlar”, Bakü, Vatan Neşriyatı, 1995, s. 57.

³⁰⁹ Akif Nağı, **Garabağ Müharibesi, Gısa Tarih**, Bakı, y.y., 2014, s. 35.

³¹⁰ **A.g.e.**, s. 38.

³¹¹ **A.g.y.**

Ve sonuç olarak, yürüttükleri 1988-1989 yılları arası etnik temizleme politikası sayesinde 8 Ağustos 1991 yılında Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Nüvedi köyünü de ele geçirerek ve bütün soydaşlarımızı buradan kovarak bölgeyi esaretleri altına almışlardır.³¹²

Ermeniler Azerbaycan Türklerinin bölgeden sürgün edilmesiyle beraber Dağlık Karabağ'da herhangi bir söz hakkına sahip olmamalarını istemekteydi. Zira kısa süre sonra bu isteklerine ulaştılar. 24 Haziran, 1988 tarihinde Moskova kendi özel temsilcisini, Arkadi Volski'ni Dağlık Karabağ'a göndererek "Siyasi büronun temsilcisi" ilan etmiştir. Böylelikle, 12 Ocak 1989 yılında da Dağlık Karabağ Gorbaçov'un kararı ile Azerbaycan yönetiminden kopararak Moskova yönetimine geçirildi. Bölgenin kontrolü için Özel İdare Komitesi oluşturuldu ve ermeni yanlısı A.Volski komitenin başına geçti. Moskova bu adımıyla Dağlık Karabağ'ın ilerleyen süreçte Ermenistan'a verilmesini hızlandırmayı hedeflemekteydi.

19 Ocak 1990 yılında Sovyetler Birliği Riyaset Heyeti sıkıyönetim ilan etti ve kararın uygulanmasıyla beraber Bakü'de katliam başladı. O gün Aslanlı'nın kitabında şu şekilde anlatılıyor: "Azerbaycan ile dünya, Bakü ile Azerbaycan'ın diğer bölgeleri arasında haberleşme imkânı ortadan kaldırıldı. 19 Ocak 1990'da Bakü ve Dağlık Karabağ dâhil bütün Azerbaycan'ın olağanüstü hal bölgesi ilan edilmesi, aynı günün akşam saatlerinde tanklar, zırhlı araçlar eşliğinde Kızıl Ordu'nun Bakü operasyonu başlamış oldu".³¹³ O gece 143 Azerbaycan Türkü katledildi.³¹⁴

Sovyetlerin dağılmasıyla Azerbaycan'da yapılan ilk demokratik seçimlerle iktidara gelen Ebülfez Elçibey Karabağ sorununu çözmek için bir an önce tedbirler görmüştür.

³¹² Gaffar Çakmaklı Mehdiyev, " 'Türksüz Ermenistan' İdeolojisinin Sonuçları: Ermenistan'ın Tek Uluslu ve Monoetnik Devlete Dönüştürülme Süreçleri", **Tesam Akademi Dergisi**, C. II, S: 1, Ocak-January, 2015. s.7-28, s. 25.

³¹³ Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüzde Karabağ Sorunu", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, C. VII, S:1, İlkbahar, 2001, s. 402.

³¹⁴ "Azerbaycanın işgal olunmuş erazilerinde Ermenistanın qanunsuz fealiyyeti", **Dağlıq Garabağ münâqişesi**, Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresinin Prezident Kitabhanası, Bakı, 2005, s. 78.

Elçibey Karabağ sorununu AGİK'in Roma toplantısında gündeme getirmiş ve sorunun çözümü için iki noktaya değinmiştir.³¹⁵

- Azerbaycan'ın arazi bütünlüğü tartışılmaz;
- Azerbaycan'ın ermenilere herhangi bir ayrımcılık yapmadığı ve onlara da kültürel haklarını tanıdığı.

Elçibey'in öne sürdüğü meseleler AGİK üyeleri tarafından olumlu karşılanmış ve arazi bütünlüğü kararı onaylanmıştır.³¹⁶

1992 yılında ermenilerle birlikte Rus ordusunun 81.Tümeni Şubat ayının ortalarına doğru Şuşa ve civar köylere saldırıda bulunmuştur. Aynı zamanda Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı bölgede Kızıl Ordu'ya mensup 4. ve 7. alayların bulunduğunu bildirmiştir. Şuşa kentinde yapılan saldırıların ardından Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Rusya ve ABD'nin Ankara Büyük Elçileri'ne Karabağ sorununda tarafsız olmalarını dile getirmiştir. Tarafların olaya müdahale etmesiyle Azerbaycan ve Ermenistan arasında 3 günlük ateşkes yapılmış, ancak ermeni tarafı bu ateşkesi bozmuş, "ulusal ordu" kurma hazırlıklarına girmişlerdir. Ermenistan'ın hızla silahlanmasının üzerine Türkiye, "Kafkasya'ya silah gönderilmesini önleme" girişiminde bulunmuştur.

O dönem Dağlık Karabağ'da yaşanan en büyük dehşetlerden birisi de Hocalı Soykırımı idi. Hocalı, Ermenistan için stratejik açıdan büyük önem ifade etmekteydi. Hocalı, Ağdam ile Şuşa ve Askaran ile Hankendi arasındaki ulaşım yollarının arasında yerleşmekteydi. Hocalı'yı bu denli önemli yapan diğer bir husus da Dağlık Karabağ bölgesindeki tek havalimanı burada bulunmaktaydı. Hocalı, aynı zamanda Azerbaycan'a dair en eski tarihi ve kültürel yapıtlara sahipti, bu sebeple de ermeniler kenti tamamen yok etmeği hedeflemekteydiler.

1992, 25 Şubat gecesi Ermeni Silahlı Kuvvetleri Sovyetler'e ait 366 motorize alayının yardımıyla Hocalı'da soykırım gerçekleştirdi. Bu soykırımda 63'ü çocuk, 70'i yaşlı, 106'sı kadın olmak üzere 613 kişi katledilmiş, 8 aile tamamen yok edilmiş, 1275 kişi esir düşmüştür. 150 kişinin daha akibeti hala da bilinmemektedir.

³¹⁵ Azatlıg, 3 Haziran 1992.

³¹⁶ Reha Yılmaz, "Kafkasta'da Çözilemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, C. II, S: 1, s. 71-90 s. 11.

Azerbaycan Türkleri'nin ermeniler tarafından Hocalı'da katledilmesi üzerine Türkiye Ermenistan ile sınırları kapatmıştır. Bu durum Ermenistan'ı ekonomik açıdan zor bir döneme sokmuş, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde kısmen bozulmalar yaşanmıştır. Son yıllara doğru Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normalleştirme adını protokoller imzalanır, fakat Ermenistan tarafı Yukarı Karabağ sorunun bu protokollerin dışında tutulması gerektiği ifade eder. Bunun üzerine Türkiye hükümeti Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşması sonuçlanmayana kadar Ermenistan ile sınırları açmayacağını belirtmiştir. Böylece, her iki tarafın da önkoşullar ileri sürmesiyle protokoller yürürlüğe girmemiş, Ermenistan cephesi Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununu bir neden olarak göstermesini eleştirmiştir. Bu kararın ardından Ermenistan Rusya ile yakınlaşmış, askerî ve güvenlik alanında işbirliği kurmuştur.

Elçibey Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden ülkedeki iç siyasetteki karışıklığın dinmesi, halkın barış içinde yaşaması, ekonomik gelişimin sağlanmasının mümkün olmayacağını biliyordu.³¹⁷ Elçibey, 26 Mayıs, 1993 yılında 80 bin Rus askerini ülkeden çıkarmış ve çok kısa süre zarfında işgal olunmuş toprakların çoğunu işgalden kurtarmıştır.

1921 yılında imzalanan Moskova Anlaşması'nın şartlarına göre, Nahçıvan Türkiye'nin garantöründedir ve ermenilerin herhangi bir saldırısı söz konusu olduğu takdirde Türkiye bölgeye askerî müdahalede bulunma yetkisine sahiptir. 1992 yılında ermenilerin Nahçıvan'a yaptığı saldırının ardından anlaşmanın şartlarıncı Türkiye askerî müdahalede bulunma ihtiyacı duymuş ve sınıra asker toplamıştır. Durumdan rahatsız olan Rusya, çatışma esnasında Türkiye'nin müdahalesi söz konusu olduğu halde “üçüncü dünya savaşı” çıkacağını belirterek tehditte bulunmuştur.³¹⁸ Moskova'nın uyarısıyla beraber ermenilerden Nahçıvan'dan geri çekilmiş, böylece Türkiye'nin askerî müdahalede bulunmak için yasal gerekçesi kalmamıştır.

1993 yılında Kelbecer kentinin ermeniler tarafından işgal edilmesi üzerine Azerbaycan Türkiye'den askerî ve ekonomik yardım beklemiş, ancak bu yardımı

³¹⁷ Nazım Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Ankara, ASAM Yayınları, 2001, s. 80.

³¹⁸ Dimitri Trenin, “Turkey and Russia” Carnegie Europe Website, Ağustos 17, 2012, (Çevrimiçi) <http://carnegieeurope.eu/strategiceurope/49123>.

elde edememiştir.³¹⁹ Türkiye'nin o dönemdeki iktidarı dünya ile beraber karar alma yönünde yaklaşım sergilemiştir. Kelbecerin işgali zamanı Elçibey Demirel'den sivillerin bölgeden tahliyesi için helikopter istemiş, ancak Demirel Rusya'yı karşısına almamak için helikopterleri göndermemiştir. Türk Hükümeti konuyla ilgili "Azerbaycan'da dünya ile hareket edeceğiz" ve "Türkiye'nin tek taraflı müdahalesi söz konusu değildir" şeklinde açıklama yapmıştır.³²⁰ Demirel'in aksine dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal "gücümüzü göstermezsek bu iş halledilemez" şeklinde açıklama yapmıştır. Cumhurbaşkanı, 14 Nisan 1993 yılında Azerbaycan'ın yanında olduğunu göstermek için ziyarette bulunmuş ve "Türk milletinin sabrının zorlanmaması gerekir" şeklinde vurgu yapmıştır.³²¹

Azerbaycan'ın yaşadığı en büyük hayal kırıklığı ise Elçibey'e yapılan askerî darbe sırasında Demirel Hükümeti'nin hiç bir yardımda bulunmamasıydı. Ne yazık ki, Özal'ın yapılan darbeden önce vefatı, darbeye Rusya tarafının desteği, Demirel'in Rusya ile karşı karşıya gelmemesi için Azerbaycan'a yardımda bulunmaması Azerbaycan'ın yalnız bırakılmasının başlıca sebepleridir.

2003 yılına gelindiğinde Türkiye Ermenistan ile ilişkilerde farklı bir politika sürdürme adımı atmıştır. 1993 yılında Dağlık Karabağ'ın işgali nedeniyle Ermenistan ile sınırları kapatan Türkiye "komşularla sıfır sorun" politikası çerçevesinde Ermenistan ile ilişkileri düzeltmek için harekete geçti. Ermenistan'ın 2007 yılında sunduğu ulusal güvenlik stratejisi raporu Karabağ sorununu da içermekteydi. Ermenistan bu problemin AGİT tarafından sulh yoluyla çözülmesi gerektiğini ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlı bir cumhuriyet olması düşüncesini dile getirmiştir. Ermenistan, bu raporda Türkiye'yi hedef alarak sorunun çözümünde engel olarak göstermiş, şayet Türkiye AB'ye üye olmak istiyorsa ilk önce tarihin gerçekliğini kabul etmeli ve tanımalı diye belirtmiştir.³²²

Türkiye, bunun ardından sorunun barışçıl yollarla çözülmesi için konuyu AGİT'e taşımıştır. Ancak, ne var ki, bölgenin önemli aktörlerinden olan Rusya,

³¹⁹“Türkiye’den Dörd Helikopter İstedim, Vermediler”, (Çevrimiçi) <https://www.youtube.com/watch?v=5G7qRrekx-k>, 18.05.2018.

³²⁰ Şükrü Elekdağ, “Şaşkınlığın Daniskası”, **Milliyet**, 27 Haziran 1993.

³²¹ Sami Kohen, “Özal’ın Gezisi Amacına Ulaştı”, **Milliyet**, 17 Nisan 1993.

³²² Araz Arslan, **Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu**, Ankara, Eko Avrasya Yayınları, Eylül 2013.

Sovyetler'in dağılmasının ardından oluşan yeni cumhuriyetleri hâla da kendi sömürgesi olarak görmekteydi ve bölgedeki gücünü etkileyecek herhangi bir teşebbüsü kabul edemezdi. Bu yüzden de AGİT'in bölgede faaliyetlerine zaman zaman engel olmuştur.³²³

2008 yılında başlanan müzakereler 2009 yılında Türkiye ile Ermenistan arasında "Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol" imzalanması ile sonuçlandı. Ancak Türkiye kamuoyu protokolde Dağlık Karabağ sorununun çözümü ile ilgili meselelerin, Ermeni kamuoyu ise 1915 yılında Türkiye'nin Ermenistan'a 'soykırım' yaptığını kabul etmemesi gerekçesiyle tepki göstermiş ve böylece, her iki devletin meclislerinde onaylanmamıştır. AKP yönetimi Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden normalleşme ilişkisinin söz konusu olmayacağını belirterek yürüttükleri geleneksel politikalarına geri dönmüştür. Dağlık Karabağ sorunu ile yanaşı, ermenilerin 'soykırım' iddiaları da normalleşme sürecini engelleyen nedenlerden birisiydi.

Üstelik Ermenistan, Türkiye'nin ön koşullardan vazgeçmesi gerektiğini dile getirirken, raporda "Sözde Ermeni Soykırımının" Türkiye tarafından kabul edilmesini bekledikleri de yer alıyordu.

3.4. Abhazya Sorunu

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kafkasya bölgesi çok fazla karışmış, etnik çatışmalar baş göstermiştir. Yalnız bu sorunların kökeni Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla başlamış, gitgide de çatışma halini almıştır. Sovyetler'in dağılmasının ardından Kafkasya bölgesinde Güney Osetya ile yanaşı Abhazya sorunu da yaşanmıştır. Gürcistan ile Abhazya arasında yaşanan sorun sonraki dönemlerde dış güçlerin de olaya müdahalesi ile daha da büyük bir sorun haline gelmiştir.

Bölgedeki gelişen sorunu anlamak açısından Abhazya'nın tarihine kısa bir göz atmamızda fayda vardır. Abhazya eski dönemlerde 7. ve 8. yüzyıl haricinde büyük imparatorlukların (Roma, Bizans, Osmanlı) yönetiminde bulunmuş, 19.

³²³ Ö. G. İşyar, **Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu**, Bursa, Alfa Yay., 2004. s. 79.

yüzyılda da Rusya yönetimine girmiştir.³²⁴ 1864 tarihinde Rusya Kafkasya'nın kuzeyinde yönetimi ele alınca, Abhazlar için durum ciddi anlamda zorlaşmıştır. Şöyle ki, işgal sonucu bölgeye büyük göç yapılmış, Abhazların da bir kısmı ya Osmanlı'ya sığınmıştır. Abhazların göç ettikleri bölgede ise farklı nüfuslar; gürcüler, svanlar ve migreller yerleştirilmiştir. Ve böylece bölgede abhaz nüfusunda önemli bir azalma görülmektedir.³²⁵ 1877-1878 yıllarında yaşanan Rus-Osmanlı savaşının ardından yine çok fazla sayıda Abhaz Osmanlı'ya göç etmiş ve bölgede Abhaz nüfusunda ciddi derecede bir azalma yaşanmıştır.³²⁶

1917'de Çarlık Rusya'nın karışmasıyla beraber abhazlar da yönetimde değişikliğe gidebilmek için bazı adımlar atmıştır. Şöyle ki, Abhazya Halk Konseyi ile Gürcistan Ulusal Konseyi arasında anlaşma yapılmış ve bu anlaşma abhaz halkının kendi kaderini belirlemesini esas alan ilkeler temelinde hazırlanmıştır.³²⁷

Ancak ne var ki, Gürcistan 26 Mayıs 1918 yılında Güney Kafkasya Seymi'nden ayrılmış ve Abhazyadaki yönetimi elinde tutmuştur.³²⁸ Bu da Gürcistan ile Abhazya arasında gerilimin artmasına neden olmuştur.

Yaşanan sorunu aradan kaldırmak amacıyla Gürcistan, Abhazya'nın özerkliğini ilan eden yasa çıkarmış ve bu yasaya göre, Gürcistan Abhazya'nın içişlerine karışmayacak, Abhazya ile ilgili içişlerde yaşanan sorunların çözümü Abhaz Ulusal Konseyi tarafından gerçekleştirilecektir. Yasanın ardından 20 Mart 1919 tarihinde Abhazya'ya Gürcistan dâhilinde özerklik verilmiştir. Ancak, düzenlenen bu yasa da Abhazya ile Gürcistan arasında yaşanan sorunu aradan kaldıramamıştır.

3 Mart 1921 yılında Gürcistan üzerine yürüyen Kızıl Ordu, Gürcistan'ı Sohum bölgesinden temizleyerek 4 Mart günü şehrin kontrolünü tamamiyle ele

³²⁴ Bigua Valeriy Levardoviç, **İstoriya Abhaziyi**, (per.) Mahinur Tuna, Stambul, Asyayin, 2000, s. 58-59; Asif Aşurov, Güney Kafkasya'daki Etnik, Dilsel ve Dinsel Grupların Bölge Politikalarında Yeri, (Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 65.

³²⁵ UNPO'nun Abhazya Raporu, Abhazya Dosyası 2, s. 3.

³²⁶ Hakan Kantarcı, **Kısaçtaki Bölge Kafkasya**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 81.

³²⁷ Konstantin Zatulin, Yuri Ançabadze, "Gürcistan-Abhazya Anlaşmazlığı, Dünü, Bugünü, Çözüm Perspektifleri", Çev. Murat Papşu, Diaspora ve Entegrasyon Enstitüsü, **Nart Dergisi**, 2001, Sayı: 25, s. 12-22, s. 13.

³²⁸ A.y.

geçirdiler. Böylece, Kızıl Ordu'nun yardımıyla Abhaz SSC kuruldu.³²⁹ 28-29 Mart Gürcistan ve Abhazya devletlerinin katılımıyla gerçekleştirilen Batum toplantısında Abhazya “Bağımsız Cumhuriyet” ilan edildi. Ne var ki, Gürcistan ve Abhazya arasındaki münasebetler iyi yönde ilerlemiyordu. Bunun üzerine zaten Sovyetlere bağlı bir cumhuriyet kurma arzusunda olan Abhaz devlet başkanı Eşba 31 Mart günü Lenin’e mektup yazarak Abhazya’nın birer Sovyet Cumhuriyeti olduğunu bildirdi ve böylece Abhaz Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.³³⁰ 1922 yılında Abhazya Birlik Cumhuriyeti kurulmuş, 1931 yılında ise Gürcistan dâhilinde Özerk Cumhuriyet ilan edilmiştir. 1936 yılında Anayasa’ya yapılan değişiklikle Abhazya Özerk SSC Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği’ne bağlanmıştır. Bölgede Gürcistan otoritesinin sağlanması ve abhazların yönetimde kabul görmemeleri sorunun daha da büyümesine neden oldu.³³¹ 1970’li yıllarda Gürcü dilinin resmi dil olarak ilan edilmesi talepleri dile getirildi. 1989 yılında Gamsakhurdiya’nın Abhazya topraklarının Gürcistan’a ait olduğunu dile getirmesi iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirdi. Abhazya’nın, SSCB yönetiminde bir cumhuriyet olma talebi ve SSCB’nin de buna destek vermesi ülkede iç savaşa sebep olmuştur. Abhazya, 1990, 25 Ağustos günü Gürcistan’dan ayrılarak SSC bünyesinde özerk cumhuriyet olduğunu ilan eden karar kabul etmiştir.³³² Bu tarihte alınan diğer bir karar da Gürcistan ile Abhazya arasında önceki devlet organlarınca imzalanan anlaşmaların da yasa dışı ve geçersiz sayıldığı, Abhazya’nın Gürcistan SSC bünyesine girmesinin de hukuki zeminini yitirdiği sonucu çıkmaktadır”.³³³ Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Gürcistan, Şubat 1992 tarihinde aldığı karar ile 1978 tarihli anayasayı feshetmiş, yeni devletin altyapısını Sovyetler öncesi yürürlükte olan 1921 tarihli Gürcistan Anayasası’na uygun olarak oluşturmuştur. Bu gelişmeye karşılık Abhazya Yüksek Sovyeti, 23 Temmuz tarihinde eski anayasayı feshederek “Abhazya topraklarında 1925 Abhazya anayasasını geçerli sayan” yeni bir karar almıştır. Yeni karara göre, Abhazya “kendi kaderini tayin etme hakkı”na sahip

³²⁹ Bigua Valeriy Levardoviç, **a.g.e.**, s. 144.

³³⁰ **A.g.e.**, s. 145.

³³¹ Mehmet Bülent Uludağ, **Rusya ve Sovyetler Birliği’nde Gürcüler ve Gürcistan, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993, s. 11.

³³² B. G. Hewitt, “Abkhazia: A problem of identity and ownership”, **History and Documents, Central Asian Survey**, Vol. XII, No: 3, 1993, s. 267-323, s. 304.

³³³ Vladislav Ardzinba, “Abhazya Egemen Bir Devlet’tir”, 13 Ağustos 2013, (Çevrimiçi) <http://www.abhazhaber.com/haber/206/abhazya-egemen-bir-devlettir#.WuYcTqSFPIU>, 07.05.2018.

olduğunu ve Abhazya'nın bir egemen sosyalist cumhuriyet olduğunu belirtmektedir.³³⁴

12 Ağustos 1992 tarihinde Gürcistan ile Abhazya ilişkilerini geliştirmek adına Abhazya Yüksek Sovyet'i oturum çağrısında bulundu. 14 Ağustos'da gerçekleştirilmesi planlanan oturum Gürcistan'ın Abhazya'ya yönelik yaptığı askerî operasyonu sonucu gerçekleşemedi.³³⁵

Abhazların Gürcistan'a aralarındaki devlet ve hukuki ilişkileri eşit haklara dayanarak kurmayı teklif etmesi Gürcistan cephesinde hoş karşılanmadı ve böylece Gürcistan karşı saldırıda bulundu. Gürcistan'ın amacı Abhaz halkını bölgeden sürgün etmek ya da yok etmek ve böylece bağımsızlık eylemlerine son vererek Abhazya'yı tamamen kendi kuşatması altına almaktı. Diğer bir taraftan Gürcistan bölgede etnik üst kimliği eline almayı hedefliyordu. Savaşın ilk dönemlerinde başarı elde eden gürcü ordusu, sonrasında Rusya'nın müdahalesiyle kaybetmiştir. Abhazya'nın Suhum, Oçamçira, Gal ve Gagra kentleri Gürcistan tarafından ele geçirildi. Yalnız sonrasında üyesi olduğu Kafkas Halkları Konfederasyo'nun Abhazya'ya destek vermesi ve Moskova'nın da savaşa müdahale etmesi savaşın seyrini değiştirdi. Kuzey Kafkasya'ya sıçrayabilecek bir savaşın önünü almak için Moskova lideri Boris Yeltsin Gürcistan ve Abhazya liderlerini sorunu çözmek için toplantıya davet etti. Toplantıda alınan kararlara göre Gürcistan askerî güçlerini bölgeden geri çekecek, iki ülke arasında ateşkes sağlanacak ve savaşa son verilecektir. Ne var ki, Gürcistan tarafı anlaşmanın şartlarına uymadı ve ikinci bir saldırıda bulundu. Abhazya ve Gürcistan liderleri 27 Temmuz 1993 tarihinde Soçi'de yeni bir anlaşmaya vardılar. Anlaşma tarafların silahsızlandırılmasını, Gürcü askerlerinin bölgeden geri çekilmesini ve süreci kontrol etmek adına bölgede komisyonun

³³⁴ Araz Aslanlı, "Küresel ve Bölgesel Dengeler Açısından Abhazya Sorunu", **Karam dergisi**, (Çevrimiçi) <http://www.karam.org.tr/pdf/bolgesel1251629624.pdf>, 07.05.2018.

³³⁵ T. Sharashenidze and I. Sukhov, "North Caucasus from the Standpoint of Russian-Georgian Relations", **Russia and Georgia: Searching The Way Out**, Policy Discussion Papers by Georgian and Russian Experts, Georgian Foundation for Strategic and International Studies, 2011, s. 32, (Çevrimiçi) https://carnegieendowment.org/files/RUSSIA_AND_GEORGIA_SEARCHING_THE_WAY_OUT_English_Publication.pdf, 08.05.2018.

kurulmasını hedefliyordu.³³⁶ Yalnız anlaşmayı bozan taraf yine Gürcistan oldu. Ancak Kafkas Halkları Konfederasyonu ve Moskova'nın desteğini alan Abhazya Eylül 1993 boyunca işgal edilen bütün topraklarını Gürcistan'dan geri aldı ve 30 Eylül Abhazya'nın İngur nehrine kadar varmasıyla da savaş sonuçlandı.³³⁷

Savaşın ardından sorunun sonuçlandırılması için AGİT'in aracılığıyla Cenevrede 30 Kasım-1 Aralık 1993 tarihlerinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmenin dışında BM, Avrupa Konseyi, AGİT ve Rusya yönetimi de sorunun çözümüyle ilgili çok sayıda görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmelerde, Abhazya'nın özgürlüğü, mülteciler meselesi, esirlerin değiştirilmesi konuları görüşüldü.³³⁸

3 Şubat 1994'te Rusya ile Gürcistan arasında anlaşma yapıldı. Bu anlaşma ile Gürcistan Rusya'ya sınırda askerî muhafızlarını muhafaza etme yetkisini verdi. Ayrıca, Türkiye sınırına yerleştirilecek olan Rus muhafızlarının faaliyetleri Gürcistan Dışişleri Bakanlığı'nın genel rehberliği altında takip edileceği belirtildi. Ancak Gürcistan Dışişleri Bakanlığı'nın liderliği bunu gerçekleştirmedi ve Rus sınır muhafızlarının Gürcistan'da kalış sürelerini kontrol edemedi. Ancak diğer yandan, ayrı bir protokol uyarınca Gürcistan, bu birliklerin maliyetinin bir kısmını karşılamaya söz verdi. Gürcistan'ın Türkiye sınırına Rusya muhafızlarını yerleştirilmesini kabul etmesi iki ülke arasında gerilime sebep oldu.³³⁹

Sorunun çözümüyle ilgili yapılan en önemli görüşmelerden biri de 4 Nisan 1994 yılında yapılan görüşmedir. Görüşme esnasında Abhazya-Gürcistan arasında "Gürcistan-Abhazya Anlaşmazlığının Barışçıl Çözümü İçin Öneriler Deklarasyonu" imzalanmıştır. Deklarasyona göre, taraflar arasında ateşkes sağlanacak ve her iki taraf da birbirilerine herhangi bir tehdit ve saldırıda bulunmayacaklardır. Bu anlaşma iki devlet arasındaki devlet-hukuk ilişkilerini yeniden düzenleyecektir; eşit egemenlik haklarına sahip olan iki devlet ortak birlik oluşturacaktır. Anlaşmada aynı

³³⁶ Evgeny M. Kozhokin, "Georgia-Abkhazia", Eds. Jeremy R. Azrael and Emil A. Pain, **US and Russian Policymaking with respect to the use of Force**, California, Rand Publication, 1996, (Çevrimiçi) <http://www.rand.org/publications/CF/CF129/CF-129.chapter5.html>, 08.05.2018.

³³⁷ Stanislav Lakoba, "Abkhazia is Abkhazia", **Central Asia Survey**, Vol. XIV, Issue: 1, 1995, s. 97-105, s. 103.

³³⁸ Liana Kvarçeliya, "Sovremenniy kontekst i perspektivy qruzino-abkhazskovo urequirovaniya", **Aspekti Qruzini-Abkhazskovo Konfliktu**, UCI, İrvayn, 2000, s.174.

³³⁹ David Darchiashvili, "Russian Military Presence in Georgia: The Parties Attitudes and Prospects", **Caucasian Regional Studies**, Vol. II, No:1, 1997, <http://poli.vub.ac.be/publi/crs/eng/0201-04.htm>, 08.05.2018.

zamanda mültecilerin durumu da yer almış, alınan karara göre, göçmenler BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin gözetimi altında geri dönmeleri sağlanacaktır. Aynı zamanda Anayasa'da "Abhazya, kendi anayasasına ve yasalarına ve ulusal marşına, amblemi ve bayrağı gibi uygun devlet sembollerine sahip olacaktır" kararı da alınmıştır. Alınan başka bir karar ile her iki taraf AGİT, BM ve Rusya'nın katılımıyla düzenli faaliyet gösterecek komiteler oluşturacaktır ve bu komiteler sorunların çözümü için düzenli toplantılar düzenleyecektir. İlk toplantı da Cenevre'de 19 Nisan 1994 yılında gerçekleşecektir.³⁴⁰

Barış süreci adına, silahlara başvurulmaması da alınan önemli kararlardan birisi idi. 14 Mayıs 1994 yılında Rus barış gücü BDT ile birlikte imzalanan "Silahlı güçlerin karşılıklı geri çekilmesi ve ateşkes anlaşması" kapsamında bölgeye dâhil olmuştur.³⁴¹ Bu durum aslında Rusya'nın bölgede liderliğini ve kontrolünü sağlamıştır.

15 Mayıs 1994 yılında Abhazya ve Gürcistan yönetimi bir araya gelerek ateşkes sağlamak adına anlaşma yaptılar.³⁴²

1995 yılından itibaren 2000'li yıllara kadar durum Abhazya açısından daha zor bir hal almıştır. BDT'ye üye olan Gürcistan'ın talebi üzerine Abhazya'ya ağır yaptırımlar uygulanmış ve ambargo koyulmuştur. 1996 Ocak ayında BDT'nin aldığı kararlara göre, Abhazya'ya herhangi bir ekonomik, ulaşım ve mali yardım yapılmayacak, Abhazya limanları insani yardım dışında herhangi bir taşımacılığa kapatılacak ve Gürcistan hükümetinin onayı olmadığı sürece Abhazya yönetimi ile hiçbir resmi iletişime geçilmeyecektir.³⁴³

Rusya'nın bu ambargoya engel olmamasının altında bazı nedenler yatıyordu. O dönem Rusya ile Gürcistan yakınlaşmaya başlamıştı. Bunun en önemli sebebi ise Çeçenistan'da yaşanan çatışma ve bu çatışmada Rusya'nın Gürcistan safında yer

³⁴⁰ "Gürcistan-Abhazya Anlaşmazlığının Siyasi Çözümü İçin Önlemler Deklarasyonu", **Moskova Protokolü**, 4 Nisan 1994, (Çevrimiçi) <http://abhazfederasyonu.org/bilgi-belge/moskova-protokolu.html>, 09.05.2018.

³⁴¹ Alaeddin Yalçınkaya, **Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler Etnik Düğümden Küresel Kördüğüm**, Ankara, Lalezar Kitabevi, 2006, s. 78.

³⁴² Cahit Aslan, "Türk-Rus-Gürcü İlişkilerinin Merkezindeki Ülke: Abhazya", **Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, S: 16, Nisan, 2009, s. 6.

³⁴³ Gültekin Punsmann, B. Başkan, A. K. Tarba, "Karadeniz'in Bütünleşmesi İçin Abhazya", **TEPAV-ORSAM, The Black Sea International**, Rapor No:8, Rapor No:1, Aralık, 2009, s. 5-19, s. 15.

almasıydı. Çatışma Gürcistan-Çeçenistan arasında yaşandığı için Abhazya her an Gürcistan'a karşı Çeçenlerle işbirliğine girebilirdi. Bu durum ise Moskova'yı tedirgin ediyordu. Diğer taraftan Abhazya Çeçenistan açısından Karadeniz'e açılan bir kapıydı. Dolayısıyla Abhazya'nın güçlenmesi, Çeçenistan'ın da işine yarayacaktı.³⁴⁴ Bu sebeple Rusya Abhaz limanlarını kuşattı ve Abhazya pasaportunu tanımadı.³⁴⁵ BTD'nin uyguladığı ambargo ile ekonomik buhran içerisinde olan Abhazya Rusyanın da bu kararı ile daha kötü bir döneme girdi. Aynı zamanda Abhazya'nın Türkiye tarafından destek görmesi de, Rusya'yı Gürcistan'a yakınlaştırdı.

1997 yılında Abhazya yönetimi Gürcistan'a bir öneride bulunmuştur: Abhazya ve Gürcistan Cumhuriyetleri birleşerek Transkafkasya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'ne dâhil olacak, ve de Abhazya'nın egemenliği dâhil oldukları ittifakın anayasası çerçevesinde kısıtlanabilecektir. Abhazya'nın egemenliği yasama ve yargı çerçevesinde hüküm sürecektir. Abhazya SSC hem kendi halkının vatandaşlığını koruyacak hem de SSCB'nin vatandaşlığını kabul edeceklerini belirtmiştir. Abhazya SSC'nin toprak bütünlüğü, devletin kendi onayı olmadan ihlal edilemez. Ancak Gürcistan bu öneriye herhangi bir cevap vermemiştir.³⁴⁶ Bunun üzerine Abhazya öneriyi geri çekti ve 3 Ekim 1999 yılında Abhazya seçimlere gitti. Abhazların %98'i bağımsızlık için oy kullandı.

2000 yılından itibaren Rusya uyguladığı ambargoyu zamanla kaldırmaya başladı. Daha öncesinde askerlik çağına gelmiş erkeklerin sınırı geçişine yasak koyan Rusya bu kararını 2000 yılında kaldırdı. Ardından 2002 yılında ise, Abhazya kökenli vatandaşlara rus vatandaşlığı hakkı tanındı.³⁴⁷

7 Mart 2003 yılında taraflar Rusya'nın arabuluculuğuyla bir araya gelmiş ve görüşme esnasında Gürcistan'ın Abhazya'ya Gürcistan içinde özerklik verilmesi talebi öne sürülmüştür.³⁴⁸ Ancak, bu talep Abhazya tarafından kabul edilmemiştir.

³⁴⁴ S. Lakoba, a.g.m., s.103

³⁴⁵ I. Tsereteli, "Seeking Stability under Shevardnadze", **Transition**, 26 July, 1996, s. 42-45, s. 44.

³⁴⁶ "Dünden bugüne Abhazya Gerçeği", (Çevrimiçi) <http://www.kapba.de/AbhazyaGenel.html>, 10.05.2018.

³⁴⁷ **Orsam**, s. 16-17.

³⁴⁸ Araz Aslanlı, "Bölgesel Ve Küresel Dengeler Açısından Abhazya Sorunu", **Karadeniz Araştırmaları**, S: 5, Bahar, 2005, s. 116-136, s. 127.

2003 yılında Gürcistan'da hâkimiyet değişikliğine gidilmesi Abhazya'daki durumu daha da zorlaştırdı. Saakaşvili'nin Abhazya'yı entegre edeceğini bildirmesi iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden sertleştirdi.

2004-2005 yıllarında Rusya'nın yardımıyla ambargosu kalkan Abhazya 2005-2008 yıllarında ekonomik anlamda canlanma yaşamıştır. Bu süreçte aynı zaman da Abhazyada siyasi anlamda da önemli adımlar atılmıştır; şöyle ki, yeni siyasi partiler oluşturulmuş, referanduma gidilmiş, ambargonun kalkmasıyla da normal bir düzene geri dönmüştür.³⁴⁹

Rusya bir taraftan ambargoları kaldırırken, diğer taraftan 2008 Ağustos ayında Güney Osetya bölgesinde çıkan savaş Abhazya açısından önemli bir gelişme oldu. Osetya'da çıkan savaşla mücadele eden Gürcistan, Abhazya ile sorunu bir sürelik rafa kaldırdığı için oluşan boşluğu fırsata çeviren değerlendiren Abhazya Gürcistan'ın ele geçirdiği Yukarı Kodor'u ve İngur nehri etrafındaki bölgeyi geri aldı. Yine Abhazya açısından yaşanan diğer önemli gelişme, ABD ve Batı'nın Kosova'nı tanıması üzerine, Rusya'nın da cevap olarak Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanıması oldu.³⁵⁰ Kosova'nın tanınmasının ardından Rusya aynı zamanda Abhazya'ya yaptırımlar uygulayan BDT anlaşmasından çekildiğini belirtti ve bunu “değişen durumlar” sebebiyle açıkladı. Aynı zamanda Rusya, Abhazya'nın Gürcistan'ın tam aksine kararların getirdiği yükümlülükleri bugüne kadar yerine getirdiğini ve çatışma bölgesinde güvenliği sağlamak adına adımlar atacağını bildirdiklerini ve bunun BDT tarafından değerlendirilmesi gerektiğini ifade etti.³⁵¹ Bütün bu gelişmeler Abhazya sorununun çözülmesi yolunda önemli olmuştur.

Bu sorunda Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı duyulması gerektiğini belirtmiştir. Ancak diğer taraftan da Türkiye'nin Abhazya ile etnik ve tarihi bağları mevcuttur. Bu sebeple de Abhazya'ya karşı herhangi bir sert tavırda bulunulmaması Gürcistan ile Türkiye arasında ilerleyen zamanlarda sorun

³⁴⁹ Alaeddin Yalçınkaya, **Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler Etnik Düğümden Küresel Kördüğüme**, Lalezar Kitabevi, Ankara 2006, s.184

³⁵⁰ Fehim Taştekin, “Küllerinden Doğan Canlar Ülkesi: Abhazya”, **Ajanskafkas**, 1 Aralık, 2010, s. 152-174, s.152.

³⁵¹ **Orsam**, s. 17.

oluşturmuştur. 1992 Ağustos ayında Türkiye’de “Kafkas-Abhaz Dayanışma Komitesi” kurulmuştur. Gürcistan açısından bu tarz dernekler Türkiye-Gürcistan ilişkisine zarar veriyordu. Gürcistan tarafından öne sürülen diğer bir iddia ise, bu derneklerin abhazlara maddi ve askerî yardım göndermesiydi.³⁵²

Türkiye ile Gürcistan arasında anlaşılmalığa neden olan konulardan birisi de Türkiye-Abhazya arasındaki ticari ilişkilerin olmasıdır. Türkiye’nin Trabzon ilinden Abhazya’nın Suhumi’ye kentine feribot seferleri düzenlenmekteydi. Bu durumdan rahatsız olan Gürcistan seferlerin durdurulmasını istemiş, bunun üzerine Türkiye de 1996 yılından itibaren feribotları “güvensiz güzergâhta seyreden gemi” diye ilan ederek iki ülke arasındaki deniz bağlantısını kapatmıştır.³⁵³

1997 sonrası Türkiye Abhazya’ya karşı yürüttüğü siyasette değişikliğe gitti, daha doğrusu daha çok kendi çıkarlarını gözetten bir politika yürüttü. Zira Gürcistan’ın Abhazya sorunu çözümü esnasında Türkiye’den yardım talebinde bulunması karşılığında, Türkiye, Gürcistan’ın BTC’yi desteklediği takdirde Abhazya sorununun çözümünde destek olacağını belirtti. Gürcistan’ın projeyi desteklemesi üzerine Cumhurbaşkanı A.N.Sezer “Güney Osetya ve Abhazya sorunlarının, Gürcistan’ın toprak bütünlüğü çerçevesinde barışçı yöntemlerle çözüme kavuşturulması gerektiğini söyledi”.³⁵⁴

1999 yılında Türkiye, Abhazya-Gürcistan arasındaki sorunu yoluna koymak amacıyla AGİT zirvesinde tarafları bir araya getirmiştir.³⁵⁵ Görüldüğü üzere Türkiye bu tarihlerde farklı bir politika izlemiştir. Türkiye Abhazya’nın Gürcistan ve Rusya karşısında tek güç olarak ayakta kalamayacağını farkındaydı. Diğer taraftan Gürcistan’dan bağımsız bir cumhuriyet olsa bile, Rusya olaya müdahale edecektir, kendi içinde bir özerklik söz konusu olacaktır. Abhazya’nın ise Rusya’ya direnebilecek gücü yoktur. Rusya içinde sömürge halinde yaşamaktansa Gürcistan

³⁵² Selçuk Çolakoğlu, “Türkiye-Gürcistan İlişkileri”, **Stratejik Öngörü**, TASAM, No:6, 2005, s. 32.

³⁵³ F. Çiloğlu, **Rusya Federasyonu ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar**, Çev. N. Domaniç, İstanbul, Sinatle Yayınevi, 1998, s. 219; B. Gültekin Punsman, Argun Başkan, Kemal Tarba, “Karadeniz’in Bütünleşmesi İçin Abhazya”, **ORSAM, The Black Sea International**, Rapor No:8, Rapor No:1, Aralık, Tepav, 2009, s. 29

³⁵⁴ Cahit Aslan, “Türk-Rus-Gürcü İlişkilerinin Merkezindeki Ülke: Abhazya”, **Akademik Bakış Sosyal Bilimler E-dergisi**, S: 16, Nisan, 2009, s. 10.

³⁵⁵ Yalçın Resul, “Turkey’s Primary Concerns in Georgia: An Analysis of Three Cases”, **Insight Turkey**, Vol.6, No.2, April-June 2004, s.103-110, s. 108.

içinde özerk bir cumhuriyet olmak Abhazya açısından Türkiye için daha uygun gözükmekteydi. Ancak, Türkiye hedeflediği çözüme ulaşamamıştır.

3.5. 2008 Güney Osetya Savaşı

Avrupa ile Asya'nın buluştuğu noktada yerleşen ve bir nevi köprü rolünü oynayan Kafkasya asırlar boyu büyük devletlerin ilgi odağı olmuştur. Gürcistan'ın ise bu önemli köprü üzerinde yer alması diğer ülkeler açısından stratejik önem taşımış ve bölgede büyük devletlerin çıkarlarının çatışmasına neden olmuştur. Bu durum en çok bölge halklarını etkilemiş, separatizmin önünü açmıştır. 9 Nisan 1991 senesinde Gürcistan bağımsızlığını ilan etmesinin ardından ülkede bazı sorunlar baş kaldırmıştır. Güney Osetya'da yaşanan separatçı hareketler bunlardan biriydi.

20 Nisan 1922 tarihinde Güney Osetya'ya Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak Özerk Bölge statüsü verildi. Fakat Kuzey Osetya'da ise durum tamamen farklıydı. 1936 yılında Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyet statüsünü almış ve böylece Osetya'nın bölünmesi gerçekleşmiştir.³⁵⁶ Kuzey Osetya'ya Özerk Cumhuriyet statüsü verilmesi Güney Osetya'da separatizm için bir bahane oldu. Fakat Gürcüler böyle bir statüye bile onay vermiyorlardı. Gürcüleri, özellikle Tshinvali ve onun etraf bölgelerinin Güney Osetya'ya verilmesi rahatsız ediyordu.

Modern tarihte Güney Osetya'da yaşanan olayların başlangıcı 1989 senesine dayanmaktadır. Güney Osetya'daki separatizmin bir sıra nedenleri vardır. Kasım, 1998 tarihinde Güney Osetya'da devlet dili Osetin dili ilan edildi. Bu karar ile de Gürcü-Oset çatışması başlamıştır.³⁵⁷

Diğer taraftan, Kuzey Osetya Rusya'nın içerisinde daha geniş statüye sahipti ve bu durum da ekonomik açıdan Güney Osetya'ya kıyasla daha da gelişmesine neden olmuştur. Güney Osetya separatçıları güney ve kuzey arasındaki bu farkı kendi yararlarına kullandılar. Güney Osetya'da yaranan "Halk Cephesi" ilk önce özerk vilayet statüsünün daha da genişletilerek Özerk Cumhuriyet yapılması talebi

³⁵⁶ Okan Mert, **Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan**, İstanbul, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2004, s. 61.

³⁵⁷ Svante E. Cornell, "Autonomy as a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective", **World Politics**, C. LIV, S: 2, Ocak 2002, s. 266.

ile gündeme gelse de, sonrasında Kuzey Osetya ile birleşmek talebinde bulundu. Sovyet Hükümeti ülkelerin merkezi yönetimden uzaklaşmasını engellemek için müttefik devletlerin kendi içlerinde bölücü ocaklar oluştuyordu. Güney Osetya separatçıları parlamenta seçimlere katılma kararına varmışlardı. Yerli partilerin bölücü mantığa sahip olduklarını bilen Gürcistan Yüksek Konseyi onların parlamento seçimlerine katılımını engelleyen karar kabul etti. Akabinde Güney Osetya kendi bağımsızlığını ilan etti ve “Güney Osetya Demokratik Sovyet Cumhuriyetini” ilan etti. Aralık ayında Güney Osetya’da Gürcistan’ın izni olmadan parlamento seçimleri yapıldı. Separatçıların faaliyetine cevap olarak Gürcistan Yüksek Konseyi Güney Osetya’nın özerkliğini 11 Aralık 1990’da kaldırdı.³⁵⁸

Olayların bu şekilde gelişimi ise 1991 yılının başında askerî operasyonlara neden oldu. 6 Ocak 1991 senesinde Gürcü milisleri Güney Osetya’ya dâhil oldu. Gürcü tarafının radikal kararları arasında Osetlerin rehberi Torez Georgievich Kulumbegov’un tutuklanması da vardı. Osetyalılar Gürcülerin bu tavrı karşısında 17 Mart 1991 senesi referandumunda SSRİ’nin varlığını sürdürmesine oy vererek Gürcülerin bağımsızlık pozisyonuna muhalefet ettiler. Bir gün sonra ise Osetyalılar tarafından suçsuz 4 Gürcü vatandaşının öldürülmesi durumu daha da gerginleştirdi. Gürcüler kendi bölgelerinden kovulmaya başladılar.³⁵⁹

Çatışma kendinin silahlı çatışma fazasına geçti. Gürcistan Güney Osetya’ya askerî birlikler gönderdi. Gürcü askerî birlikleri Tshinvali’ye kadar ilerlediler. Fakat askerî operasyonların gidişatında Rusya Osetyalılara yardım etti. Rusya’nın askerî yardımı o derece kabaydı ki, 1992 senesi Temmuz ayında Rusya Devlet Başkan yardımcısı Aleksandr Rutskoy rus birliklerine Gürcü birliklerini vurma emri verdi. Aynı zamanda Gürcistan cumhurbaşkanı Şevarnadza’ye telefon açarak Tshinvali’yi terk etmeyecekleri durumunda Tiflis’in bombalanacağı tehdidini dile getirdi. Böyle bir durumda Gürcüler toprak bütünlüğünü silah gücüne koruyamayacaklarını anlayarak, Rusya’nın baskısı altında Gürcistan, Güney Osetya ile görüşmelere başladı ve bunun sonucu olarak 24 Haziran 1992’de Rusya’nın Soçi kentinde ihtilafın çözüm ilkelerine

³⁵⁸ A. D. Tsiganok, “Gruzino-osetinskaya voyna 8-13 avgusta 2008 goda”, **Voyna na Kafkaze 2008: Russkiy Vzglyad**, İzd: 2, dopolnennoye, Moskva, AİRO-XXI, 2011, s. 26-27.

³⁵⁹ Petrova Svetlana Vladislavovna, “Gruzino- Osetinskiy Konflikt i Rol Rossiyyiv Uregulirovaniyi Politicheskoy Obstanovki na Kafkaze”, Tambov, Gramota, 2011, No: 2, Ç: 3, s.133.

ilişkin anlaşmayı imzaladı. Öncelikle, anlaşmaya göre taraflar ateş açmayı durduracaklardır. Gürcistan, Güney Osetya, Rusya ve Kuzey Osetya olmak üzere dört tarafın temsilcilerinden bir Ortak Denetim Komisyonu (JCC) (Joint Control Commission) oluşturulması öngörüldü. Komisyon'un başlıca vazifesi, ateşkesi sağlamak, askerî güçlerin geri çekilmesini temin etmektir.³⁶⁰ BDT'nin 14 Temmuz 1992 yılındaki toplantısında alınan kararlar doğrultusunda bölgeye her biri 500 kişiden ibaret Rus, Gürcü ve Osetin askerî birliklerinden oluşan Barış Gücü yerleştirildi. Taraflar arasındaki anlaşmaya göre Rusya silahlı kuvvetlerinin temsilcileri Barış Gücü'ne rehberlik yapmaya başladı. Tshinvali'de AGİT Gözlemci Misyonu görevlendirildi.³⁶¹

Fakat bütün bu önlemler soruna bir çözüm getirebilmiş değildir. Zira Kasım 1992'de Güney Osetya'da devlet bağımsızlığı ve Kuzey Osetya ile birleşme konulu bir referandum düzenlenmiş ve %98 oy çoğunluğuyla Osetler Gürcistan'dan koparak Kuzey'le birleşmek istediklerini bir kez daha onaylamışlardır.³⁶²

Çatışmayı kısmen de olsa yatıştıran Soçi anlaşmasından sonra, 1993 yılında Gürcistan-Rusya arasında sorunlu bölgenin ekonomik durumunu düzeltmek için anlaşma yapılmıştır. Anlaşmaya göre yaşanan zararın 1/3'ünü Rusya, diğer kısmını ise, yani 2/3'ünü Gürcistan karşılayacaktır.³⁶³

Genel olarak, Şevarnadze'nin iktidarda olduğu süreç ılımlı bir süreçten ibarettir. Yapılan anlaşmalar ve sağlanan ateşkes sonucu taraflar arasındaki sorun bir süre de olsa duraksatılmıştır. Yalnız, Şevarnadze'nin yürüttüğü ılımlı politika ters tepti, şöyle ki, ayrılıkçı bölgeler Gürcistan'dan uzaklaştı. Bu durum da Rusya'nın ve Güney Osetya'nın işine yarıyordu. Şevarnadze'nin başarısız politikası Gürcistan'da Gül Devrimi'ne yol açmıştır.³⁶⁴

³⁶⁰ Mikhail Mayarov, "South Ossetia: Conflict Zone", **International Affairs**, Moscow, Cilt: XLVIII, Sayı: 2, 2002, s. 114.

³⁶¹ A.D. Tsiganok, **a.g.m.**, s. 31.

³⁶² Fahrettin Çiloğlu, **Rusya Federasyonunda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar**, Türkiye, 11 Nisan 1991, s. 179-180.

³⁶³ **International Crisis Group**, "Georgia: Avoiding War in South Ossetia", **ICG Europe Report**, No: 159, Georgia, November 25, 2004, s. 24.

³⁶⁴ Paul Manning, "The Epoch of Magna: Capitalist Brands and Postsocialist Revolution in Georgia", **Slavic Review**, Vol. LXVIII, No: 4, Winter, 2009, pp. 924-945.

Şevarnadze'yi devirerek 2004 yılında iktidara gelen M.Saakaşvili hâkimiyetinin yürüttüyü Batı yönümlü politika ve NATO'nun doğuya doğru genişlemesi Rusya'daki makamları rahatsız etmeye başlamış ve durum daha da gerginleşmiştir.

M.Saakaşvili'nin vaadleri arasında Gürcistan otoritesini neyin pahasına olursa olsun, ayrılıkçı bölgeler üzerinde sağlamak da vardı ve iktidarının ilk gününden bu vaadini yerine getirmeye çalıştı.³⁶⁵

31 Mayıs 2004 senesinde Batı'nın desteğini alan Gürcistan Cumhurbaşkanı Osetya-Gürcistan çatışma bölgesine silahlı birlikleri gönderdi. Temmuz 2004 yılında çatışma bölgesinde ateşkes sürekli bozuluyordu. Gürcistan Cumhurbaşkanı konuşmalarında Rusya'yı separatçılara cesaret vermekte itham ediyordu.³⁶⁶ Gürcüler, Rusları Osetyalıların hazırlanmasında itham etmekle beraber Rusların Gürcü hava sahasını ihlal etmesi fikrini ortaya attılar. 9-10 Ağustos tarihlerinde artileriya silahlarının sesi duyuluyordu. Gürcülerin dediklerine göre, Ruslar barış misyonlarını bir kenara bırakıp Osetinlerle beraber Gürcü köylerine ateş açıyorlardı.³⁶⁷

Gürcistan resmilerinin beyanatlarında Rusların Transkafkasya yolu vasıtasıyla Osetya separatçılarına yardım göstermeleri ile ilgili fikirler sesleniyordu. Buna esasen 19 Ağustos 2004 senesinde Gürcü askerî birlikleri bu yolun yakınında bir köyü ele geçirdiler. Fakat Gürcü birlikleri fazla ilerleyemediler. Çünkü Batı hâla Gürcüleri cesartelendirecek imkânları sağlamamıştı. AGİT ve Rusya'nın ısrarıyla Gürcüler birliklerini Güney Osetya'dan geri çektiler.³⁶⁸

27 Ağustos Rusya ile Gürcistan birbirine karşı diplomatik ithamlarla çıkış ettiler. Gürcistan Cumhurbaşkanı'nın biraz populist konuşmaları çatışmanın şiddetlenmesinde rol oynadı. Saakaşvili konuşmalarında düşman Gürcistan'a hücum

³⁶⁵ Nichol Jim, "Russis-Georgia Conflict in August 2008: Context and Implications for U.S. Interests", Washington, D.C. : Congressional Research Service, RL34618, March 3, 2009, s. 3

³⁶⁶ "Saakashvili: Certain Forces in Russia Prepare for Aggression Against Georgia", Civil Georgia, 11 Temmuz 2004, (Çevrimiçi) <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=7393>, 11 Eylül 2017.

³⁶⁷ International Crisis Group, **a.g.m.**, s. 14.

³⁶⁸ "Heavy Shelling Batters South Ossetia", **BBC News**, 17 Ağustos 2004.

yaparsa bir tek ordu ile değil, bütün halkla karşılaşacak diye konuştu. Bununla da, Gürcistan Rusya'yı kastediyordu.³⁶⁹

12 Kasım 2006'da Güney Osetya'da aynı anda; bölgenin Güney Osetya'nın yetkilileri tarafından kontrol edilmesi ile ilgili parlamento seçimleri ve referandumu (E. Kokoiti burada kazandı ve referandum katılımcılarının çoğu bağımsızlık için oy kullandı.) ve Gürcistan topraklarında Osetin mültecileri de dahil olmak üzere Gürcistan yetkilileri tarafından kontrol edilmesi ile ilgili seçimler yapıldı (D. Sanakoyev burada kazandı). Partilerin her biri seçimlerini demokratik ve halkın iradesini yansıtan seçimler olarak gördü ve karşı tarafın seçimlerini yanlış buldu. Her iki galip de Güney Osetya halkına yemin etti, Güney Osetya'da iktidara hak iddia etti ve sırasıyla Gürcistan ve Rusya ile işbirliği yaptılar.³⁷⁰

Yalnız bölgede iki idari birimin mevcutluğu kabul edilemez bir durumdu. Tek bir idari birimin kurulmasıyla ilgili Saakaşvili Kokoiti ve Sanakoyev'le görüşmeler gerçekleştirilmiş ve görüşmeler sonucu 5 Nisan 2007 tarihinde Gürcistan'ın hazırladığı 'Güney Osetya Yönetim Birimi' yasası kabul edilmiştir ve birimin başına Sanakoyev getirilmiştir.³⁷¹

Yeni Cumhurbaşkanı anti-rus, Batı yönümlü politika yürütüyordu. Rusya-ABD, özellikle de NATO'nun genişlemesiyle birlikte Rusya-NATO ilişkilerinin de gerginleşmesi Rusya-Gürcistan ilişkilerini de etkilemiş oluyordu. NATO'ya üyelik sürecinin hızlandırılmasıyla ilgili Nisan 2008'de yapılan Bükreş zirvesinin kararları Gürcistan için büyük önem taşıyordu.³⁷²

Diğer bir önemli mesele ise 2008 yılının başında Kosova'nın bağımsızlığı ve bağımsızlığının ABD ve Batı ülkeleri tarafından tanınmasıydı. Aynı yılın 22 Şubat'ında BDT devletlerinin zirvesinde Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı V. Putin yaptığı açıklamada Kosova'nın bağımsızlığı konusuna değindi: "Şüphesiz

³⁶⁹ Kirill Tanayev, **Osetinskaya tragediya, Belaya kniga prestypleniya protiv Yujnoy Osetiy, Avgust 2008** goda, M., Yevropa, 2008, s. 334.

³⁷⁰ Tsiganok, **a.g.m.**, s. 35.

³⁷¹ Hasan Kanbolat, "Abhazya ve Güney Osetya Sorunu Çatışmaya Yönelebilir mi?", **Stratejik Analiz**,

Haziran 2008, s. 78.

³⁷² Atilla Sandıklı, Elnur İsmayılov, Erdem Kaya, "Karadeniz'deki Gelişmeler ve Türkiye", İstanbul, BİLGESAM Yayınları, Rapor No: 62, Ağustos, 2014, s. 53.

Rusya, uluslararası hukukun tüm normlarına uyumluluğunu sağlam bir şekilde savunurken, Rusya Kosova'nın bağımsızlığını ilan eden tek taraflı eylemler konusunda endişe duyuyor ve gelecekteki eylemlerde bunu dikkate alacaktır.” şeklinde tutumunu belirtti.³⁷³

Cumhurbaşkanı Putin şayet Batı Kosova'yı tanırsa, Rusya da Gürcistan'daki separat rejimleri tanıyacaktır mesajını vermiş oldu ve 2008'de de Rusya bunu yaptı.

Gürcistan Rusya'ya karşı bazı iddialarda bulunmuştur. Özellikle, Gürcistan Rusya'yı Güney Osetya'yı silahla temin etmekte, Rusya barış gücü temsilcilerini tarafsız olmamakta ve Güney Osetya vatandaşlarına Rusya pasaportu verilmesinde suçluyordu. Rusya bu suçlamaları redd etmiş, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını belirterek bütün sorunların barış yoluyla çözümünü talep etmiştir. Beş günlük savaşa kadarki süreçte Rusya-Gürcistan arasındaki gerilim her geçen gün daha da tırmanıyordu.

2008 yazında Gürcistan ve Güney Osetya arasındaki ilişkilerin yeniden gerginleşmesi sonucunda Rusya-Gürcistan savaşı başlamıştır. Tshinvali etrafında Gürcistan ve Güney Osetya tarafları arasında karşılıklı silahlı çatışma yaşandı. 2008 senesinde askerî operasyondan bir kaç ay önce Güney Osetya'da patlama sonucu iki kişi Koliyev ve Doquzov vefat ettiler. Onlardan biri istihbarat teşkilatı üyesi, diğeri ise eski barış gücü üyesi idi. Güney Osetya tarafı bu patlamanın arkasında Gürcü istihbarat teşkilatının olduğunu açıkladılar. Gürcilere karşı atılan diğer bir ittiham ise, Osetya anklavlarında polis şubeleri ve özel birliklerin sayısının arttırılması idi.³⁷⁴

2008 yazında Tiflis Güney Osetya'nın ülke kanunlarına tabi olması ve separatçı ocakların kapatılması yönünde bazı adımlar attı. Gürcü birlikleri Sarabug yüksekliyinde kontrolü ele geçirdiler. Gürcü birliklerinin Irak'ta eğitim gören kısmı geri çağırıldı, ordu sıraları güçlendirildi.

Ağustos ayının ilk günlerinde ise çatışma hızla tırmanmaya başladı. Güney Osetya iktidar daireleri tarafından 5-6 Ağustos tarihlerinde halkın birçok kısmı

³⁷³ “Gruziy raspravili krılya”, **Gazeta.Ru**, 22.02.2008.

³⁷⁴ Tshinkval, “Statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of South Ossetia”, 24.03.2008, (Çevrimiçi) <http://cominf.org/node/1166476728>, 12 Eylül 2017.

taahhiye edildi. Askerî birliklere hazır olunması emri verildi. Aynı zamanda Tiflis ülkenin merkezi bölgelerinden askerî birlikler yürüttü.³⁷⁵

7 Ağustos akşamı Pekin Olimpiyat oyunlarının açılmasından bir saat sonra Gürcistan Cumhurbaşkanı Saakaşvili bir Gürcü televizyonunda Güney Osetya meselesinin güç tatbik etmekle çözülmesinin kabul edilmez olduğunu ilan etti ve Tshinvali yakınlarında tektarafli ateşkesle ilgili kamuoyuna açıklama yaptı. Fakat bir kaç saat sonra Gürcistan sürpriz bir şekilde saldırıya geçerek Rus barış güçlerinin Tshinvali güneyindeki mevzileri ve üsleri üzerine yoğun topçu bombardımanı başlatmıştır. Saakaşvili ordu birliklerinin orada bulunma amacının tamamen Güney Osetya’da düzeni yeniden sağlamaları olduğunu belirtti. Rusya Gürcistan’ı bundan vazgeçmesi için uyarırken saldırının zamanlamasını da manidar bulduğunu açıkladı. Çünkü Başbakan Putin olimpiyat oyunları için Pekin’de, Başkan Dimitri Medvedev de tatildeydi.³⁷⁶

7 Ağustos 2008, saat 23.35’de Gürcistan, Tshinvali kasabasında gün boyunca kasabanın güneyinde konuşlandırılan havan topları, ağır toplar ve çoklu fırlatma roket sistemleri ile büyük bir bombardıman yaparak Güney Osetya’ya karşı büyük çaplı bir askerî operasyon başlattı. Konut alanlarına vurdu ve imha etti ve AGİT personel bürosu ve Rus muhafızları ile AGİT saha bürosunun bileşimine vurdu. Ortak Barış Gücü (JPKF) karargâhı da ateş altında kaldı (Gürcistan personeli öğleden sonra ayrıldı). Gece yarısı civarında JPKF’nin Rus komutanı, Rus barış güçleri arasında ilk ölüm ve birkaç yaralı hakkında AGİT’e bilgi verdi. Rus ve Oset tarafının iddia ettiği ilk yüksek rakamların doğru olduğunu kanıtlamamasına rağmen bu bombardıman, kasabaya ağır hasar verdi ve çokca nüfus kaybına sebep oldu. Aynı anda iki piyade teşkilatı doğuyu kontrol altına almak ve Ketagurovo köyünü köşe taşı olarak batıda Osetya’nın “Yaşam Yolu”nu keserek kasabayı kuşatmayı amaçlayan iki yanda ilerledi. Bu sargılı dağlık yol, kasaba ile Güney Osetya ile Kuzey Osetya arasında kalan tek geçerli bağlantıydı. Başlangıçta iki tugayın saldırısı başarılı oldu: hafif silahlı Oset militan birimlerini cepheden silip Kettagurovo dâhil olmak üzere on

³⁷⁵ A. Koçetkov, A. Martinov, M. Piskorskiy, **Yujnaya Osetiya, Voorujennaya agressiya i mirotvorçeskaya voyna**, M., Knijnıy Mir, 2009, s. 62.

³⁷⁶ George T. Donovan, **Russian Operational Art in the Russian-Georgian War of 2008**, USAWC Strategy Research Project, 2009.

iki büyük köyü alıp, “Yaşam Yolu”nu keserek, Tshinvali’nin doğusundaki hâkim yükseklikleri işgal edip, operasyonun başlamasından sonra altı ile sekiz saat içerisinde hedeflerine ulaştılar.³⁷⁷

8 ağustos gece yarısı 00:15` de Gürcü askerî birlikleri Gürcistan toprak bütünlüğüne yeniden sağlamak için şehri “Grad” roketlerinden bombalamaya başladı ve üç saat sonra tanklarla şehre yürüdü. 8 Ağustos saat 00:30’da bölgedeki Gürcü birliklerinin operasyon komutanı “Rustavi-2” TV kanalı aracılığıyla Osetya tarafının bölgede durumun stabilize edilmesi için diyaloga yanaşmadığını, bu yüzden de Gürcistan tarafının çatışma bölgesinde anayasal yapının sağlanması ile ilgili karar kabul ettiğini açıkladı. O, aynı zamanda bölgedeki barış gücünün olaya müdahale etmemesini söyledi. Ancak, hücum zamanı barış güçlerinin Rus temsilcilerinin bulunduğu yere de saldırı yapıldı. Akabinde Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı D. Medvedev Rusya Barış Gücü temsilcilerinin Gürcistan’ı barışa zorlamalarını talep etti.

Gürcü saldırı operasyonunun ikinci aşamasında, 8 Ağustos sabahı saat 06:00’da üçüncü bir Gürcü tugayında boyutlandırılmış bir savaş grubu, kasabanın güneyden ilerleyerek (Şanghay Bölgesi) güney-batı banliyölerine saldırdı. Görev gücü, Gürcistan İçişleri Bakanlığı Özel Operasyon Gücü’nden (MIA) oluşuyordu ve bir tank ve hafif bir piyade taburu tarafından destekleniyordu. İlk olarak, doğrudan Şanghay banliyösünün ana rotasında bulunan kasabanın güney-batı köşesinde (Verkhniy Gorodok) Rus Barış Gücü muharebe kampını yok etti ve üstlendi. Kanonlarında savaş aralığı gözönüne alındığında Rus BMP (Boevaya Mashina Pekhoty) zırhlı piyade savaş araçları, görevlerini bırakmadan ve kampa doğru saldırmaya başlamadan önce Zemo Nikozi’deki Gürcistan birimlerini vurmak için uygun değildi. Aksine, Rus muharebe araçları savunma pozisyonlarında değildi, otopark ve depolama alanlarında haberleşme teçhizatı ve kamyonlarla birlikte yok edildi. Ölümcül kayıplara ve çok sayıda yaralıya maruz kalan Rus barış gücü, şehre

³⁷⁷ Tsiganok, **a.g.m.**, s. 95.

doğru çekildi ve düzenli Rus kuvvetleri tarafından 9 Ağustos'a kadar rahatça savaşmaya devam etti.³⁷⁸

Şangay banliyösündeki Oset savaşçılarının direnişini aştıktan sonra MIA görev gücü, kente 11:00 civarında dâhil oldu ve kentin büyük bölümünü saat 14:30'da kontrol altına alırken, Osetya milisleri yanı sıra Rus ve Osetya barış güçleri, şehrin merkezinde ve kuzey kesiminde direniş cephelerini savunmaya devam ettiler. Saat 15:00'de, Gürcistan tarafı, Osetya milislerini teslim olmaya ve güneydeki bir Gürcü kontrolündeki bölgeye giden üç saat boyunca açık tutulacak koridor vasıtasıyla geri kalan sivil nüfusla birlikte şehri terk etmeye çağırdı.³⁷⁹

8 ağustos 2008 yılında toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyla ilerleyen Gürcü askerleri Tshinvalinin %70'ini ele geçirdiler. Saat 07:00 raddelerinde Gürcistan askerî birlikleri Rusya Barış Güçleri'ni bulunduğu bölgeye tekrardan ateş açınca Rusya buna karşılık vererek Güney Osetya bölgesine dâhil oldular ve Gürcistan askerî birliklerine ateş açdılar. Rusya tarafı Doqomis anlaşmasını bozarak, 60 binlik 58. Ordu hisselerini bağımsız bir devletin arazisine soktu. Operasyon zamanı Rusya askerî hava birlikleri Goridekş askerî üssüne ve hava limanlarına ateş açdılar. Böylece bütün hava sahası kontrolü Rusya'nın eline geçti. 9 Ağustos akşamı Rus birlikleri Güney Osetya ordusu ve milis birlikleri ile bir araya gelerek Gürcü saldırganlarını Tshinvali'den sürdü. Gürcü birliklerinin geri çekilmesi sonucu Ruslar Gori'ye kadar ilerlediler. Rusya askerî hava birlikleri Tiflis de dâhil Gürcistan arazisini bombalamaya başladı.³⁸⁰

10 Ağustos tarihinde Ruslar savaş gemilerini Gürcistan'ın kıyılarına yürüttü. Poti limanına vararak Tiflis yakınlarında durdu.

11 Ağustos'ta 58. Ordu birlikleri Gürcistan sınırını geçti ve Gürcü silahlı kuvvetlerinin ana üssünün bulunduğu Gürcü Gori kasabasını işgal etti. Gürcü ordusunu silahsızlandırmak ve Poti'ye bir koridor sağlamak için Rus ordusu Gürcistan'ın ana güçlerinin yerleştiği bölgelere ateş açtı. Operasyon sırasında, Gürcü topçuları ve hava savunması için topçu ateş gücü bastırıldı. Rus birliklerinin gözlem

³⁷⁸ U. Halbach, "The longer "countdown to war" : growing confrontation between Georgia and Russia, 2004-2008", **Caucasus Analytical Digest**, No: 10, 2 November 2009.

³⁷⁹ **A.g.m.**

³⁸⁰ Koçetkov, **a.g.e.**, s. 70.

kontrol noktaları oluşturuldu. Bir gün sonra Rus ordusuna verilen görev tamamlandı.³⁸¹

12 Ağustos günü, saat 13:00'da Moskova'da Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev, Gürcistan'daki Osetya çatışması bölgesi barış uygulama operasyonunun sona erdiğini açıkladı. Fakar Rusya tarafından çatışmanın durdurulmasıyla ilgili ferman Gürcistan'ı tatmin etmiyordu. Gürcüler Avrupalıların da imzaladığı bir garanti anlaşması istiyorlardı.³⁸²

Beş günlük savaş sonrasında 12 Ağustos Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı D. Medvedev operasyonların durdurulması ve barışın sağlanması için karar kabul etti. D. Medvedev Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy ile görüşerek sorunun barış yoluyla çözülmesi için altı madde ileri sürdü:

1. Güç kullanmamak;
2. Bütün askerî operasyonların durdurulması;
3. Karşılıksız insanı yardımın yapılması;
4. Gürcü askerî birliklerinin kendi bölgelerine geri gönderilmesi;
5. Rusya askerî birliklerinin askerî operasyonlar başlamadan önceki yerlerine geri gönderilmesi;
6. Güney Osetya ve Abhazya'nın gelecek durumu ve uzun süreli güvenliğinin sağlanmasıyla ilgili uluslararası görüşmelerin başlatılması.³⁸³

3.5.1. Gürcistan'daki olaylar karşısında Türkiye'nin tutumu

1990'ların başında SSCB'nin çöküşünden ve Sovyet sonrası bölgede yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasından bu yana, Türkiye Güney Kafkasya'daki konumlarını güçlendirme girişimlerinde bulunmuştur. Ankara, coğrafi konumunun öneminden dolayı Gürcistan'a büyük önem vermekteydi, çünkü Gürcü toprakları boyunca Hazar enerji kaynaklarını nakletmek için temel iletişim mevcuttur. Türkiye, Kasım 1991'de Gürcistan'ın bağımsızlığını resmi olarak kabul etti. 1992'nin

³⁸¹ A.g.e., s. 71.

³⁸² Tsiganok, a.g.m., s. 142.

³⁸³ Seda Kırdar, "Conflict Resolution in Georgia: An Analysis Applying The Intractable Conflict Theory and the Governmental Politics Model", Perceptions, 2008, s. 51-71, s. 58.

sonlarında, Türkiye Başbakanı S. Demirel, Gürcistan'a resmi ziyarette bulundu ve burada E. Shevardnadze ile Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzaladı.³⁸⁴ 1994 yılından bu yana, Türkiye, Gürcistan'ı Azerbaycan ve Orta Asya enerji rezervlerini Avrupa'ya bağlayan vazgeçilmez köprü olarak anlamaya başladığında Türkiye-Gürcistan ilişkileri giderek arttı ve savunma, güvenlik, ticaret ve enerji gibi pek çok alanda stratejik ortaklık seviyesine ulaştı.

1995 yılında Gürcistan ile münasebetleri daha da geliştirmek için dönemin Türkiye Başbakanı Çiller Gürcistan'a ziyarette bulunmuştur. 1996 yılında ise Şevardnadze Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret zamanı Türkiye-Gürcistan arasında farklı alanlarda 8 antlaşma yapılmıştır. Aynı zamanda ulaşımı kolaylaştıracak demiryolunun yapılmasına da karar verilmiştir.³⁸⁵

14 Temmuz 1997'de dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Gürcistan'a resmi ziyarette bulunmuş ve Bakü-Ceyhan-Tiflis Boru Hattı Projesi görüşülmüştür. 1998 yılında dönemin Başbakanı Yılmaz BTC'yi savunduğunu belirtmiş ve Türkiye-Gürcistan arasında enerji antlaşmasıyla birlikte 7 iş birliği antlaşması yapılmıştır.³⁸⁶

Türkiye-Gürcistan arasında askerî ilişkilerin temeli Süleyman Demirel döneminde atılmıştır. 2000 yılında Gürcistan'a 4 milyon dolarlık askerî yardım yapılmıştır. Süleyman Demirel 14 Ocak 2000 yılında Tiflis'e ziyarette bulunmuş ve BTC'nın güvenliği için adımlar atılması gerektiğini belirtmiştir. Bölgede yaşanan karışıklığı gidermek ve huzuru sağlamak için Demirel "Kafkas İstikrar Paketi"ni ileri sürmüştür.³⁸⁷

Gül Devrimi sonrası Saakaşvili'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle bu iki ülke arasındaki ilişkiler için yeni bir başlangıç olmuştur. Saakaşvili başkanlığının daha ilk döneminde 20 Mayıs 2004'de Ankara'ya ziyaret gerçekleştirmiştir. Türkiye'ye ziyaret zamanı Türkiye - Gürcistan arasındaki münasebetlerin geleceği ile ilgili

³⁸⁴ Glenn E. Curtis, **Armenia, Azerbaijan, and Georgia Country Studies**, Washington, Federal Research Division Library of Congress Press, 1995, p. 225.

³⁸⁵ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-1999**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000, s. 907.

³⁸⁶ **A.g.e.**, s. 906.

³⁸⁷ Nil Tuncer, "Süleyman Demirel", Ed. Ali Faik Demir, **Türk Dış Politikasında Liderler**, Ankara, Bağlam Yayınları, 2007, s. 230.

değerlendirme yapılırken, Gürcistan bölgesindeki separatçı sorunlara da değinilmiştir. Dönemin cumhurbaşkanı A.N.Sezer Gürcistan'ın arazi bütünlüğünün ve istikrarının sağlanması konusunda her zaman desteklediklerini dile getirmiştir. Ziyaret esnasında bölgedeki separatçı sorunlar da konuşulmuştur. Bağımsızlığın ve istikrarın temin edilebilmesi için Batı ile işbirliğinin öneminden bahs eden Saakaşvili Türkiye'den de bu konuda destek istemiştir. Ayrıca görüş zamanı Karadeniz'de güvenlik meseleleriyle ilgili beraber fikir alışverişi de yapılmıştır.³⁸⁸

Türkiye ile Gürcistanı birleştiren ortak nokta Rusya'nın her iki devlet için de bir tehdit çağrıştırmasıdır.

Türkiye açısından Rusya bölgede yürüttüğü politikalarında ona bir engel teşkil etmektedir. Gürcistan'a göre ise Rusya Gürcistan'ı kendi egemenliğine katmak için çabalamaktadır ve bu yüzden de Gürcistan Rusya'ya karşı dayanabileceği güçler aramaktadır. Bunun için de Batı'yla ittifak kurmayı düşünen Tiflis, bu ittifakı sağlayabilmek için Türkiye'den yardım beklemektedir. Diğer taraftan, Türkiye'nin Gürcistan'ın bağımsızlığını temin etmesi için ettiği yardımlar Gürcistan'ı Türkiye'ye yaklaştırmaktadır. Gürcistan için yapılan en önemli yardım Türkiye'nin aracılığıyla NATO kapsamında verilen askerî destektir. Böylece, Gürcistan ordusu hem NATO standartlarına uygun olabilecektir hem de kendi savunmasını gerçekleştirebilecektir.³⁸⁹

Türkiye-Gürcistan arasında resmi askerî-teknik ve askerî-siyasi işbirliği kurulmasının başlangıcı, Askerî Alanda İşbirliği Anlaşması'nın 4 Nisan 1996 tarihinde imzalanması olarak düşünülmektedir. Aynı gün S. Demirel ve E. Shevardnadze tarafından imzalanan 10 anlaşmadan biriydi. 1998 yılında Gürcü subaylar askerî eğitim için Türkiye'ye gönderilmiştir. Ayrıca, Gürcistan'a yapılan askerî yardımın 40 milyon dolar civarı olduğu belirtilmektedir.³⁹⁰ O andan itibaren iki ülke arasındaki askerî-teknik ve askerî-siyasi işbirliği istikrarlı bir şekilde

³⁸⁸ **Huriye Yıldırım**, "Türkiye-Gürcistan İlişkileri: İşbirliği Alanları, Sorunlar ve Çözüm Önerileri", 05.01.2013, (Çevrimiçi) <http://akademikperspektif.com/2013/01/05/gecmisten-gunumuze-turkiye-gurcistan-iliskileri-isbirligi-alanlari-sorunlar-ve-cozum-onerileri-1>, 5 Ekim 2017

³⁸⁹ **A.g.y.**

³⁹⁰ **Reha Yılmaz**, "Türkiye-Gürcistan İlişkileri Üzerine", 15 Temmuz 2011, (Çevrimiçi) http://www.bilgesam.org/incele/173/-turkiye-gurcistan-iliskileri-uzerine/#.Wpk-Pq5l_IU, 5 Ekim 2017.

gelişmeye başladı. Böylece, 21. yüzyılın başında, Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin derinleştirilmesi için gerekli ön koşullar oluşturulmuştur: yakın ekonomik bağlar, karşılıklı toprak taleplerinin olmaması, ortak bölgesel projeler vb.

2004 yılında Türkiye-Gürcistan askerî işbirliği çerçevesinde Türkiye, Marneuli havaalanının yeniden inşasını tamamladı ve 25 Aralık ayında Gürcistan Savunma Bakanlığı'na devri töreni düzenlendi. Havaalanını yeniden inşa etmek için Türk tarafı yaklaşık 2 milyon 500 bin dolar harcadı. Anlaşmaya göre, Türk uçakları Marneuli askerî havaalanını kullanma iznine sahiptirler. Bununla birlikte, Marneuli havaalanı Gürcistan yetkililerinin kontrolü altındadır ve ana Gürcistan hava üssü görevini görmektedir.³⁹¹

9 Mayıs 2005'te Türkiye-Gürcistan askerî-teknik işbirliğinin daha da geliştirilmesi amacıyla Gürcü silahlı kuvvetlerinin yeniden inşası için Ankara'nın verdiği 1,55 milyon dolarlık bir anlaşma imzalandı. 19 Kasım 2005 tarihinde, Gürcistan'daki Senaki askerî üssünün açılış töreni gerçekleştirildi. Askerî üs NATO standartlarına göre inşa edildi ve 3,500 asker için tasarlandı.³⁹²

Gürcü ordusunun yeniden eğitilmesi yönündeki Türk-Gürcü işbirliği de yoğun bir şekilde gelişti. Özellikle, Türk uzmanları Gürcü özel kuvvetlerini eğitmeye devam ettiler. 2005 yılının ilkbaharında, bu işbirliği çerçevesinde Gürcü tabur Kocori askerleri İzmir'e gitti ve burada özel olarak hazırlanmış bir paraşüt merkezinde eğitim gördüler. 2006 yılı itibarıyla, Gürcistan'da Türk eğitimciler tarafından eğitim kurslarına geçen Gürcü asker sayısı 911 kişiye ulaştı. Böylece, Türkiye'nin askerî eğitim, egzersiz, malzeme ve teknik yardım ve Gürcü silahlı kuvvetlerinin yeniden eğitimi konularındaki rolü önemli ölçüde arttı.³⁹³

28 Şubat 2006'da, Gürcistan'a 1,8 milyon dolar lojistik ve teknik yardım sağlamayı planladığı iki ülke arasında bir protokol imzalandı. Bu yardım Gürcistan Savunma Bakanlığı ve Deniz Kuvvetleri Akademisi için ve ayrıca özel kuvvetlerin ekipman ve kıyafetlerle donatılmasına yönelikti. Bu yardım, Silahlı Kuvvetler'in

³⁹¹ Rahmi Deniz Özbay, "Gürcistan sosyo-ekonomik yapısı dünya ve Türkiye ile ilişkileri", **İstanbul Ticaret Odası**, YAYIN NO: 2014 - 7. İstanbul, 2014, s. 263; "Gürcistan'da İlk Askeri Havaalanı", **Haber7com**, 25.12.2004.

³⁹² Özbay, **a.g.e.**, s. 264.

³⁹³ "TSK, 16 ülkeden 93 bin personeli yerinde eğitti", **Milliyet**, 02.01.2006.

Genel Kurmay'ın teknik desteği ve Marneuli havaalanının modernizasyonu için NATO standartlarına uygun hale getirilmesi amacıyla sağlandı.³⁹⁴

Türk tarafı, ikili işbirliği programı çerçevesinde, Mayıs 2007'de kuruluşunun temelleri atılan birlik filosunun inşasını tamamladı. İki ülkenin askerî liderleri tarafından imzalanan protokol Aralık 2007'de Türkiye-Gürcistan askerî işbirliğinin güçlendirilmesi için gönderildi. Buna göre, 2008 yılında Türkiye'nin Gürcistan'a 25 milyon 125 bin dolar vermesi gerekiyordu. Bu desteğin büyük kısmı, Marneuli havaalanının teknik ekipmanını modernize etmek ve geliştirmek, Gürcü deniz birlikleri, özel birimler, lojistik ve mühendislik malzemeleri ve ayrıca Savunma Bakanlığı Akademisi'ni iyileştirmek için hazırlandı.³⁹⁵

Ortak eğitim ve öğretim çalışmaları ile askerî tatbikatlar arasındaki ilişkiler de gelişmeye devam etti. Böylece, 2008 yılında Türkiye ve Gürcistan, Türk-Gürcü egzersizlerini yapmak için Türk Deniz Kuvvetleri gemilerinin Batum limanını kullanabilecekleri bir ikili işbirliği anlaşması imzaladılar.

Diğer önemli bir etken ise, bağımsızlık sonrası bir türlü aşılamayan ekonomik kriz ve aşmak için kurulan Türk-Gürcü ticari ilişkileridir.

Gürcistan, Doğu-Batı enerji koridorunda ve uluslararası ulaşım koridoru Avrupa-Kafkasya-Orta Asya arasında önemli bir bağlantıdır. Türkiye açısından Gürcistan enerji kaynaklarını Orta Asya'ya taşımak için bir köprüdür.

Bu bölgesel projelerin uygulanmasında Gürcistan'ın katılımı ekonomisinin sektörel yapısını şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır. Gürcü liderliği, ülkeyi alternatif ticaret ve yatırım kaynaklarıyla Rusya'ya karşı bir karşıt ağırlık olarak görüyor ve bu da Türkiye'ye Gürcistan'daki ekonomik ve siyasi nüfuzunu genişletme fırsatı sunuyor.

Önemli jeopolitik ve jeo-ekonomik projelerin uygulanmasının başlangıcına paralel olarak, diğer şeylerin yanı sıra Gürcistan'a yabancı sermayenin girmesine yol açan Türk payı önemli bir yer tutuyordu. Türkiye ve Gürcistan arasında 1992 yılında 17,8 milyon dolar olan toplam ticaret hacmi 2008 yılında 520 milyon dolar

³⁹⁴ Özbay, a.g.e., s. 263.

³⁹⁵ M. R. Arunova, *Turtsiya-Gruziya: Sotrudniçestvo i Problemy*, M., İnstitut Blijnevo Vostoka, 2008, 15 Oktyabrya.

seviyesine ulaşmıştır. Türkiye'nin 2005 yılından itibaren Gürcistan'ın ekonomik hayatında 17% paylık bir artımla Rusya'nın ardından ikinci büyük ortak durumu 2006 yılında birincilikle yer değiştirdi. Gürcistan, Türkiye'nin eski Sovyet coğrafyasında ekonomik ve ticari ilişkilerinde Rusya Federasyonu'ndan öne geçebilen tek eski Sovyet cumhuriyetidir. Aynı şekilde bunun dışında 2006 yılının sonunda özetlenen Bakü-Tiflis-Erzurum ve Güney Kafkas doğalgaz hattı, Bakü'yü de kapsayacak şekilde genişletilen Kars-Tiflis demiryolu projesi, Çoruh Nehri üzerindeki Deriner Hidroelektrik Santrali ve Tiflis uluslararası havaalanı projesi gibi ortak projeler Gürcistan'ı ekonomik açıdan Türkiye'ye yaklaştırmıştır.³⁹⁶

Böylece, Ağustos 2008 savaşıdan önce Türkiye, bölgedeki askerî-siyasi dengeyi ihlal eden Gürcistan'ın askerî potansiyelinin büyümesine aktif bir şekilde katkıda bulundu.

XXI. Yüzyılda, Gürcistan ve NATO arasındaki ilişkiler daha yoğunlaşmış ve Ankara'nın katkısı büyüktür. Türkiye-Gürcistan askerî işbirliğine, Türkiye'nin Gürcistan için önemli bir ortak ve NATO ile ilişkilerin geliştirilmesinde arabulucu olması büyük ölçüde yardımcı oldu. Türkiye, Gürcü askerî birliklerini NATO standartlarına uygun hale getirme sürecine aktif olarak katkıda bulundu. 23 Ağustos 2007'de Gürcistan'ın NATO'nun Hava Durumu Veri Alışverişi Sistemine (ASDE) NATO çerçevesinde katıldığı açıklandı.³⁹⁷ Aynı yılın Aralık ayında Türkiye, Gürcistan ve Avrupa'daki NATO Ortak Silahlı Kuvvetlerinin Yüksek Komutanlığı Karargâhı arasında özel bir mutabakat imzalanmıştır. Belge, sistemin teknik olarak uygulanması ve test edilmesi için bir fırsat yarattı. 26 Ağustos 2008 itibarıyla, Tiflis'teki Gürcistan Yönetim Merkezi ile Erzurum'daki NATO Kontrol ve Uyarı Merkezi arasındaki veri alışverişi için iletişim kuruldu.³⁹⁸ Böylece, Gürcistan da Türkiye'nin yardımıyla bu programa katıldı.

³⁹⁶ Türkiye-Gürcistan İlişkileri: İşbirliği Alanları, Sorunlar ve Çözüm Önerileri (2), 18 Ocak 2013, (Çevrimiçi) <http://akademikperspektif.com/2013/01/18/gecmisten-gunumuze-turkiye-gurcistan-iliskileri-isbirligi-alanlari-sorunlar-ve-cozum-onerileri-2/>, 5 Ekim 2017.

³⁹⁷ "Gruziya budet vklyuçena v sistemu NATO po obmenu dannih", Kafkazskiy uzet, 2007, 23 avgusta, (Çevrimiçi) <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/121854/>, 8 Ekim 2017.

³⁹⁸ "Gruziya i NATO naçinayut programmu obmena dannim o vozduşnoy obstanovke", NATO, 2015, 15 sentyabrya, (Çevrimiçi) <https://www.nato.int/docu/other/ru/updates/2008/09-september/r0909b.html>, 8 Ekim 2017.

Kafkasya'daki sorunlar ve çatışmalar Türkiye'ye küresel siyasette önemli bir rol edinme fırsatı sunmakla beraber yeni güvenlik problemlerine de sebebiyet veriyordu. Gürcistan'a ait herhangi bir limanın Rusya tarafından ele geçirilmesi Karadeniz'in güvenliğini tehlike altına atıyordu. Bu konuda Türkiye açısından Karadeniz'de riskler olmakla birlikte ciddi bir tehdidin olmadığı bir durum vardır ve Türkiye Karadeniz için ileri sürdüğü mekanizmaların bu bölgede güvenlik için yeterli olduğu görüşündedir.

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Güney Osetya savaşı döneminde ateşkesin sağlanıp Güney Kafkasya'da istikrarın korunması amacıyla Rusya ve Gürcistan tarafları ile ikili görüşler gerçekleştirmiştir. Başbakan 13 Ağustos Mokova'ya, 14 Ağustos Tiflise ziyarette bulunmuştur. Bu ziyarette Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Türkiye'nin Gürcistan'ın arazi bütünlüğünün korunması gerektiğinden yana olduklarını dile getirmiştir. Ayrıca savaş sonrasında zor durum yaşayan Gürcü halkına yardım amacıyla Kızılay desteği yapılacağını belirtmiştir.³⁹⁹

Buna ek olarak, Gürcistan ile olan ilişkilerinde, Türkiye bir yanda Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne verdiği desteği ilan ederken, diğer taraftan Karadeniz boğazlarını ABD Donanması önünde kapatarak başarılı bir manevra yapmaya devam etti. Böylece Türkiye, sadece bölgedeki konumunu korumaktan öte ABD'ye artan rolünü ve belirli bağımsızlığını göstermeyi de diledi.⁴⁰⁰

Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan beş günlük savaş kısa süreli olmasına rağmen, bölgede etkisini aksine çok uzun süre göstereceği muhtemeldir. Savaşın sonuçları Türkiye'yi de etkilemektedir.

Beş gün savaş boyunca Türkiye çatışmadan uzak durmaya çalıştı ve taraf tutmamayı tercih etti. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan "Türkiye'nin bu savaşın içine itilmesine izin vermeyeceğiz" dedi. "Türkiye'nin ulusal çıkarları

³⁹⁹ Türkiye-Gürcistan İlişkileri: İşbirliği Alanları, Sorunlar ve Çözüm Önerileri (1), (Çevrimiçi) <http://akademikperspektif.com/2013/01/05/gecmisten-gunumuze-turkiye-gurcistan-iliskileri-isbirligi-alanlari-sorunlar-ve-cozum-onerileri-1/>, 5 Ekim 2017

⁴⁰⁰ M. Vindimian, "Evolution of Turkish Foreign Policy towards Georgia", **ISPI Policy Brief**, 2010, September, No: 196, p. 7.

doğrultusunda hareket edeceğiz. Türkiye, çıkarları doğrultusunda bir denge gözlemleyecektir.”⁴⁰¹

Türkiye’yi en çok tedirgin eden konu, Rus-Gürcü savaşı sonrası Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının (BTC) güvenliği meselesiydi. Bu konu Türkiye-Rusya münasebetlerinde de sarsılmaya sebebiyet vermiş, bunu gözönünde bulundurarak Türkiye Güney Kafkasya politikasını yeniden belirlemiştir.

“Türkiye’nin Güney Kafkasya politikasının ana hatları:

- 1990’lı yılların başında Rusya’nın menfaatlerine doğrudan zarar vermeden bağımsız ülkelerle işbirliğini geliştirmek, ülkelerin iç işlerine karışmamak ve toprak bütünlüğüne saygı göstermek,
- Bölgede tüm tarafların katılımıyla kurulacak bir birlik içerisinde mevcut sorunları çözmek,
- Hazar havzasında enerji kaynaklarının Avrupa’ya ve uluslararası pazarlara naklinde geçiş ülkesi haline gelmek.”⁴⁰²

Güney Osetya savaşı Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkileri de etkilemiştir. Şöyle ki, Türkiye’nin savaş esnasında Gürcistan’a askerî yardım sağladığı iddiaları son zamanlar Rus basınında sıkça yer almaktaydı. Rusya Savunma Bakanlığı’na ait raporda Gürcistan’a yapılan askerî yardımın 45 milyon dolar civarı olduğu belirtilmiştir. Türkiye, Gürcistan’ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini dile getirerek tavrını net bir şekilde belli etmiştir.

Türkiye Gürcü askerî birliklerinin eğitimine yardım konusunda Karadeniz Güvelliği ekseninde Tiflisle işbirliğinde bulunmaktadır. Gürcistan, Türkiye öncülüğünde, Karadeniz Donanma İşbirliği Görev Grubu’nda da yer almıştır. Saakaşvili’nin hâkimiyete gelmesiyle de ilişkiler daha da gelişmiş, NATO çerçevesinde anlaşmalar yapılmıştır.

Türkiye, Rusya’nın BTC petrol boru hattını bombalamasının ardından savaşa müdahale etmeye çalıştı.⁴⁰³ RF Silahlı Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanı Anatoli

⁴⁰¹ M. Vindimian, **a.g.e.**, p. 5.

⁴⁰² Atilla Sandıklı, “Kafkasya’daki gelişmeler ve Türkiye”, **Bilge Adamlar Kurulu Raporu**, Rapor No: 60, Nisan 2014, s. 59.

Nogovitsyn resmi olarak bu raporları reddetti. Daha önce bile olsa, Birleşik Devletler, Trabzon ve Rize şehirlerinin deniz ve hava limanlarını sağlamasını ve filosunu Karadeniz'e getirme girişimlerinde bulunmalarını istedi. Bu savaşta Türkiye'ye, Rusya'nın düşman kuşatması projesine katılan bir devlet rolü verildi. Böyle bir durumda, Rusya ile Türkiye arasında, Avrasya birliği alanındaki kilit ülkelerden biri olan ve Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı ağırlık verebilecek iki ülke arasında doğrudan bir çatışma olacaktı. Gürcistan'a "insani yardım"ın taşınması bahanesiyle ABD'nin filosunu Karadeniz'e getirme girişimi, Türkiye ile Rusya arasındaki çatışmaya bir adım daha ilerletmekten başka bir şey değildi. Yalnız ABD'nin hastane gemilerinin Boğazlar'dan geçişine izin verilmemiştir. Montrö sözleşmesine göre Karadeniz'e kıyısı bulunmayan ülkelerin gemilerinin ağırlığı 45 bin tonun üzerinde olamazdı. Fakat Amerikan gemilerinin bir tanesinin bile ağırlığı bu rakamın çok çok üzerindeydi. Montrö Sözleşmesi ile çelişmemek için Birleşik Devletler, gemilerinin Karadeniz'e girmesine ilişkin talebi reddedildi. Bu karar Türkiye-Amerika ilişkilerini kötü etkilemiştir. Fakat Türkiye bir taraftan Gürcistan'a savaş süresince destek veriyor olsa da, diğer taraftan Rusya ile ticari ilişkilerini tehlikeye atmamak için böyle bir adım atmıştır. Diğer bir taraftan, Boğazlardan gemilerini geçirmek isteyen ülkelerin 8 gün öncesinde türkiyeye bununla ilgili bilgi vermeleri gerekmektedir. Fakat Türkiye Amerika tarafının durumla ilgili bir bildirimde bulunmadığını beyan etmiştir. Ancak ilerleyen zamanlarda jure gemilerinin tonajında bir azalma yapılarak sözleşmeye uygunluk sağlandı. Böylece, Türkiye bir Amerikan serüvenine karıştı.

Sonuç olarak, Gürcistan Türkiye'nin doğu sınır komşusudur ve burada barış ve istikrarın sağlanması Türkiye'nin sınırlarını da güvenli kılmaktaydı. Diğer bir taraftan, Türkiye'nin Kafkasya bölgesinde yürüttüğü ekonomik politikalar açısından bu bölgenin önemi daha da artmaktaydı. Şayet Rusya Gürcistan'da hâkimiyet sağlayacak olursa, Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan hattının oluşumu sıkıntılı bir sürece girecek ve böylece bu hattla Avrupa'ya entegre olmayı hedefleyen Türkiye bu hedefini gerçekleştiremeyecekti. Üstelik Ermenistan'ı destekleyen bir Rusya vardı ve şayet Gürcistan'ın kontrolü Rusya'nın eline geçerse, ozaman Türkiye-

⁴⁰³ Kapımıza dayandı, **Hürriyet**, 10.08.2008, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/kapimiza-dayandi-9623741>, 10 Ekim 2017.

Azerbaycan-Gürcistan ekonomik birliği hayal olur ve Rusya-Ermenistan-Gürcistan ekonomik işbirliği hattı gerçekleştirilir. Bu durum ise Türkiye'nin Kafkaslardaki bütün çıkarlarını alt üst eder. Diğer bir açıdan Rusya'nın bölgede tek güç haline gelmesi Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'daki algısını zedelerdi.

3.6. 2011 Suriye İç Savaşı

Seyyar satıcı Muhammed El-Buazizi'in 17 Aralık 2010 yılında polisler tarafından dövülerek tezgahına el kondu ve genç bu olayın üzerine intihar etti. Bu olay sosyal sorunların kısılcığında ezilen binlerce Tunuslunun sokaklara çıkmasına neden oldu. Çoğunlukla gençlerin öncülük ettiği protesto, sosyal ağlar aracılığıyla daha fazla kişiye duyurularak yayıldı. Süregelen milli kimlik kavramları deformasyona uğramış, Arapların kendini idrak sürecine katkıda bulunan bu sosyal hareket diğer Arap ülkelerinde de yankı uyandırmıştı. Yıllarca hüküm süren rejimlerin çöküşü ile birlikte milli uyanış olarak nitelendirilen sosyal hareket Arap Baharı adını aldı.

Aralık 2010 da başlayan Arap Baharı'ndan önce Ortadoğu coğrafyasında antidemokratik yönetimler olduğu görülüyor ise de, Mısır ve Libya gibi ülkelerde belli bir istikrardan ve huzurdan bahsedilebilirdi. Ancak Aralık 2010'da başlayan Arap Baharı ile mevcut iktidarların düşürülmesi ve kadroların tasfiye edilmesi ile meydana gelen otorite ve güç boşluğunda bu ülkelerde amansızca sürüp giden kaos ve kargaşa başlamıştır. Kısaca diyebiliriz ki, demokrasi getireceği vaadi ile başlayan Arap Baharı Hareketi bölgeye demokrasi getirmek şöyle dursun, en temel insan haklarının bile uygulanamamasına sebep olmuştur. Devrim bir iç savaş halini almış ve bu ülkelerde ciddi ekonomik düşüşe ve siyasi krize yol açmıştır.⁴⁰⁴

Çok sayıda insan telefati ve yıkıcı iç savaşa neden olan Arap Baharı'nın bir sonraki durağı Suriye idi. Suriye hükümeti karşıtı gösteriler ise 26 Ocak 2011 tarihinde El-Haseke Hasan Ali Akleh'in Muhammed El-Buazizi gibi kendisini

⁴⁰⁴ D. N. Marşuk, "Grajdanskaya vojna v Siriy: vnutripolitičeskiye aspektı problemi", **Globalnaya i regionalnaya bezopasnost v XXI veke: materialı naučnih konferentsiy**, Yekaterinburg, İzdatelstvo Uralskogo Universiteta, 2014, s. 186-191, (Çevrimiçi) http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/29169/1/girb_2014_37.pdf, 25 Aralık 2017.

yakması ile başladı.⁴⁰⁵ Diğer Arap ülkelerindeki sorunlar Suriye için de karakteristik idi. Olayların sebeplerini iç ve dış faktörler olarak ikiye ayırabiliriz: İç faktörler ekonomik sorunlar (ülkeden çekilen yatırımcılar, özellikle de gençler arasında hüküm süren yüksek düzeyde işsizlik), yönetim organlarını ve toplumu sarmış “yolsuzluk seviyesinin yüksek olması, itirazların, farklı düşüncenin, kendi haklarını talep etme girişiminin önüne geçilmesi”, 40 yılı aşkın bir süredir Esad hanedanı ve Baas partisinin sürekli kontrolü altında olan siyasi sistemin durgunlaşmasını içeriyordu. Bunlar sorunun görünen tarafıydı. Sorunun diğer tarafı ise ülkedeki hassas mezhep çatışması ve farklı etnik içerik ile ilgiliydi. Suriye’de nüfusun çoğunluğu Müslüman, %75’i Sünni Müslümanlardı. Aynı zamanda iktidardakiler dini azınlıkların – Alevilerin temsilcileridir. Sünniler - askerî yetkililer ve üst düzey ve orta ve alt kademelerin çoğu – toplumsal grup olan Alevi topluluğuna ve özellikle Esad klanına ve Alevi çevreye karşıydı. Amaçları Beşar Esad’ın iktidardaki Alevi gurubu ile beraber istifası, Arap Sosyalist Rönesans Partisinin iktidardan uzaklaştırılması (Baas), olağanüstü halin kaldırılması idi. Dış faktörler ise Suriye’nin Batı ülkeleri, İsrail ve Körfez monarşileri ile sofistike ilişkilerini içeriyordu.⁴⁰⁶

Maalesef, ülke yönetimi bölgede yaşanan dramatik olaylardan gerekli sonucu çıkaramadı. Bunun için ülkeyi kan gölüne çeviren ve zincir reaksiyonu şeklinde cereyan eden olayların tarihi gidişatına ve mahiyetine bakmak yeterlidir:

Arap Baharı’nın etkisi altında 2011 yılının Ocak ayında ayrı-ayrı yerlerde sivil itaatsizliği halleri görülse de olaylar kitlesel ve politik nitelik taşımaktan uzaktı. Fakat ülkenin güneyinde yer alan ve son yıllarda kuraklık nedeniyle sosyal problemlerin arttığı Dera kentinde 15 Mart gününde başlayan olaylar sosyal patlama için ilk kıvılcım oldu. Duvara rejim aleyhine slogan yazdıkları için iki delikanlının tutuklanarak işkenceye maruz kalmaları olayların yükselmesine revac verdi.⁴⁰⁷ 25 Mart Dera kentinde sokaklara çıkan on binlerce insana karşı güvenlik güçlerinin aşırı güç kullanması protesto dalgasının diğer bölgelere yayılmasına yol açtı. 1963

⁴⁰⁵ L. M. İsaiyev, A. R. Şişkina, **Siriya i Yemen: neokonçenniye revolyutsiy**, M., Librokom, 2011, s. 118.

⁴⁰⁶ S. N. Aleksandroviç, “İnformatsionnaya voyna v Siriy”, Vectnik MGİMO Universiteta, 2015, No: 1 (40), s. 49-56, (Çevrimiçi) <http://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-voyna-v-sirii>, 25 Şubat 2018.

⁴⁰⁷ **V ÇEM PRİÇİNA VOYNI V SİRİY?**, SNOB, 16.06.2013.

yılından itibaren olağanüstü durumun hüküm sürdüğü ülkede istikrarın bozulmayacağına emin olan hükümetin protestoları geleneksel yöntemlerle bastırmak girişimi beklenen sonucu vermedi. Huzurlu göstericilere karşı emniyet organlarının yetersiz hareketi ve sadece şiddete öncelik vermesi durumu daha da gerginleştirdi. Bir kaç boyunca Suriye’de olaylar aynı şema üzerinde cereyan ediyordu: “Cuma namazlarından sonra toplu protesto gösterilerine katılan çok sayıda katılımcı, gösteriyi dağıtmak için güvenlik güçlerinin ateş açması, kurbanlar, onların cenaze töreni, cenaze törenine toplananlara ateş açılması, kurbanlar” ve böylece Suriye’de Arap Baharı başlamıştır.⁴⁰⁸

Mart ayının ortalarına doğru yapılan gösteriler daha da şiddetli hal almaya başladı. Fakat Devlet Başkanı Beşar Esad bütün bunların dış siyasi güçlerin bir oyunu olduğunu ve Suriye halkının bu oyuna gelmemesi gerektiğini dile getirdi. Halkın isteklerini yerine getirmektense tercih edilen bu konuşma olayların iyice çığırından çıkmasına neden oldu.⁴⁰⁹

Halkın sesine kulak vermek ve öz eleştiri yapmaktansa gösterileri “komplo” olarak nitelendirmekte ısrar eden Esad’ın bu tutumu, protestoları daha da körükledi. Sonunda durumun ciddiyetini anlayan Beşar Esad, muhalefetin taleplerini ve halkın baskısını karşılamak için siyasi ve idari alanda reformların yapılmasıyla ilgili karar aldı. Bazı vali ve güvenlik kurumlarının bölgesel yöneticileri görevlerinden azledildi. Esad’ın, ülke vatandaşları ile açık diyaloga girmenin, huzurlu gösteriler yapabilme haklarının sağlanmasının, memurlardan emlak ve gelir beyannamesi talep edilmesinin önemini vurgulaması halk tarafından olumlu karşılandı.⁴¹⁰ “Bu kapsamda zorunlu askerlik hizmeti yirmi bir aydan on sekiz aya indirilmiş, olaylara karşı sert müdahalede bulunan Dera valisi görevden alınmış, 1963 yılından beri yürürlükte olan olağanüstü hâl yasası kaldırılmıştır.”⁴¹¹ Ülkenin kuzeydoğusunda yaşayan ve 1962 yılından itibaren kimliksiz 300 bin kürde Suriye

⁴⁰⁸ Elman Araslı, “Povleka na Blijnom Vostoke”, **Vospominaniya diplomata**, Elm i Tahsil, Baku, 2012, s.608.

⁴⁰⁹ **Diana Hodali, Murat Çelikkafa**, “Çok Bilinmeyenli Denklem: Suriye”, 25.04.2011, (Çevrimiçi) <http://www.dw.com/tr/%C3%A7ok-bilinmeyenli-denklemleri-suriye/a-15027065>, 13.02.2017.

⁴¹⁰ V. M. Ahmedov, “Siriya”, **Blijniy Vostok, Arabskoye probujdeniye i Rossiya: çto dalşe? Sbornik statey**, M., İV RAN, 2012, s. 309.

⁴¹¹ Ali Kaba, “Suriye Krizi bağlamında Rusya’nın Suriye’ye Bakışı”

vatandaşlığı verilmiştir.⁴¹² Fakat demokratikleşme görüntüsü ile zaman kazanmaya çalışan Baas rejiminin bu adımları da beklenen sonucu vermedi. Öyle ki, yurttaşların sosyal problemlerine yönelik gerçekçi adımlar atılmaması, rejimin yüksek mevkide bulunan memurların ayrıcalıklara sahip olması, ülkedeki yolsuzluklara karşı ciddi tedbirlerin alınmamış olması gösterilerin diğer şeylere de sirayet etmesine sebebiyet vermiştir: hatta gösteriler Şam'ın bazı bölgelerinde de görülmüştür. Mayıs ayından itibaren başlayan ve sorunların çözümünü isteyen barışçıl protestoların yerini çatışmalar almıştır. Protestolar esnasında her iki taraftan da yaşamını kaybeden yüzlerce insan olmuştur. Bazı Halep ve Şam üniversitelerinin öğrencilerinin ve öğretim görevlilerinin de katılması ile mevcut iktidarın ve rejimin değişimi gündeme gelmiştir. Ancak, ortaya çıkan sorunu siyasi yolla çözme taraftarı olmayan rejim daha öncesine nazaran daha etkili güç kullanmaya başlamıştır. Bu durum da ordu içerisindeki bazı askerlerin ve subayların vatandaşlara karşı silah kullanmaya sıcak bakmamasına sebep olmuştur. Rejim medyasının engelleme çabalarına rağmen rejim kararlarına mühalif olan askerlerin kurşuna dizildiği ile ilgili haberler yayılmıştı.

29 Temmuz rejimin cinayetlerine alet olmak istemeyen veya ideolojik nedenlerden ordu sıralarını terk etmiş askerî yetkililerden ibaret Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) düzenlendi.⁴¹³ 4 Ağustos yeni siyasi partilerin düzenlenmesine dair kanunun imzalanması da muhalefet tarafından yeterli görülmedi. 8 Ağustos sivil halka karşı şiddete yol verildiğini esas alan Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan Suriye'deki büyükelçilerini geri çağırdılar. 18 Ağustos'ta B.Esad BM Genel Sekreteri Ban Ki Muna askerî bileşikleri ve savunma kuvvetlerini yerleşim birimlerinden çıkaracağına, insani durumu öğrenmek için BM misyonunun ülkeye girişine izin verileceğine, demokratik reformların devam ettirileceğine, anayasaya ve seçim hakkında kanuna değişiklik yapılacağına dair güvence verse de, onun vaatleri uygulanabilir görülmedi. ABD Başkanı ve onun ardından bir takım Avrupa ülkelerinin liderleri Esad'ın Cumhurbaşkanı postunu terk etmesi gerektiğini beyan

⁴¹² “250 bin Kürt 50 yıl sonra vatandaş oldu”, Milliyet, 08.04.2011, (Çevrimiçi) <http://dunya.milliyet.com.tr/250-bin-kurt-50-yil-sonra-vatandas-oldu/dunya/dunyadetay/08.04.2011/1374800/default.htm>, 27 Aralık 2017.

⁴¹³ Özgür Suriye Ordusu kimlerden oluşuyor? ÖSO nedir, kimdir?, Akşam, 01.02.2018., (Çevrimiçi) <http://www.aksam.com.tr/guncel/oso-nedir-kimdir-ozgur-suriye-ordusu-kimlerden-olusuyor/haber-703311>, 27 Aralık 2017.

etti. 2 Eylül Avrupa Birliği bir sonraki ekonomik yaptırıma el atarak Suriye'den petrol ve petrol ürünlerinin ithaline yasak koydu.⁴¹⁴

2011 yazında hükümetin bazı şehirlere ordu birliklerini yürütmesi protestocular arasında ölenlerin sayısının artmasına neden oldu. Birçok asker ve subayların protestoculara katılması, artık göstericilerin çeşitli yollarla hafif silahlar elde etmeleri Haziran ayından başlayarak silahlı çarpışmaları kaçınılmaz etti.⁴¹⁵

İsyancıların silahlı gruplar halini almasından sonra 27 Eylülde Er-Rastan yerleşim merkezinde tanklar ve zırhlı araçlar kullanan hükümet güçleri ve muhalifler arasında ilk büyük ölçekli silahlı çatışma yaşandı. Krizin silahlı çatışma aşamasının başlamasının ardından ABD ve Batı ülkelerinin BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye rejimine karşı yaptırım kabul edilmesi hakkında önerisi Rusya ve Çin'in veto koymasıyla kabul görmedi.⁴¹⁶

Kasım-Aralık aylarında muhalefetin silahlı grupları Homs ve diğer şehirlerde kontrolü ele geçirdi. 2012 yılı Ocak ayında ise muhalifler Şam ücra mahallelerine yaklaşmaya muvaffak oldular. Ocak ayında ÖSO'nun en büyük zaferi Zebedani şehrini ele geçirmesi oldu. Gitgide artan çatışmalar sonucu daha fazla kayıp vermemek için ÖSO 18 Ocak 2012 yılında rejim güçleri ile ateşkes imzaladı.⁴¹⁷ 3 Şubat karşı saldırıya geçen hükümet kuvvetleri martın sonuna doğru isyancıları büyük şehirlerden sıkıştırdı. Ülkenin önemli sanayi ve iletişim merkezi olan Homs uğruna hükümet güçleri ile muhalefet arasında giden şiddetli savaşlarda şehir bir birkaç kez elden ele geçti. 4 Şubat tarihinde BM Güvenlik Konseyi toplantısında bir kez daha Esad'ı istifaya zorlama girişimi Rusya ve Çin'in veto koyması nedeniyle gerçekleşmedi.

Esad mevcut durumu değiştirmeye yönelik iddialı girişimde bulundu. Şubat 2012'de yeni bir anayasanın kabulüne ilişkin referandum yapma kararını açıkladı. Yeni anayasa başkanın görev süresini sınırlıyordu. Yeni anayasaya göre devlet

⁴¹⁴ AB'den Suriye'ye Ambargo, ALJAZERAA TURK, 20 Eylül 2011, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abden-suriyeye-ambargo>,

⁴¹⁵ Elman Araslı, **a.g.e.**, s. 609 .

⁴¹⁶ Christoph Hasselbach, "Suriye'ye Yaptırımlar Sertleştirildi", (Çev.) Çelik Akpınar, 01.12.2011, (Çevrimiçi) www.dw.com/tr/iran-ve-suriyeye-yaptirimlar-sertlestirildi/a-15572469, 13.02.2017.

⁴¹⁷ Veysel Ayhan, **Arap Baharı İsyanlar, Devrimler ve Değişim**, Bursa, AKM Yayınları, 2012, s. 383-384.

başkanının görev süresi yedi yıldır ve iki dönem için seçilebilecektir. Böylece, aslında yeni anayasanın kabul edilmesi muhalefet çoğunluğunun şartlarını yerine getirmektir. Esat tarafından ilan edilen reformlar, Suriye'nin nüfusu tarafından da olumlu karşılandı. Şam'da Suriye hükümetinin bu adımlarını destekleyen bir gösteri yapılmış ve gösteriye katılım sayısı bir milyonu bulmuştur. Protestocular reformu memnuniyetle karşılamakla kalmamış, aynı zamanda ülkedeki duruma askerî müdahale girişimini protesto eden Rusya ve Çin'in de tutumunu onaylamışlardır. Fakat başkanın görev süresi ile ilgili kararın geçerliliği sadece 2014 yılındaki seçimlerden sonrası için planlanıyordu. Böylece, Esad koltuğundaki sürekliliğini 2028'e kadar uzatmış oluyordu.⁴¹⁸

“Esad, olağanüstü hal uygulamasına son verdikten sonra “topluları cezalandırma” yaklaşımıyla muhalefetin güçlü olduğu yerleşim yerlerine dönük saldırıları artırmış, 10 binlerce sivilin ölümüne yol açmıştır. Vatandaşlık kimliği verilen Kürtler ardından askere alınmış, Kürt kökenli Suriyelilerin muhalefet saflarına katılmasını engellemek amacıyla ülkenin kuzey ve kuzeydoğusunda PKK/KCK terör örgütü ve PYD ile işbirliğine gidilmiştir.”⁴¹⁹ Yaklaşık aynı zamanda krizin bölgesel tonları ortaya çıkmaya başladı. Bir yandan Fars körfezi ülkeleri muhalefete mali yardımını artırmaya ve silah göndermeye, diğer taraftan da İran ve Rusya Esad rejimini silahla sağlamaya, İran askerleri rejim tarafında savaşta yer almaya başladı. Yalnız bunların hiç birisi Suriye halkını vazgeçiremedi.

2012, Mart ayında Suriye'deki savaş bitirmek adına Birleşmiş Milletler ve Arap Birliği tarafından özel temsilci olarak belirlenen Kofi Annan bir plan hazırladı. Planda öne sürülen teklifler şöyledir:

“1. Güvenlik Konseyi üyeleri, Suriye halkın meşru taleplerini ve kaygılarını karşılayacak şekilde Suriyeliler tarafından yürütülecek ve herkesi kapsayacak siyasi diyalog sürecinde yer alacak olan Özel Temsilciyle (Annan) çalışmayı taahhüt etmektedir. Güvenlik Konseyi birincin madde de ayrıca Özel Temsilci tarafından talep edilirse bir müzakereci de atamaya yetkisine sahip olduğunu ifade etmiştir.

⁴¹⁸ Atilla Sandıklı, Ali Semin, “Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye”, **Bilgesam**, Rapor No: 52, Kasım 2012, s. 197.

⁴¹⁹ Atilla Sandıklı, Ali Semin, “Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye”, **BİLGESAM**, Rapor No: 52, İstanbul, 2012 s. 197.

Böylelikle siyasi diyalog sürecinin başarılı bir şekilde sürdürülmesi için müzakereler sürecinin yönlendirilmesinde uzman yardımı verebileceğini ortaya koymaktadır.

2. Çatışmaları durdurmak, sivilleri korumak ve ülkeye istikrar getirmek için Birleşmiş Milletler tarafından gözetilecek bir ateşkesin acilen sağlanması adına tüm partiler tarafından gerçekleştirilen her türlü askerî şiddetin derhal durdurulması talep edilmiştir. Böylelikle Güvenlik Konseyi üyeleri Rusya'nın uzunca bir dönemdir gündeme getirdiği muhalif güçlerin de silahlı eylemlerde bulunduğu tezi diğer üyeler tarafından da resmi olarak kabul edilmiş olunmaktaydı. Bu aşamadan sonra muhaliflerin sivil yerleşim birimlerinde tek taraflı askerî operasyonları Rusya veya Şam rejimi tarafından Annan misyonuna bir tehdit olarak sunulabilir. Nitekim 2. maddenin ikinci ve üçüncü paragrafların hükümet güçlerinin acilen yerleşim birimlerinden çekilmesini ve ağır silahlar kullanmamasını talep ederken aynı zamanda muhalif grupların da kalıcı ateşkes için Özel Temsilci ile birlikte hareket etmesi vurgulanmıştır.

3. Çatışmalardan etkilenen tüm bölgelere insani yardımın zamanında sağlanması ve insani yardımın sürdürülmesi için öncelikli olarak günde iki saat insani yardım verilmesini kabul etmelidir. Özel Temsilci 2 saatlik yardımın verilmesi için yerel düzeyde dâhil etkili bir mekanizma kurma konusunda Güvenlik Konseyi üyeleri tarafından desteklenmektedir.

4. Konsey üyeleri 4. Maddede tutukluların durumuna dikkat çekerek, özellikle barışçıl gösterilerde bulunan bireylerin ve siyasi aktivistlerin serbest bırakılmasını talep etmiştir. Son günlerde tutuklu kişilerin durumu konusunda artan kaygıların da etkisiyle Konsey, gözaltına alınanların nerede tutuklandığının derhal açıklanmasını, yürütülen işlemler hakkında tutuklu yakınlarının bilgilendirilmesini ve bu konuda yönetime tutukluların durumları ile ilgili yöneltilen tüm sorulara açık bir şekilde cevap verilmesini talep etmiştir.

5. Türkiye'yi de yakından ilgilendiren 5. Madde ise Güvenlik Konseyi üyeleri açıkça son dönemlerde Suriye'de uluslararası basına konan yasaklamalar ve sınırlamalardan dolayı ülkeye kaçak girmek zorunda kalan gazetecilerin durumunu dikkate almıştır. Vize politikasında ayrımcılık yapılmamasını vurgulayan Konsey

Üyeleri ayrıca gazetecilerin ülke genelinde serbest dolaşım haklarının garanti edilmesini talep etmiştir.

6. Annan tarafından sunulan ve Güvenlik Konseyi üyelerince de desteklenen son madde de ise yasal olarak kabul edilen muhaliflerin barışçıl örgütlenme ve protesto gösterilerinden bulunması hakkına saygı duyulması talep ediliyor. Böylelikle rejimin sivil protestoculara karşı askerî güç kullanmasının önüne geçilmek istenmektedir. Diğer yandan Suriye muhalefetine de taleplerini sivil gösterilerle ortaya koyarak marjinalleşmesinin önüne geçilmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda kan dökülmesinin önüne geçilmesi çabalarının başarıya ulaşması, Suriye halkının birlikte yaşaması açısından oldukça önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.”⁴²⁰

Bu plan Suriye cephesinde olumlu karşılandı. 1 Nisan 2012 yılında İstanbul’da Suriye Halkları Grup toplantısı düzenlendi. Toplantıda Suriye halklarının özgürlük ve kendimi müdafaa hakları savunulmuş ve bu hakları yerine getirecek Suriye Ulusal Konseyi düzenlenmiştir. Plan 10 Nisan 2012 yılında Suriye yönetimi tarafından kabul edildi.⁴²¹

Önerilen plan 27 Mart 2012 yılında Beşar Esad cephesinde de kabul edildi. Esad, planın 12 Nisan itibariyle uygulanacağını belirtmişti.⁴²² Yalnız ne var ki, 12 Nisan sonrasında plan tam anlamıyla uygulanmamış, Suriye’de çatışmalar devam etmiştir. Üstelik planın uygulanması veya yeni çözümlerin üretilmesi konusunda uluslararası toplumlar da yeterince çaba sarf etmemiştir.

18 Temmuz 2012 yılında Şam’da yapılan ve ülkenin Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı ve Genelkurmay Başkan Yardımcısı’nın ölümü⁴²³ ile sonuçlanan terör eylemi Esad rejimi için ciddi darbe oldu. 23 Temmuz tarihinde Esad ilk kez ülkesinin kimyasal silaha sahip olduğunu ve dıştan tecavüz olduğu takdirde savunma amaçlı bu

⁴²⁰ Veysel Ayhan, “Suriye Krizinde Yeni Adım: Annan Misyonu Ve Güvenlik Konseyi Başkanlık Açıklaması”, **ORSAM**, 22.03.2012.

⁴²¹ Birol Akgün, “ABD’nin Suriye Politikası”, **Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler: Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2012, s. 10-16.

⁴²² Ayhan, **a.g.e.**, s. 387

⁴²³ **Suriye’de büyük saldırı**, Sabah, 18.07.2012, (Çevrimiçi) <https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/07/18/samda-intihar-saldirisi>, 2 Ocak 2018.

silahı kullanacağını beyan etti.⁴²⁴ Öte yandan, krizin barışçıl yolla çözümü ile ilgili BM özel temsilcisi Kofi Annan'ın 2 Ağustos tarihinde yetkilerini durdurduğuna dair beyanati muhalefet için hiç de beklenmedik olmadı. Annan Planı çerçevesinde hükümet kuvvetleri ile ASO'nun çeteleri arasında ilan edilen ateşkes rejimine rağmen ülkede her gün insan kanı dökülmeye, ülkenin çeşitli bölgelerinde ASO'nun silahlılarıyla rejim güçleri arasında kanlı çarpışmaların meydana geldiğine dair haberler gelmeye devam etti. Baas rejiminin 1975 yılında kurduğu ve sayısı 25 bine ulaşan Şebbiha işlediği provokasyonlarla iç savaşı daha da körükledi. Nusayri fanatiklerden düzenlenen ve en acımasız ceza destesi sayılan bu gayri resmi kurumun çalışanları tarafından kaçırılan vatandaşların kaderi hakkında haber alınmadığı gibi BM temsilcilerinin, insan hakları örgütlerinin hapisanelerde izleme yapmasına izin verilmedi. Tüm bunlar Annan planına uygun olarak ülkeye gelmiş 200'e yakın uluslararası gözlemcinin gözü önünde cereyan etti. Ne yazık ki, gün be gün iç savaş girdabına yuvarlanan ülke sonu görünmeyen ve facialarla dolu bir yola girdi.

Kofi Annan'ın istifasından sonra 17 Ağustos tarihinde onun yerine Cezayir'in Eski Dışişleri Bakanı, deneyimli diplomat Lahdar İbrahimî'nin belirlenmesi hakkında karar verildi. Fakat Esad rejimi tarafından ülkede insanlığa karşı suç devam ediyordu. İbrahimî durumun gün geçtikçe daha da kötüye gideceğini, bunun sadece ABD ve Rusya'nın aynı masada oturup ortak bir yol bulması ile çözüme kavuşacağını ifade etti. Suriye'nin Dostları grubuna dâhil olan ülkelerin toplantıları da beklenen sonucu vermedi. Bir tarafda Esad'ın bir an önce yönetimi bırakması gerektiğini savunan ve Rusya ve Çin'in veto engelini aşamayan ABD, diğer tarafda da, Suriye'nin iç meselesine karışılmasına karşı çıkan Rusya vardı. Tüm bunlar yaşanırken ABD ve Avrupa Birliği Esad rejiminin aşırı güç kullanmasını eleştirmek ve sonraki ekonomik yaptırımlarını kabul etmekle yetindi.⁴²⁵

2013 yılında iç savaş devam etmiş, Halepde düzenlenen bombalı saldırı sayesinde 300 kişi hayatını kaybetmiştir. Ağustos ayında olayların daha da şiddetlenmesi ve kimyasal silah kullanımı sonucu Batı olaya müdahale etmiştir.

⁴²⁴ **Suriye: Kimyasal Silahlar sadece...**, Vatan, 23.07.2012, (Çevrimiçi) <http://www.gazetevatan.com/suriye--kimyasal-silahlar-sadece----467038-dunya>, 2 Ocak 2018.

⁴²⁵ Aleksandr Demçenko, "Siriya: dva goda v tupike", 03.06.2013, (Çevrimiçi) http://www.perspektivy.info/oykumena/vostok/sirija_dva_goda_v_tupike_2013-06-03.htm, 10.04.2017.

Batı'yla karşı karşıya kalan Esad, Rusya'nın da yardımı sayesinde kimyasal silahların imhasıyla ilgili uzlaşmaya varmıştır. Ancak bu durum çatışmaların önünü kesemedi. BM'in raporuna göre, 2013 yılının Haziran ayına kadar 90 binden fazla insan hayatını kaybetti.⁴²⁶

Esad çatışmalarının son bulmasına yönelik üç şartlı bir paket hazırlamıştır:

- ilk şart olarak muhalefete yapılan dış güç finansal desteğe bir an önce son verilmeli,
- ikincisi uluslararası bir konferans yapılmalı ve ortak bir diyaloga varılmalı,
- üçüncüsü yönetim şekli değiştirilmeli ve genel af deklare edilmeli diye açıklama yapmıştır.⁴²⁷

Bu öneri büyük bir tepki çekmiş, BM cephesinde kabul görmemiştir. Brahimi, Esad'ın gerçekleştirmeye çalıştığı paketle ilgili "Bu önerinin tek taraflı olduğunu, Suriye'de yapılması gereken şey makyaj değil değişimdir" şeklinde açıklama yapmıştır.⁴²⁸

21 Ağustos 2013 yılında Şam'da Suriye krizinin en trajik olaylarından biri yaşandı. Doğu Guta bölgesinde yapılan kimyasal silah kullanımı sonucu 500'ü çocuk olmakla beraber 1500 sivil hayatını kaybetti.⁴²⁹ Bu saldırı sonucu Obama ve D. Kameron artık Esad'a cevap vermenin vakti geldiğini ve konunun araştırılması için bir tahkikat komisyonu düzenleneceğini bildirdiler.

Esad rejimi ise bu saldırıda muhalif tarafların parmağı olduğunu savunmuş ve hatta üçüncü dış bir müdahalenin de söz konusu olabileceğini ifade etmiştir. ABD ve müttefiklerinin Esad rejiminin kimyasal silah kullandığına dair tutarlı delillere sahip olduğunu beyan eden B. Obama, 31 Ağustos Suriye'ye askerî müdahalede bulunacağını açıkladı. Rusya Esad rejiminin karşılaşacağı savaş tehlikesini atlatmak

⁴²⁶ **Syria: The story of the conflict**, BBC, 11 March 2016, (Çevrimiçi) <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-26116868>, 15 Şubat 2018, 3 Ocak 2018

⁴²⁷ Denis Malkov, "Prezident Sıriy predlozil plan poetapnogo vıhoda iz krizisa", RIA Novosti, 06.01.2013.

⁴²⁸ Demçenko, **a.g.y.**

⁴²⁹ Esad'ın "kimyasal silah" kullandığı Guta Katliamının 3. yıl dönümü, TIMETURK, 21.08.2016, (Çevrimiçi) <https://m.timeturk.com/esed-in-kimyasal-silah-kullandigi-guta-katliaminin-3-yil-donumu/haber-258476>, 4 Ocak 2018.

için mümkün olan araçları çalıştırdı. Suriye krizinde fikir ayrılıkları yaşayan iki taraf – ABD ve Rusya beraber hareket etmiş ve Esad’a karşı tepkiler gitgide azalmıştır. Esad’ın kimyasal silah kullanımını kırmızıçizgi olarak nitelendiren ABD, bu sert tutumunu yumuşatmış, Esad’ın devrilmesiyle ilgili herhangi bir adım atmamıştır. ABD ve Rusya anlaşarak Suriye’deki kitle imha silahlarının yok edilmesi konusunda ortak karara varmıştır. Karar 27 Eylül 2013 gününde BM Güvenlik Konseyi’nde kabul görmüştür. Bu karar Suriye’de Esad rejimine karşı düzenlenen ilk yaptır olmuştur. Böylece, Esad rejimi ABD ve Rusya’nın ortak bir kararda birleşmesi sonucu rejime karşı olası bir saldırıdan kurtulmuştur.⁴³⁰

Ocak 2014 tarihinde düzenlenen II. Cenevre Konferansında Suriye’de bir geçiş hükümetinin oluşturulması da görüşülmüştür. Konuyla ilgili Esad ile muhalefet bir araya gelmiş, fakat herhangi bir uzlaşmaya varılamamış, Esad sadece kuvvetlerin Humus’dan çıkarılması teklifini kabul etmiştir. Ancak Esad bu karara da karşı çıkmış, kuvvetlerini kentten çıkarmamıştır.⁴³¹

Esad heyetin geçiş hükümeti teklifini kabul etmediği gibi bir de egemenliğindeki bölgelerde cumhurbaşkanlığı seçimleri düzenlemiş ve kazandığını ilan etmiştir. Fakat Suriye’nin nüfusunun %45’nin yurtdışında yaşadığı veya mülteci olması durumu sonuçların meşru olmadığını göstermiştir. Ve böylece, II. Cenevre Konferansı bir sonuç elde edememiştir.

2015 senesi Suriye’deki dengelerin sık sık değiştiği bir sene oldu. Şöyle ki, 2015’in başlarında bütün güç rejim taraftarlarının elindeydi, Lazkiye, Tartus ve Humus rejim güçlerinin eline geçmişti. Şubat sonrasında ise güç dengeleri değişti ve Eylül ayına kadar muhaliflerin lehine gelişti. Suriye muhalif güçleri 28 Mart günü Fetih Ordusu ile birlikte İdlib’in merkezindeki kontrolü ele geçirdiler. Muhalifler baskıya devam ederek Nisan ayında İdlib’in tamamını rejim güçlerinden aldılar. 11 Mayıs günü muhalifler karşısında direniş gösteremeyen rejim güçleri kendileri için stratejik öneme sahip Cisir-uş Şugur kasabasını muhaliflere kaybettiler. 10 Mayıs

⁴³⁰ Suriye’nin kimyasal silahlarına ilişkin taslak metin BM gündeminde, BBC, 27 Eylül 2013, (Çevrimiçi) http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/09/130927_suriye_bm, 18 Kasım 2017.

⁴³¹ **Suriyeli muhaliflerin Cenevre kararı**, Milliyet, 31.01.2016, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/suriyeli-muhaleflerin-cenevre/dunya/detay/2186797/default.htm>, 18 Kasım 2017.

günü ise İdlibdeki hava üssünün Ebu Zuhur'un kuşatılması ile Kefreya ve Fua dışında bütün İdlib muhalif güçlerin eline geçti.⁴³²

Muhalif güçlerinin bastırılmaması, güç dengelerinin tersine değişmesi rejim güçlerini dış güçlere muhtaç duruma düşürdü. Şam'daki iktidarı tehlike altına giren Esad yardım için İran'ın kapısını çaldı ve yardım talebinde bulundu. Beklenildiği üzere zaten savaşın başından beri rejim güçleri yanında yer alan İran yine yardımı esirgemedi ve Kudus Gücü ile birlikte savaşa yardım etti. Ancak bu saldırılar Fetih Ordusu karşısında çok fazla direnemedi.

30 Eylül Rusya'nın müdahalesi ile birlikte savaş rejim güçlerinin lehine döndü. Rusya Suriye rejimine askerî yardımda bulundu, uçaklar ve silahlar gönderdi. S-400 füze kalkanları ile Suriye'de hava sahasının kontrolünü ele aldı.⁴³³

3.6.1. Suriye Krizi Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri (2011-2016)

2010 yılının sonlarında Arap halk hareketlerinin patlak vermesi üzerine Ortadoğu'da bir kaos ve istikrarsızlık yaşandı ve yaşanan bu olaylara Rusya ve Türkiye farklı yaklaşımlar benimsedi. Suriye'de olayların patlak vermesinin ardından, kriz her iki ülkenin de gündemini sürekli meşgul etti.

Rusya, krizin başladığı günden bu yana Suriye'yi desteklemiştir. Rusya'nın Suriye'ye bu denli kararlılıkla destekte bulunmasının arkasında bazı çıkarlar yatıyordu. Bunların en başında ekonomik ilişkiler geliyordu. Suriye, Rusya açısından önemli silah satışı yapabilecek bir pazardı. Şöyle ki, Rusya Suriye'ye 1956 yılından bu yanadır silah satışı yapıyordu. Esad döneminde Suriye Rusyanın en önemli tedarikçisi olmuş ve 2015 yılından itibaren silahların 80%'i Rusya'dan temin edilmiştir.⁴³⁴

Diğer bir taraftan bölgeye ilgi duyan Rusya ABD'ye bu bölgenin kontrolünü kaptırmak istemiyordu, zira Rusya Suriye'nin bölgede tek ve en güçlü ittifakı olmayı

⁴³² Merve Yazıcı, "Suriye 2015 Genel Durumu", **TUIC**, 29 Ocak 2016; Ali Semin, "Suriye Krizindeki İç Dinamikler: ÖSO-IŞİD-PYD Denklemi", **BİLGESAM**, Orta Doğu, No: 1234, 23 Temmuz 2015.

⁴³³ Oytun Orhan, "Türkiye-Rusya yakınlaşması ve Suriye", **ORSAM**, 09.08.2016.

⁴³⁴ Fazzur Rahman Siddiqui, "Evolution of Syrian Crisis and Analyzing the Role of Russia: A Game Changer", Indian Council of World Affairs, 14 January 2016, s. 25, (Çevrimiçi) <http://www.icwa.in/pdfs/IB/2014/EvolutionofSyrianCrisisIB14012016.pdf>, 13 Şubat 2018.

hedefliyordu. Suriye'nin Rusya için bu denli önemli olmasının en büyük nedenlerinden biri de, Rusyanın sınırları dışında bulunan askerî limanlarından bir tanesi – Tarsus limanı Suriye'de yerleşmekteydi. Tarsus limanı 1971 yılından bu yana Rusya donanmasına ev sahipliği yapıyordu. Bu liman Suriye açısından önemli karayolları bağlantılarına ve demiryolu bağlantısına sahipti. Bu sayede Rusya kargolarını Tarsus aracılığıyla yurtdışına ithal edebilecekti. Rusya aynı zamanda savaş esnasında bu liman sayesinde Suriye ve diğer ülkelere silah satışı gerçekleştirebilirdi.⁴³⁵ Romanya ve Bulgaristan'ın NATO'ya üye olmasıyla beraber Karadeniz'de NATO gemilerinin boy göstermesi ve 2005 yılında Romanya'nın ABD ile anlaşmaya varması ve bu anlaşmaya göre ABD'ye Karadeniz'de donanma bulundurma izninin verilmesi, Doğu Akdeniz'i Rusya için önemli kılmıştır. Rusya NATO'ya Karadeniz'de serbestlik vermek istememekteydi. Bu sebeple 2008'den beri Doğu Akdeniz'e gemiler göndererek bu bölgede hâkimiyet kurmaya çalışmıştır.

Suriye diğer Arap devletleriyle kıyasda Batı'dan biraz daha bağımsız bir devlettir ve Rusya ile daha yakın ilişkilere sahipti. Rusya da Ortadoğu'nun geri kalanıyla ekonomik ve politik ilişkileri geliştirmediği sürece, Suriye ile olan yakın ilişkilerini sonuna kadar korumayı hedefliyordu. Diğer taraftan Suriye Rusya için stratejik açıdan önemliydi. Suriye Rusya için Akdeniz'e erişim yoluydu.⁴³⁶

Diğer bir açıdan, 2011 parlamento ve 2012 başkanlık seçimleri yaklaşmaktaydı ve Putin Suriye kozunu kullanarak elini güçlendirebileceğinin farkındaydı.⁴³⁷

Rusya'yı rahatsız eden konulardan birisi de, şayet Suriye'de muhalif güçler rejimi devirirse, bu Rusya'nın yakınındaki bölgelerde; Ukrayna, Sırbistan, Gürcistan gibi devletlerde yaşanan devrimlerin kendi bölgesinde de istikrarsızlığa yol açacağı

⁴³⁵ Tartus üssü ve önemi, Dünya Bülteni, 21.06.2012, (Çevrimiçi) <http://www.dunyabulteni.net/yazar/fikret-ertan/18034/tartus-ussu-ve-onemi>, 14 Şubat 2018.

⁴³⁶ Henry Kissinger's remarks in his first visit to Damascus after the end of 1973 war, (Çevrimiçi) <http://countrystudies.us/syria/67.htm>, 20 Şubat 2018

⁴³⁷ Irina Olimpieva ve Robert W. ORTTUNG, "Russian Unions as Political Actors", Problems of Post-Communism, No. 60, 2013, pp. 3-4.

korkusu ve Orta Asya devletlerinin de Rusya karşısında bağımsızlık iddalarıyla yer almaları ihtimaliydi.⁴³⁸

Mart 2011’de Arap ayaklanmaları Suriye’ye ulaştığında, Rusya Esad’a tam destek politikası geliştirdi. Soruna diplomatik bir çözüm bulmak ve dış askerî müdahaleyi önlemek, Rusya’nın başlıca hedefleri oldu; buna göre Moskova Suriye’ye karşı BM Güvenlik Konseyi kararlarının neredeyse tamamını veto etti. Bu bağlamda Rusya, sadece Suriye için değil, aynı zamanda bölgedeki çıkarlarını tehdit eden gelişmelere karşı da destek verdiği Doğu Akdeniz’e gemiler gönderdi.

Suriye krizinin başlamasından sonra, Türkiye-Rusya ilişkileri sürmekte olan çatışmanın gölgesine girdi. Suriye taraftan gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türkiye-Suriye sınırına patriot füzelerin yerleştirilmesi kararı NATO Dışişleri Bakanları’nın toplantısında kabul edildi. NATO Genel Sekreteri yaptığı açıklamada yerleştirilecek füze kalkanlarının tamamen savunma amaçlı olduğunu, Rusya’ya karşı herhangi bir adım olarak algılanmaması gerektiğini belirtti.⁴³⁹ Yalnız bu karar Rusya cephesinde tepki gördü. Rusya, bu adımın Rusya ile NATO arasındaki güç denegisini bozmaya yönelik olduğunu, bu yüzden de gereken bütün önlemlerin alınacağını ifade etti. Rusya Başbakanı Putin, “NATO’nun füze kalkanı sistemine karşı önlemler almalıyız. Bu sistemle aşık atacak pahalı bir füze yerine herhangi bir füze kalkanı sisteminin üstesinden gelebilecek stratejik nükleer güç ile hava ve uzay savunma sistemi geliştirilmeli” dedi. Putin, hayata geçirilen projeye “asimetrik ve etkili bir yanıt verilmeli” diye belirterek “orduyu modernleştirme kararı” adına orduya yapılan harcamaları artırdı.⁴⁴⁰

Suriye krizine rağmen Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerde olumlu adımlar da atılmaktaydı. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Akçaabat’ta yaptığı toplantıda Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin durumu hakkında açıklama yaptı: “Türkiye-Rusya ilişkileri altın çağını yaşıyor. Vizeleri kaldırdık, Türk dış ticaretinde

⁴³⁸ Dmitry Gorenburg, “Why Russia Supports Repressive Regimes in Syria”, PONARS Eurasia, No. 198, June 2012, pp. 4-5.

⁴³⁹ NATO, Türkiye-Suriye sınırına Patriot kararını onayladı, BBC, 04.12.2012, (Çevrimiçi) http://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121204_nato_patriot_update2.shtml, 20 Şubat 2018

⁴⁴⁰ Füze kalkanına asimetrik yanıt veriyor, Milliyet, 21.02.2012, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/fuze-kalkanina-asimetrik-yanit-veriyor/dunya/dunyadetay/21.02.2012/1505617/default.htm>, 23 Şubat 2018.

Rusya, Türkiye'nin bazı yıllar birinci, bazı yıllar ikinci ortağı oldu. Büyük yatırımlar yapıyoruz.”⁴⁴¹

İki ülke arasındaki ilişkilerdeki ilk ciddi gerginlik, 22 Haziran 2012'de uluslararası sularda Suriye tarafından F-4 savaş uçağının vurulmasıyla yaşandı. Olayın yaşanmasının ardından Türkiye Suriye'ye karşı bazı angajman kuralları uyguladı. Şöyle ki, bundan sonra Türk hava sahalarında tehdit olarak algılanacak Suriye uçakları kendilerine hiç bir uyarı yapılmadan vurulacaktı. Nitekim Türkiye bu kararını 2013 yılında Suriye'ye ait helikopteri düşürerek uygulayacaktır.⁴⁴² Savaş jetinin nasıl ve kim tarafından vurulduğu üzerine tartışmalar da mevcuttur ve bu tartışmalar arasında uçağın Rus teknisyenleri tarafından Suriye Tartus havalimanından vurulduğu ve bununla da Rusya'nın Türkiye'ye bir mesaj göndermek istediği düşünceleri de yer almaktadır.⁴⁴³ Bu iddialar Rusya tarafından reddedildi, Rusya Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada bu açıklamaların tamamen kışkırtıcı olduğunu ve propaganda amaçlı yapıldığını dile getirerek, yaşananların önceden planladığı düşüncesine yer vermemek gerekir diye belirtti. Olayın üzerinden Rusya Suriye'yi alınacak kararlardan korumak amacıyla Suriye'ye yapılan S-300 füze satışını durdurduğu kararını açıkladı.⁴⁴⁴ Bu gelişmenin ardından AK Parti Genel Sekreter Yardımcısı Ömer Çelik yaptığı açıklamayla Türkiye ile Rusya arasında yaşanan gerginliği azalttı. Çelik, “Bir Rus faktörünün işin içinde olduğu hiçbir şekilde düşünülmüyor. Rusya'nın böylesine çılgınca bir şeye girişmesinin de bir mantığı yok, herhangi bir Rus askerî unsuruyla böyle bir çatışma içerisine girmesinin de imkânı yok” diye belirterek, bir de konuşmasına şunu ekledi: “Bir Rus inisiyatifi

⁴⁴¹ Türkiye ile Rusya ilişkileri altın çağını yaşıyor, DHA, 09.06.2012, (Çevrimiçi) http://arsiv.dha.com.tr/turkiye-ile-rusya-iliskileri-altin-cagini-yasiyor_324478.html, 23 Şubat 2018

⁴⁴² Türkiye'nin düşürdüğü ikinci uçak oldu, HaberTürk, 24.11.2015, (Çevrimiçi) <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1157792-turkiyenin-dusurdugu-ikinci-ucak-oldu>, 23 Şubat 2018

⁴⁴³ Füze Rus parmağı, Vatan, 02.07.2012, (Çevrimiçi) <http://www.gazetevatan.com/fuzede-rus-parmagi--461805-gundem/>, 23 Şubat 2018

⁴⁴⁴ Rusya Suriye'ye S-300 satışını durdurdu, Hürriyet, 27.06.2012, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/rusya-suriyeye-s-300-satisini-durdurdu-20854155>, 23 Şubat 2018.

söz sahibi olsaydı, Rusya, Suriye'nin böylesine irrasyonel bir adım atmasını engellerdi. Çünkü bunun sonuçlarının ne olacağını en çok onlar görür.”⁴⁴⁵

2012 yılında iki ülke arasında yaşanan en büyük krizlerden birisi de, Suriye'ye ait Airbus A-320 yolcu uçağının bulundurmaması gerektiği yükü taşıdığıyla ilgili alınan istihbarat üzerine, 10 Ekim 2012 tarihinde Ankara Esenboğa Havalimanı'na zorla indirilmesi oldu. Yapılan incelemeler sonucu uçakta “füze parçaları ve yönlendirme sistemlerinin” bulunduğu koliler bulundu. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, daha öncesinde de türk hava sahalarında herhangi bir uçağın silah taşıdığı ile ilgili şüphe duyuyorsak buna müdahale edeceğimizi belirttik diye açıklamada bulundu.⁴⁴⁶

Bu olay Rusya cephesinde büyük yankı uyandırdı. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, olayla ilgili şu sözleri sarf etti: “Biz uçakta herhangi bir mühimmat olmadığını teyit ediyoruz. Uçakta bir kısım radar istasyonu ile ilgili elektro-teknik malzemeler vardı. Bu elementler çift amaçlı kullanılabiliyor. Herhangi bir uluslararası konvansiyon bunu yasaklamıyor. Taşınan malzemeler kurallara tamamıyla uygun. Bu tür kargoların sivil uçaklarla taşınması alışılmış bir uygulama. Suriye uçağı Türk hava sahasına girmeden önce rotasını değiştirmesi ya da Ankara'ya inmesi konusunda Türk makamları uyarmış. Pilot da uçak da yasal olmayan bir şey olmadığını bildiği için inmeyi tercih etmiş. Edindiğimiz bilgilere göre alıcı taraf kargonun – kendi malı olduğunu için – kendisine ulaştırılmasını talep edecek. Biz de Türkiye'den resmi bir açıklama bekliyoruz. Neden uçakta bulunan Rusya vatandaşı yolcular Rusya Ankara Büyükelçiliği çalışanları ile görüştürülmedi?”⁴⁴⁷

Lavrov konuşmasına şunları da ekledi: “İki ülke arasında üst düzeyde toplantı mekanizmalarımız mevcut. İyi ilişkilere sahibiz. Farklı alanlarda işbirliğimizi

⁴⁴⁵ Rusya'nın bu çılgınlığı yapmasının mantığı yok, Milliyet, 27.06.2012, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/rusya-nin-bu-cilginligi-yapmasinin-mantigi-yok-siyaset-1559446/>, 24 Şubat 2018.

⁴⁴⁶ Suriye uçağı Ankara'ya indirildi, Sabah, 11.10.2012, (Çevrimiçi) <https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/10/11/suriye-ucagi-ankaraya-indirildi?paging=2>, 24 Şubat 2018.

⁴⁴⁷ Lavrov'dan çok önemli mesaj, Sabah, 15.10.2012, (Çevrimiçi) <https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/10/15/lavrovdan-cok-onemli-mesaj>, 24 Şubat 2018.

geliştiriyoruz. İlişkilerimizi gölgeleyecek bu tür olayların yaşanmasını istemiyoruz.”⁴⁴⁸

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Rusya’nın cevap beklediğini bildirmesi üzerine şu açıklamayı yaptı: “Rusya, bizden bilgi istiyor. Bizden bilgi istemene gerek yok, o bilgiyi bu ilgili büroya sor, o sana versin. Ne gönderdiğin bütün konşimentolarda belli. Bizde de bunlar mevcut. Gönderilen yer, o da belli. Dolayısıyla burada hiç sağa sola bu işi saptırmanın âlemi yok. Resimlerle tüm malzemeler elimizde. Zaten üzerindeki yazılarıyla markalarıyla nereden çıktığı, nereye gitti o da belli.”⁴⁴⁹

Yaşanan bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen, 3 Aralık 2012 yılında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’le Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Dolmabahçe Sarayı’nda bir araya geldiler. İlişkileri geliştirmek adına iki ülke arasında 11 farklı anlaşma yapıldı. Her iki taraf da esas amaçlarının bu ilişkilerin Suriye krizinden etkilenmesine izin vermemek ve Suriye’de akan kanı da bir an önce durdurmak olduğunu belirtti.

Rusya Devlet Başkanı Putin “Sayın Başbakan’la gerçekleştirdiğimiz görüşmede yeni fikirler üretilmiştir. Biz bu fikirler üzerinde çalışacağız. Bir ülkenin toprakların ateş açılıyorsa bu olayları görmemek çok zordur. Türkiye ve Rusya komşu ülkelerdir. Her ülkenin büyük sorumlulukları var. Bizim de sorumluluğumuz var. Çünkü Rusya sınırına da yakın yerlerde bu olaylar meydana geliyor. Türk dostlarımızla dayanışma içinde bulunacağız” diye açıklamada bulundu. Putin ayrıca konuşmasında amaçlarının rejimi savunmak olduğu değil, Suriye için doğru olanı yapmak olduğunu belirtti.⁴⁵⁰

Suriye Krizi 2013 yılında da iki ülke arasındaki diplomatik münasebetleri denemeye devam etti. Taraflar aralarındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin zarar görmemesi için sürekli görüşmeler gerçekleştiriyordu. 2013 yılında ilk resmi ziyaret

⁴⁴⁸ Rusya Türkiye’den açıklama bekliyor, CNN TÜRK, 23.10.2012, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/2012/dunya/10/23/rusya.turkiyeden.aciklama.bekliyor/681807.0/index.html>

⁴⁴⁹ Erdoğan’dan Rusya’ya uçak cevabı: Gönderen kurumundan bilgi al, Haberrus, 16.10.2012, (Çevrimiçi) <http://haberrus.com/politics/2012/10/16/erdogandan-rusya-ucak-cevabi-git-gonderen-kurumundan-bilgi-al.html>, 24 Şubat 2018.

⁴⁵⁰ Rusya ağız değiştirdi, HaberTürk, 04.12.2012, (Çevrimiçi) <http://www.haberturk.com/haber/haber/799979-rusya-agiz-degistirdi>, 27 Şubat 2018.

9 Ocak tarihinde Türkiye Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı Feridun Sinirlioğlu ile Rusya Dışışleri Bakan Yardımcısı Mihail Bagdanov arasında gerçekleşti. Görüşme esnasında Ortadoğu’da yaşananlar, özellikle Suriye krizi yine ön plandaydı.⁴⁵¹

2013 yılına ait ilk olumsuz gelişme ise NATO kapsamında Türkiye’nin talebiyle gönderilen Almanya ve Hollanda patriot hava savunma sistemlerinin Ocak ayında Türkiye’ye ulaştırılması oldu. Füzelerin yerleştirilmesi Rusya cephesinde tepkiyle karşılandı. Türkiye bu füzelerin tamamen kendi toprak bütünlüklerini ve dışardan gelen tehditlere karşı müdaafa amaçlı kurulduğunu dile getirdi.⁴⁵²

17 Nisan 2013 yılında düzenlenen Ortak Stratejik Planlama Grubu toplantısı’nda Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Rusya Federasyonu Dışışleri Bakanı Lavrov bir araya geldiler. Görüşme esnasında ikili ilişkiler, Ortadoğu’da barış süreci, Suriye’deki son gelişmeler konuşuldu. Davutoğlu, “Ortadoğu’da barış ve istikrar, hem Türkiye’nin, hem Rusya’nın ortak hedefidir” şeklinde konuştu.⁴⁵³ Lavrov ise konuşmasında Esad’ın istifasının sorunu çözmeyeceğini belirtti. Kriz çözüme kavuşturulmak isteniyorsa, herkes silahı bırakmalı, dış müdahale yapılmamalı, farklı çözümler üretilmelidir şeklinde konuştu.⁴⁵⁴

Ağustos 2013 yılında Doğu Guta bölgesinde sivillere karşı kimyasal silah saldırısı düzenlendi. Türkiye Dışışleri Bakanlığı, olayın derhal incelenmesi ve gerekenlerin yapılması ile ilgili açıklama yaptı. Düzenlenen saldırı Rusya-Türkiye arasında yeni tartışma konusu yarattı. Rusya, Esad rejimini müdafaa ederek, saldırıyı muhalefet tarafının düzenleyebileceği düşüncesini savundu. Ve yine Rusya ve Çin’in

⁴⁵¹ “Türk-Rus İlişkilerini Bir Yıllık Özeti”, Sputnik Haber Ajansı ve Radyosu, 30 Aralık 2013, (Çevrimiçi) https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2013_12_30/turk-rus-iliskilerinin-bir-yillik-ozeti/ 27 Şubat 2018.

⁴⁵² TBMM, konu: **Türkiye’ye Nato Tarafından Patriot Hava Ve Füze Savunma Sistemleri Konuşlandırılmasına İlişkin**, Yasama Yılı: 3, Birleşim: 61, 05.02.2013.

⁴⁵³ Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Türkiye – Rusya Ortak Stratejik Planlama Grubu Üçüncü Toplantısı Ortak Bildirisi, 17 Nisan 2013, İstanbul, (Çevrimiçi) (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-ortak-stratejik-planlama-grubunun-iii-toplantisi-istanbul-da-gerceklestirildi.tr.mfa>), 28 Şubat 2018.

⁴⁵⁴ “Lavrov: Suriye’de herkes silah bıraksın”, **Radikal**, 18.04.2013, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/turkiye/lavrov-suriyede-herkes-silah-biraksin-1130004/>, 28 Şubat 2018.

yardımla Esad rejimi kimyasal silahların imha edilmesi dışında herhangi bir yaptırıma maruz kalmadı.⁴⁵⁵

Türkiye-Rusya arasında gerilim 2014 senesinde de devam etti. Türkmenleri hedef alan Esad rejimine destek olan SU 24 tipi Rus savaş uçağının 23 Mart günü Türkiye sınırlarını ihlal etmesi üzerine, Türk F-16'ları tarafından vuruldu. Zira daha öncesinde 3-4 Ekim tarihlerinde Türk hava sahalarını ihlal etmesi nedeniyle Rusya bir kaç kez uyarılmış, şayet bir daha tekrarlanırsa Türkiye, angajman kurallarını uygulayacağını bildirmiştir. Ayrıca Türkiye, Rus uçağının 15 mil kala uyarıldığını belirtti. Türkiye, normalde yeni angajman kurallarına göre hava sahasını ihlal eden uçakların 10 mil uzaklıktan uyarılması gerektiğini, ancak Rus uçağının “iyi niyetle” 15 mil kala bir kaç kez uyarıldığını, ancak Rusya tarafının bu uyarıları dikkate almadığını bildirdi.⁴⁵⁶

2015 yılına kadar Rusya ve Türkiye Suriye krizi yüzünden aralarındaki ekonomik ve siyasi ilişkilere zarar vermemeye özen gösteriyorlardı. Ancak 2015'den itibaren, Rusya'nın Suriye'ye askerî yardım sağlaması olayın rengini değiştirdi. Eylül 2015 yılında Rusya Suriye'de hava hareketlerine başladı. Suriye'ye büyük ölçekde uçak ve silah gönderilmeye başlandı. 24 Kasım 2015 günü Türk hava sahasını ihlal etmesi nedeniyle Rus uçağının düşürülmesi yeni bir kriz sürecini de beraberinde getirdi.⁴⁵⁷

Rusya, bölgedeki sözkonusu çıkarlarını ve güvenlik sorununu bahane ederek 30 Eylül 2015 tarihinden itibaren Suriye bölgesindeki terörist gruplara hava saldırıları düzenlemiş, saldırı esnasında da Türk hava sahasını defalarca ihlal etmiştir. Gerçekleştirilen üst düzey görüşmelerde Rusya'ya Türk hava sahasının tekrar ihlal edilmesi durumunda Türkiye tarafından angajman kurallarının uygulanacağı belirtilmiştir. Ancak bütün bu uyarılara rağmen 24 Kasım günü SU-24 tipi Rus savaş uçağı Hatay'ın Yayladağı bölgesinin Türk hava sahasını 5 dk. içinde

⁴⁵⁵ **Irak ve Suriye'deki gelişmelerin Türkiye'ye etkileri**, Bilge Adamlar Kurulu **Raporu**, **Rapor No:65**, Bilgesam Yayınları, Ankara, Nisan 2015, s. 8; “Suriye krizi: Rusya kimyasal silah planını ABD'ye iletti”, **BBC Türkçe**, 11.09.2013, (Çevrimiçi) http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/09/130911_rusya_kimyasal_onerisi (Accessed on 08.02.2015)

⁴⁵⁶ Rus savaş uçağı ikinci ihlalde vuruldu, **Hürriyet**, 25.11.2015, (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/2-ihlalde-vuruldu-40018363>, 1 Mart 2018.

⁴⁵⁷ Emre Erşen, “Türkiye-Rusya ilişkilerinde normalleşme ve Fırat Kalkanı”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 8, Sayı: 77, Kasım-Aralık 2016, s. 23

10 kez ihlal etmiş, Türk F-16 savaş uçağı tarafından ikaz edilmesinin ardından düşürülmüştür. Yaşanan olayın ardından Türkiye tarafı “milliyeti bilinmeyen bir savaş uçağı defalarca ikaz edilmesine rağmen cevap vermemesi üzerine” düşürülmüştür diye açıklamada bulunmuş, Rusya tarafı ise yapılan açıklamaya karşılık Rus uçağının Türkiye hava sahasını ihlal etmediğini, aksine Türk uçağının Suriye hava sahasını ihlal ettiğini, Rus uçağının Suriye sınırının 1 km. içerisinde düşürüldüğünü belirtmiştir.⁴⁵⁸

Olaydan yaralı olarak kurturulan Rus pilotlardan biri kendilerinin Türk hava sahasını ihlal etmediklerini ve F-16’lar tarafından uyarılmadıklarını belirtmiştir.⁴⁵⁹ Ancak olayın yaşandığı esnada bölgede uçuş gerçekleştiren Hollanda pilotları Rus uçağının defalarca ikaz edildiği şeklinde açıklamada bulunmuştur.⁴⁶⁰

Bu olay, Rusya cephesinde şok etkisi yarattı. Rus lideri V. Putin “Sırtımızdan bıçaklandık” şeklinde açıklamada bulundu. Putin aynı zamanda bu olayın Türkiye-Rusya ilişkilerine ciddi darbe vuracağını da dile getirdi.⁴⁶¹

Uçağın düşürülmesiyle ilgili Başbakan Ahmet Davutoğlu, “Türk hava sahasında kimliği belirlenemeyen jetin düşürülmesi belirli bir ülkeye karşı yapılmış bir eylem değildi. Türkiye, mevcut angajman kuralları temelinde, egemen olduğu toprakların bütünlüğünü korumak üzere harekete geçti” şeklinde açıklama yaptı.⁴⁶²

Olayın ardında Rusya tarafı Türkiye’ye karşı ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. Uçağın düşürülmesinin ardından Rusya Dışişleri Bakanı Sergey

⁴⁵⁸ Putin’den Sert Açıklama, CNN Türk, 24.11.2015, (Çevrimiçi) <http://www.cnntrk.com/video/dunya/putinden-dusurulen-ucak-icin-ilk-tepki>, 23 Ocak 2019

⁴⁵⁹ Kurtulan Rus Pilot Konuştu, Cumhuriyet Gazetesi, 25.11.2015, (Çevrimiçi), http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/431767/Kurtulan_Rus_pilot_konustu.html, 23 Ocak 2019

⁴⁶⁰ Hollandalı Pilot: Türkiye’nin Düşürülen Uçağa Yaptığı İkazları Duyduk, Sabah, 24.11.2015, (Çevrimiçi), <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/11/24/hollandalı-pilot-turkiyenindusurulen-ucaga-yaptigi-ikazlari-duyduk>, 23 Ocak 2019

⁴⁶¹ Putin’den sınırda Rus uçağının düşürülmesi ile ilgili ilk açıklama, HaberTürk, 24.11.2015, (Çevrimiçi) <http://www.haberturk.com/haber/haber/1157901-putinden-sinirda-rus-ucaginindusurulmesi-ile-ilgili-ilk-aciklama>, 1 Mart 2018.

⁴⁶² Davutoğlu’ndan Rus uçağı ile ilgili değerlendirme, **Milliyet**, 27.11.2015, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-ndan-rus-ucagi-ile-siyaset-2154473/>, 1 Mart 2018.

Lavrov Türkiye ziyaretini iptal etmiş ve Rusya vatandaşlarına Türkiye'ye gitmemeleri konusunda uyarıda bulunmuştur.⁴⁶³

Aynı zamanda:

- “1 Ocak 2016'dan itibaren Türkiye'den tarım ürünleri, hammadde ve gıda ürünleri ithalatı yasaklandı,
- Rusya'da Türk şirketlerinin faaliyeti yasaklandı veya kısıtlandı,
- Rus işverenlerin Türk vatandaşlarını istihdam etmesi yasaklandı,
- 1 Ocak 2016'dan itibaren Türkiye'ye vize muafiyeti askıya alındı,
- Türk Akımı doğalgaz boru hattı ile ilgili hükümetler arası görüşmeler sonlandırılmış,
- 1 Aralık 2015'ten itibaren Rusya ile Türkiye arasında charter uçuşlar yasaklandı. Düzenli uçuşlar üzerindeki denetim artırıldı.”⁴⁶⁴

Rusya, uçağın düşürülmesi krizini fırsata dönüştürmüş, askeri alana S-400'leri yerleştirmiştir. Böyle bir adım ABD tarafından daha öncesinde kabul edilemezken, kriz sonrasında füzelerin bölgeye yerleştirilmesinin önüne geçememiştir. Bununla da kalmayan Rusya, Türkmen Dağı bölgesini bombalamış, yerleştirdiği füzeler sayesinde Türk uçaklarının hava hareketini da önlemiştir.⁴⁶⁵

İşte bu olay Türkiye-Rusya arasında gerilime neden olmuş, Rusya Suriye hava sahasını Türk uçaklarını kapatmış ve üstelik Suriyeli kürtlerle de ilişkileri geliştirmiştir. Türkiye açısından bakıldığında İŞİD ve PKK gibi terör eylemlerinin gitgide artması söz konusuydu ve Türkiye'nin Suriye'de sınır ötesi hareket yapabilmesi için önce kendi çevresindeki sorunları çözmesi, Rusya ile ilişkileri normalleştirmesi gerekiyordu. İşte bu koşullar Türkiye-Rusya yakınlaşmasını yeniden gündeme getirdi. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan V. Putin'e

⁴⁶³ Lavrov, Türkiye Gezisini İptal Etti ve Vatandaşlarına Türkiye'ye Gitmeyin Çağrısı yaptı, Türk-Rus Haber, (Çevrimiçi), <http://www.turkrus.com/128629-lavrov-turkiye-gezisini-iptal-ettiturkiyeye-gitmeyin-cagrisi-yapti-xh.aspx>, 23 Ocak 2019

⁴⁶⁴ Rusya'nın Türkiye'ye Yaptırımları, Sputnik news, 17.12.2015, (Çevrimiçi), <https://tr.sputniknews.com/infografik/201512171019728085-Rusya-Turkiye-yaptirimlar-Su-24/>, 23 Ocak 2019

⁴⁶⁵ S-400'ler Lazkiye'de, Habertürk, 27.11.2015, (Çevrimiçi), <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1159259-s-400ler-lazkiyede>, 23 Ocak 2019

“düşürülen uçakta hayatını kaybeden pilot dolayısıyla üzüntü duyduğunu” ifade eden mektup göndermiştir. Daha sonrasında iki lider arasında telefon görüşmesi gerçekleşmiş ve Rusya görüşme sonrasında normalleşmeye giden bir süreci başlatmak adına Türkiye’ye karşı uygulanan turizm ambargosunu kaldıracağını ifade etmiştir.⁴⁶⁶

İlişkilerin düzelmesi yolunda atılan adımlardan birisi de 9 Ağustos 2016 günü gerçekleşen Putin-Erdoğan görüşmesi oldu. Görüşme esnasında Suriye’de gitgide artan terör örgütleri tehdidine karşı ortak mücadele edilmesi gerektiği ile ilgili fikir belirtilmiştir. Diğer bir taraftan, ABD’nin Suriye’de Türkiye’nin çıkarlarını tehdit edecek şekilde hareket etmesi, Suriye’de yaşananları kontrol edebilme yönünde ABD ile herhangi bir uzlaşmaya varılamaması Türkiye-Rusya yakınlaşmasını beraberinde getirmiştir.⁴⁶⁷

Diğer bir taraftan 15 Temmuz günü yaşanan darbede ABD ve AB’nin aksine Rusya ve İran’dan Türkiye’ye destek verilmesi bu yakınlaşmayı daha da hızlandırdı.

Yaşanan bu normalleşme süreci kendisini Fırat Kalkanı harekâtında da göstermiştir. Şöyle ki, Rusya, bu harekâtın iç savaşı körükleyeceği düşüncesinde olsa da, Türkiye’nin bölgeden kaynaklı oluşabilecek tehditlerden yana endişeli olduğunu anladığını ifade etti. Rusya, hem ilişkilerin tekrar bozulmaması, hem de PYD/YPG’nin ABD’ye yöneldiğini görmesi nedeniyle, Suriyedeki Kürtlere verdiği desteği geri çekmiş ve bu harekâta karşı gelmemiştir.⁴⁶⁸ Burada şunu da söyleyebiliriz ki, Rusya bu vesileyle, Fırat Kalkanı harekâtına karşı gelmeyeceğini göstererek, bunun karşılığında Türkiye’den de Esad’a karşı sert tepkilerin kaldırılmasını bekliyordu.

2016 yılında yaşanan diğer önemli bir gelişme ise, Suriye kriziyle ilgili farklı safhalarda yer alan Türkiye, İran ve Rusya 20 Aralık 2016 yılında bir araya gelerek Moskova Bildirgesini imzalamalarıydı. Bildirge’ye göre, her üç devlet de “Suriye

⁴⁶⁶ Oytun Orhan, “Türkiye-Rusya Yakınlaşması ve Suriye”, **Ortadoğu Analiz**, Temmuz-Ağustos 2016, C. VIII, S: 75, s. 63.

⁴⁶⁷ Erşen, **a.g.y.**

⁴⁶⁸ Erşen, **a.g.m.**, s. 24

Arap Cumhuriyeti'nin egemenliğine, bağımsızlığına, birliğine ve toprak bütünlüğüne” saygı duymaktaydı.⁴⁶⁹

⁴⁶⁹ Evren Balta, “Türkiye-Rusya ilişkileri”, **Dış Politika Analizi: Fırtınalı Diplomasi**, TÜSES, t.y., s. 5.

SONUÇ

Sovyetler Birliği sonrasında dünyanın iki kutuplu yönden ayrışması yeni güç dengelerini ortaya çıkarmıştır. Truman Doktrini, Marshall Planı ve NATO konularında Türkiye ABD ile belli ölçüde bölgedeki şartlar ve olası tehditler dolayısıyla yakınlaşmıştır. Sovyetler Birliği dönemindeki yayılmacı politika Türkiye'yi bu anlamda ABD ile yakınlaştırmıştır. Birliğin dağılmasından sonra da Rusya ile ilişkiler bir anda ilerleme kaydetmemiştir. ABD, bölgedeki stratejik ortağı olan Türkiye'nin bir başka global güç olan Rusya ile başta siyasi olmak üzere diğer alanlarda anlaşmasını ve ilişkilerinde ilerleme kaydetmesini istemiyordu. Ancak Türkiye, ABD ile yakınlaşma ve yapılan yardımların karşılığının fazlasıyla alındığının ve uzun vadede yardımdan ziyade engel ve kısmi askerî bağımlılık yarattığının farkına varmıştır. ABD ve Batı dünyasının Ortadoğu ve Avrasya ile olan tüm bağlantılarında Türkiye stratejik konumu ve bölgedeki etkin gücü ile kolay vazgeçilecek bir partner değildir. Rusya da bu durumun farkındadır ve kendi dengesi doğrultusunda Türkiye ile yakınlaşmak istemektedir. Ancak burada önemli olan Türkiye'nin kendi dengesini nasıl kuracağıdır. Arap Baharı ile başlayan Ortadoğu yangını en son ve yıkıcı etkisini Suriye'de göstermiştir. Suriye iç savaşı ile başlayan bu çalkantılı ve sancılı süreç halen çözüme kavuşturulmuş değildir. Bölgede var olan ABD ve dolayısıyla NATO bir yanda kendi çıkarlarını uygularken Rusya, İran ve Türkiye de kendi çıkarlarına göre hareket etmektedir. Bu noktada kolayca gördüğümüz gibi, Türkiye stratejik ortak olmalarına rağmen ABD ve NATO'dan bağımsız hareket ederek kendi menfaatleri doğrultusunda bölgeye operasyonlar yapmaktadır. Bundan önceyse hem ABD hem NATO bilgilendirilirken, Rusya ve İran ile de anlaşmaya varılmış ve bu doğrultuda hareket edilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Rusya ile yaşanan uçak ve büyükelçi krizlerine rağmen ilişkileri eskiden olmadığı kadar sağlam görünmektedir. Bu görüş, imzalanan askerî, ekonomik ve turizm ile tarım gibi birçok alanlarda da imzalanan ve uygulanan anlaşmalarla teyit edilmektedir. Bir anlamda Rusya ve Türkiye bölgedeki gelişmeleri ve dünya siyasetini ortak çıkarlarınca beraber okuyup işbirliği yapmaktadır. Son yıllarda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Vladimir Putin arasındaki yoğun görüşmeler de bu görüşü desteklemektedir. Suriye iç savaşı sonrası Türkiye

Cumhuriyeti hem Suriye'nin komşusu olarak hem de bölgedeki önemli bir güç olarak özellikle sınırlarında var olan mültecileri de ilgilendiren haklarla bu konudaki çıkarlarında kararlıdır. Bu noktada Rusya ile anlaşmaya varılıp ABD ile bazı konularda ayrışmaların görülmesi bu iki ülkenin ilişkilerinin geleceği açısından da önemlidir. Gelecekte Rusya ile Türkiye'nin daha yakın ve sağlam bir ilişkide olacağını öngörebiliriz. Rus ve Türk halkının uzun süredir komşu olmaları, bölgesel yakınlık, ticari işbirliği, turizm sektörünün sonucu kültürel yakınlaşma ve enerji anlaşmaları ve askerî anlaşmalar da Rusya ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ileriye dönük ilişkilerinin pozitif olacağına yönelik bir işarettir. Önemli bir diğer nokta da din konusudur. Rusya bugün kendini Roma İmparatorluğu'nun devamı olarak Ortodoks dünyasının lideri kabul etmektedir. İstanbul Patrikhanesi ile dünya genelinde tanınan ve kabul edilen Ortodoks dünyasının liderlik merkezidir. Rusya kendini her ne kadar Ortodoks dünyasının lideri olarak görse de İstanbul'daki Patrikhane'ye de saygısı mevcuttur. Rusya ile gelecekte kurulacak iyi ilişkiler elbette Ortodoksluk noktasında İstanbul Patrikliği'nin etki alanını Rusya ve dolayısıyla slavlar üzerinde arttırması olasıdır. Bu da Türkiye'nin çıkarına olacaktır. Patrik neticede Türkiye Cumhuriyeti yasalarına da bağlıdır ve aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşdır. ABD'nin ise Afganistan ve Ortadoğu'da Müslüman nüfusu üzerinde yaşattığı fiziksel ve psikolojik tahribat da Türk halkının ve siyasetinin ABD'ye olan tutumunu negatife çevirmesinde etkili olmaktadır. Bir başka önemli konu da Orta Asya'da bulunan eski Sovyet kontrolündeki şimdiki bağımsız Türk devletleri ve halklarıdır. Rusya halen bu devletler üzerinde siyasi ve kültürel olarak etkilidir. Ancak Türkiye ilerleyen dönemde Rusya ile ilişkilerini güçlendirirse elbette ki bu devletler ile de ilişkileri güçlenecektir. Bu da özellikle Avrasya ve Orta Asya'da yeni bir siyaset ve ekonominin oluşması anlamına gelecektir. Tüm bunlar yaşanırken Avrupa ve ABD ile ilişkilerin geleceği de muğlaktır. Batı dünyası ile siyasi ilişkilerin kopması söz konusu değildir. Çünkü AB şu anda Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük ticari partneridir. Ayrıca var olan uluslararası diğer anlaşmalar ve askerî anlamda NATO bu ilişkilerin kopmaması için geçerli sebeplerden bazılarıdır. Türkiye artık siyasi olarak tek bir yöne endeksli olmaktansa çok yönlü bir siyaset izlemeyi tercih etmektedir. SSCB'nin dağılması sonrası ABD, Avrupa batıda yükselirken doğuda da Çin, Japonya, Kore, Singapur, Tayvan ve Hindistan gibi ülkeler de yükselmiş ve çok

kutuplu bir dünya manzarası oluşmuştur. Günümüze yaklaştıkça işgücü, üretim, teknoloji ve global sermaye ABD’de olduğu kadar Çin’de de ortaya çıkmaktadır. Yakın gelecekte Çin’in Belt And Road projesi ile bütün Orta Asya, Avrasya ve Türkiye ile Rusya da nihayetinde Avrupa ile bu dev projenin içinde yer almaktadır. Bu anlamda Çin ile stratejik partner olan Rusya ile yakınlaşma yine ayrı bir önem kazanmış olacaktır. Çin üzerinden gelen eski İpek ve Baharat yollarının canlandırılması projeleri hem diğer ülkelere ekonomik kazanımlar sağlayacak hem de daha sağlam siyasi ilişkiler ortaya çıkartacaktır. Rusya ve Türkiye yakın gelecekte kendi para birimleriyle doğrudan ticaret yapmayı amaçlamaktadır. Türkiye eski alışkanlıklarını da belli ölçüde koruyarak yeni gelişmelere de kucak açmaktadır. Hem Rusya ile hem de Batı dünyası ile ilişkilerini güçlendirmek ve ilerletmek istemektedir.

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin bazı çıkar çatışmalarına rağmen sürdürülmeye çalışılması çabası tam olarak Arthur Schopenhauer’in ileri sürdüğü “kirpi ikilemi” teorisine uyum sağlamaktadır.

“Schopenhauer’a göre, çok soğuk bir kış gününde bir araya gelen yalnız kirpiler ciddi bir ikilem ile karşı karşıya kalacaklardır: ya birbirilerinden uzak durarak tek başlarına soğuktan ölecek ya da birbirilerini ısıtmaya çalışırken birbirilerine dikenlerini batırarak canlarını acıtacaklardır. Kirpiler önce donmamak için birbirlerine bir hayli yaklaşırlar, yaklaştıkları anda dikenlerinin farkına varır ve ayrılırlar. Pek çok bir araya gelme ve dağılma döngüsünden sonra, nihayet kirpiler birbirlerine ne fazla uzak ne de fazla yakın olmanın hem soğuğa hem de karşıdaki kirpinin dikenlerine karşı korunmada en iyi yol olacağını keşfederler. Ama bu “mükemmel” mesafenin hem öğrenilmesi hem de muhafaza edilmesi zordur.”⁴⁷⁰

İşte Türkiye ve Rusya ilişkilerini bu teoriyi uygulayarak yürütmelidir. İki ülke kendi aralarındaki mesafeyi ne çok uzaklaşarak soğuktan donacak, ne de çok yakınlaşarak birbirilerine zarar verecek şekilde koruyarak ilişkilerini en az zarara uğratacak şekilde sürdürmelidir.

⁴⁷⁰ Evren Balta, “Kirpi İkilemi: Türkiye ve Rusya İlişkileri”, **AljazeeraTurk**, 3 Mayıs 2017, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kirpi-ikilemi-turkiye-ve-rusya-iliskileri>, 19 Ocak 2019

KAYNAKÇA

AHMEDOV, V. M.:

“Siriya”, **Blijniy Vostok, Arabskoye probujdeniye i Rossiya: çto dalşe?** **Sbornik statey**, M., İV RAN, 2012.

AKALIN, C.

:**Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1 : Olaylar-Belgeler (1945-1952)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003.

AKGÜN, B.:

“Rusya-AB İlişkileri, Siyaseti, Ekonomisi, Güvenliği, Dış Politikaları ve Stratejik İlişkileriyle: Rusya”, Ankara, **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, 2010.

AKGÜN, M.:

Geçmişten günümüze türkiye ile arasında görünmez bağlar: Boğazlar”, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya**, Der. G. Kazgan, N. Ulçenko, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

AKTEN, N., ORAL, N.,

& KANBOLAT, H.:

“75. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz’in Değişen Jeopolitiği Çerçevesinde”, **ORSAM** Rapor No: 51, The Black Sea International Rapor No: 8, Ankara, Mayıs 2011.

ALBAYRAK, M.:

Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946 -1960), Ankara, Phoneix Yayınları, 2004.

ALEKSANDROVİÇ, S. N.:

“İnformatsionnaya voyna v Siriy”,
Vestnik MGİMO Universiteta, 2015,
No: 1 (40), s. 49-56, (Çevrimiçi)
<http://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-voyna-v-sirii>, 25 Şubat 2017.

ALPKAYA, G.:

“Türkiye ve İslam Konferansı Örgütü”,
SBFD, C. XLVI, Ocak-Haziran, 1991,
Ankara.

ALSAN, Z. M.:

Müşterek Emniyetin Tesisi Bakımından
Atlantik Camiasının Rolü”, **Ankara
Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**,
C. 10, S: 1-4, 1953.

AMBROSE, S. E.:

**Dünya açılımı: 1938’den Günümüze
Amerikan Dış Politikası**, Çev. Rucihan
Tul, Ankara, Dış Politika Enstitüsü
Yayınları, 1992.

Amerikan Ayanı Yardımı Kabul Etti.
(1947, Nisan 23). Cumhuriyet
Gazetesi(8148).

ARASLI, E.:

“Povleka na Blijnom Vostoke”,
Vospominaniya diplomata, Elm i
Tahsil, Baku, 2012.

ARI, Tayyar:

**Basra Körfezi ve Ortadoğu’da Güç
Dengesi 1978–1996**, İstanbul, Alfa
Yayınları, 1996.

- ARI, Tayyar: **Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.
- ARMAOĞLU, F.: **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, TTK, 1991.
- ARMAOĞLU, F.: “(Amerikan belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığından Bağdat Paktı’na 1951-1955”, **Belleten**, C. LIX, S: 224, Ankara, Nisan, 1995.
- ARMAOĞLU, F.: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995**, C: I-II, Genişletilmiş 11. bs., Ankara, Alkım Yayınları, 1999.
- ARMAOĞLU, Fahir: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)**, C. I, Ankara, 1994.
- ARSLAN, A.: **Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu**, Ankara, Eko Avrasya Yayınları, Eylül 2013.
- ARUNOVA, M. R.: **Turtsiya-Gruziya: Sotrudniçestvo i Problemi**, M., Institut Blijnevo Vostoka, 2008, 15 Oktyabrya.
- ASLAN, C.: “Türk-Rus-Gürcü İlişkilerinin Merkezindeki Ülke: Abhazya”, **Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, S: 16, Nisan, 2009.

ASLANLI, A.:

“Küresel ve Bölgesel Dengeler Açısından Abhazya Sorunu”, **Karam dergisi**, (Çevrimiçi) <http://www.karam.org.tr/pdf/bolgesel1251629624.pdf>, 07.05.2018.

ASLANLI, A.

: Tarihten Günümüzde Karabağ Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, C. VII, S:1, İlkbahar, 2001.

ATAMAN, M., GÖKŞEN, A. N.:

“Sembolizm ve Aktivizm Arasında İslam İşbirliği Teşkilatı”, **SETA Analiz**, S: 76, Ankara, Ocak, 2014.

ATAÖV, T.:

“Marshall Planı’ından NATO’nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp”, **A.Ü. S.B.F. Dergisi**, C. XXIII, No:3, 1968.

ATAÖV, T.:

NATO and Turkey, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970.

AYBAY, G., & ORAL, N.:

“Turkish Authority to Regulate Passage of Vessels Through the Turkish Straits”, **Perceptions Journal of International Affairs**, Vol. III, No: 2, June-August 1998.

AYDIN, T., & BEKAR, O.:

Türkiye’nin Orta ve Uzun Vadeli Çıkarları Açısından Türk-Rus İlişkileri, İstanbul, TESEV, 1997.

AYHAN, V.:

Arap Baharı İsyanlar, Devrimler ve Değişim, Bursa, AKM Yayınları, 2012.

AYHAN, V.:

“Suriye Krizinde Yeni Adım: Annan Misyonu Ve Güvenlik Konseyi Başkanlık Açıklaması”, **ORSAM**, 22.03.2012.

AYKAN, M. B.:

“The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. XXV, No: 1, February, 1993, p. 91-110.

BAĞCI, H.:

“Demokrat Parti”nin Ortadoğu Politikası”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 2004.

BAĞCI, H.:

Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2007.

BALTA, E.:

“Türkiye-Rusya ilişkileri”, **Dış Politika Analizi: Fırtınalı Diplomasi**, TÜSES, t.y.

BAYKAL, F. H.:

“Günümüzde Deniz Ulaşımındaki Gelişmelerin Işığında Türk Boğazlarının Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi ve Milletlerarası Hukukta Genel Olarak Kabul Görmüş Diğer Boğazlardan Geçiş Rejimleri İle Kıyaslanması”, Marmara Denizi 2000 Sempozyumu, İstanbul, 11-12 Kasım 2000, İstanbul, 2005.

BISTROVA, İ. V., & RYABOV, Y. Y.:

“Voyenno-promıšlenniy kompleks SSSR”, **Sovetskoye obşestvo: vozniknoveniye, razvitiye, istoričeskiy final**, T. II, M., 1997.

BOKAREV, Y. P.:

“Yeşyo raz ob otnoşeniye SSSR k planu Marşalla”, **Oteçestvennaya İstoriya**, 2005, No: 1, s.86-97.

BUDAK, M.:

“Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerine Dağlık Karabağ Meselesi ve Türkiye’nin Politikası”, **Kafkas Araştırmaları**, S: 2, İstanbul, 1996.

BÜYÜKBAŞ, H.:

“Şanghay İşbirliği Örgütü”, Ed. Şaban Çalış, Birol Akgün, Önder Kutlu, **Uluslararası Örgütler ve Türkiye**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2006.

CAFERSOY, N.:

Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, Ankara, ASAM Yayınları, 2001.

CHARAP, S.:

“Is Russia an Outside Power in the Gulf?”, Ed. Toby Dodge and Emily Hokayem, **Middle Eastern Security, the US Pivot and the Rise of ISIS**, Chapter Eight, Adelphi Series, Vol. LIV, Issue: 447-448, 2014, s. 185-203.

CONNOLLY, R.:

“The Economic Effects of the EU’s Russia Sanctions and Russia’s Counter Sanctions”, **Finnish Ministry of Finance’s Report**, 2014, s. 8, (Çevrimiçi)
https://www.vm.fi/vm/en/04_publications_and_documents/01_publications/01_budgets/20140827Theeco/Venaejaepakott eet_ENKKU_net ti.pdf, 18.05.2018.

CORNELL, S. E.:

“Autonomy as a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective”, **World Politics**, C. LIV, S: 2, Ocak 2002.

CURTİS, G. E.:

Armenia, Azerbaijan, and Georgia Country Studies, Washington, Federal Reserch Division Library of Congress Press, 1995.

ÇİLOĞLU, F.:

Rusya Federasyonunda ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar, Türkiye, 11 Nisan 1991.

ÇOLAKOĞLU, S.:

“Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Çin”, **Uluslararası İlişkiler**, Bahar 2004, C. I, S:1.

ÇOLAKOĞLU, S.:

“Türkiye-Gürcistan İlişkileri”, **Stratejik Öngörü, TASAM**, No:6, 2005.

ÇOMAK, H., GÖKALP, A.:

“2010’LU Yıllarda Şangai İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Türkiye”, **Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi**, s. 336-344.

DARCHIASHVİLİ, D.:

“Russian Military Presence in Georgia: The Parties Attitudes and Prospects”, **Caucasian Regional Studies**, Vol. II, No:1, 1997, <http://poli.vub.ac.be/publi/crs/eng/0201-04.htm>, 08.05.2018.

DAVUTOĞLU, A.:

“Turkey’s Zero-Problems Foreign Policy”, **Foreign Policy**, 20 May, 2010, (Çevrimiçi) <http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>, 11.05.2018.

DAVUTOĞLU, A.:

Stratejik Derinlik, Türkiye’nin Uluslararası Konumu, İstanbul, Küre Yayınları, Uluslararası İlişkiler Dizisi, Haziran 2005.

DEMÇENKO, A.:

Siriya: dva goda v tupike”, 03.06.2013,
(Çevrimiçi) http://www.perspektivy.info/oykumena/vostok/siriya_dva_goda_v_tupike_2013-06-03.htm, 10.04.2017.

DERMAN, G.S., ONGAROVA, Y.,

“Ukrayna’da Siyasi Kriz”, **Karadeniz Araştırmaları**, S: 42, Yaz, 2014, s. 11-23.

DOĞAN, E.:

“Montreux Rejiminin Değiştirilmesi Üzerine Tartışmalar”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Ocak 1995.

DOĞAN, S.:

“Türkiye’nin Dönem Başkanlığı ve İslam İşbirliği Teşkilatı”, **Analiz 18, İslam Dünyası**, İstanbul, İNSAMER, Kasım 2016.

DONOVAN, G. T.:

Russian Operational Art in the Russian-Georgian War of 2008, USAWC Strategy Research Project, 2009.

ECEVİT, B.:

“Mavi Akım’dan Geri Dönüş Yok”, **Avrasya İşbirliği perspektif Dergisi(24)**, İstanbul, Kavram Yayıncılık, Ocak, 2000.

EKİNCİKLİ, M.:

İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti, Ankara, 2002.

- EKREM, E.: “Türkiye’nin Şanghay İşbirliği Örgütü Üyeliği”, (Çevrimiçi) <http://www.iuhrdf.org/tr/2017/05/17/turkiyenin-sanghay-isbirligi-orgutu-uyeligi/>, 22.07.2017.
- ELEKDAĞ, Ş.: “Karadeniz Ekonomik İşbirliği”, **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, 2. Basım, İstanbul, 1992.
- EREN, E.: “Şanghay İşbirliği Örgütü Ve Türk Dış Politikasında Gelecek Perspektifi”, **Strategic Public Management Journal**, C. III, S: 5, May, 2017, pp. 77-94.
- ERGÜL, E.: “Yeni Bir Uluslararası İnsan Hakları Mekanizması: İİT Bağımsız Daimi İnsan Hakları Komisyonu”, **TAAD**, Yıl: 5, S: 19, Ekim, 2014.
- ERHAN, Ç.: “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. LI, No: 1-4, Ocak-Aralık 1996.
- ERHAN, Ç.: “1945-1960 ABD ve NATO’yla İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. I, 6. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

ERKİN , F. C.:

Türkiye ve NATO, Ankara, Türk Atantik Andlaşması Derneği Yayını, 1971.

ERKİN, F. C.:

Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.

ERKMENOĞLU, F.:

“Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün Dünü, Bugünü ve Geleceği”, **Diplomatik Gözlem Gazetesi Resmi Sitesi**,(Çevrimiçi)<http://www.diplomatikgozlem.com/briefing.asp?id=106,17.03.2008>.

EROL, M.:

Ukrayna-Kırım krizi ya da ikinci Yalta süreci”, **Karadeniz Araştırmaları**, S: 41, 2014, s. 1-14.

ERŞEN, E.:

“Türkiye-Rusya ilişkilerinde normalleşme ve Fırat Kalkanı”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 8, Sayı: 77, Kasım-Aralık 2016.

ESENBEL, M.:

Türkiye’nin Batı ile İttifaka Yönelişi, İstanbul, İsis Yayımcılık, 2000.

FIRAT, Melek &
KÜRKÇÜOĞLU, Ömer:

“Ortadoğu’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, Ed. Baskın Oran, C.I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

- GARNETT, S.: “Challenges of the Sino-Russian Strategic Partnership”, **The Washington Quartely**, Vol. XXIV, No. 4, 2001, ss. 1-34.
- GAZEL, F.: “Mavi Akım: Genetik Şifresi Çözüldü”, **Avrasya Dosyası**, Bahar 2003, C. IX, S: 1, ss. 53-93.
- GERGER, H.: **ABD-Ortadoğu-Türkiye**, 4. bsk., İstanbul, Ceylan Yayınları, 2007.
- GÖNLÜBOL, M., & SEZER, D.: **Olaylarla Türk Dış Politikası 1945-1965 Dönemi**, 9. bsk., Ankara, Siyasal Kitapevi, 1996.
- GÖNLÜBOL, M., & ÜLMAN, H.: “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı: 1945-1965”, **AÜ SBF Dergisi**, C. XXI, 1966.
- GÖNLÜBOL, M., & ÜLMAN, H.: **Olaylarla Türk Dış Politikası (1945-1965)**, Ankara, Siyasal Kitabevi Yayınları, 1996.
- GÖNLÜBOL, M., & ÜLMAN, H.: “İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**.
- GORENBURG, D.: “Why Russia Supports Repressive Regimes in Syria”, **PONARS Eurasia**, No. 198, June 2012.

- GÖZEN, R.: Truman Doktrini”, Ed. Haydar Çakmak, **TDP**, Ankara, Platin Yayınları, 2008.
- GÖZEN, R.: **Amerikan Kısılcığında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası**, 1. bsk., Ankara, Liberte Yayınları, 2000.
- GÜRÜN, K.: **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar)**, AÜ SBF Yayınları, 1983.
- HALBACH, U.: “The longer “countdown to war” : growing confrontation between Georgia and Russia, 2004 2008”, **Caucasus Analytical Digest**, No: 10, 2 November 2009
- HALE, W.: “The Middle East and the Gulf Crisis”, **International Affairs (Royal Institute of International Affairs)**, Oxford University Press on behalf of the Royal Institute of International Affairs, Vol. 68, No. 4, 1992.
- HALE, W.: **Türk Dış Politikası, 1774-2000**, Çev. Petek Demir, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003.
- HASSELBACH, C.: (2011, Aralık 1).

- HEWITT, B. G.: “Abkhazia: A problem of identity and ownership”, **History and Documents, Central Asian Survey**, Vol. XII, No: 3, 1993, s. 267-323.
- HODALİ, D., & ÇELİKKAFİ, M.: (2011, Nisan 25).
HOGAN, M.: **The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe 1947-1952**, New York, Cambridge University Press, 1983.
- HOOK, S. W., & SPAINER, J.: **American Foreign Policy Since World War II**, 20nd ed., Washington DC, CQ Press, 1988
- HUNTLEY, J. R.: **NATO Hikayesi**, Ankara, Yarınları, 1969.
- İHSANOĞLU, E.: **Yeni Yüzyılda İslam Dünyası: İslam İşbirliğı Teşkilatı 1969-2009**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 304-320.
- İMANOV, V.: **Avrasyacılık: Rusya’nın Kimlik Arayışı**, İstanbul, Küre Yayınları, 2008.
- İSAYEV, L. M., & ŞİŞKİNA, A. R.: **Siriya i Yemen: neokonçennıye revolyutsiy**, M., Librokom, 2011.
- ISAYEVA, G. G., & SOTNİÇENKO, A. A.: “Blijniy Vostok: voyna i politika”, **Middle East: war and politics**, Moskva, İzd. Dom Mardjani, 2010.

İSTİKBAL, C.:

(2015, Kasım 3). Türk Boğazları.

Ağustos 12, 2017 tarihinde

[http://www.denizhaber.com/turk-](http://www.denizhaber.com/turk-bogazlari-makale,100974.html)

bogazlari-makale,100974.html

adresinden alındı

İŞYAR, Ö. G.:

Sovyet-Rus Dış Politikaları ve

Karabağ Sorunu, Bursa, Alfa Yay.,

2004.

JIM, N.:

“Russis-Georgia Conflict in August

2008: Context and Implications for U.S.

Interests”, Washington, D.C.

: Congressional Research Service,

RL34618, March 3, 2009

KANBOLAT, H.:

Abhazya ve Güney Osetya Sorunu

Çatışmaya Yönelebilir mi?”, **Stratejik**

Analiz, Haziran 2008.

KANTARCI, H.:

Kısaçtaki Bölge Kafkasya, İstanbul,

IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

KARAKAŞ, N.:

Türk-Amerikan siyasi ilişkileri: 1939-

1952, Ankara, Atatürk Araştırma

Merkezi, 2013.

KİSSENGER, H.:

Diplomasi, Çev. İbrahim Kurt, 10. bsk.,

İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

KIRDAR, S.:

“Conflict Resolution in Georgia: An Analysis Applying The Intractable Conflict Theory and the Governmental Politics Model”, *Perceptions*, 2008, s. 51-71.

KOÇETKOV, A., MARTINOV, A.,
& PİSKORSKIY, M.:

**Yujnaya Osetiya, Voorujennaya
agressiya i mirotvorçeskaya voyna,**
M., Knijny Mir, 2009.

KOLOBOV, O.A., KORNİLOV,
A.A., ÖZBAY, F.:

**Çağdaş Türk Rus İlişkileri Sorunlar
ve İşbirliği Alanları (1992-2005),** Çev.
E. Osmanov, V. İmanov, & R.
Memedov, İstanbul, Tasam Yayınları,
2006.

KOMAROV, Y. A.:

“Mavi Akıntı: Rusya İle Türkiye
Arasında Enerji Köprüsü”, **Avrasya
İşbirliği Perspektif Dergisi (20),**
İstanbul, Kavram Yayıncılık, Ağustos,
1999, s.17-19.

KOZHOKİN, M. E.:

“Georgia-Abkhazia”, Eds. Jeremy
R.Azrael and Emil A.Pain, **US and
Russian Policymaking with respect to
the use of Force,** California, Rand
Publication, 1996, (Çevrimiçi)
<http://www.rand.org/publications/CF/CF129/CF-129.chapter5.html>, 08.05.2018.

KÜRKÇÜOĞLU, Ö. E.:

Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna karşı politikası (1945-1970), AÜ SBF Yayınları, 1972.

KVARÇELİYA L.:

“Sovremenniy kontekst i perspektivi gruzino-abhazskovo uregulirovaniya”, **Aspekti Qruzini-Abhazskovo Konfliktı**, UCI, İrvayn, 2000.

MALKOV, D.:

(2013).

MANNİNG, P.:

“The Epoch of Magna: Capitalist Brands and Postsocialist Revolution in Georgia”, **Slavic Review**, Vol. LXVIII, No: 4, Winter, 2009.

MARŞUK, D. N.:

“Grajdanskaya voyna v Siriy: vnutripolitiçeskiye aspektı problemi”, **Globalnaya i regionalnaya bezopasnost v XXI veke: materialı nauçnih konferentsiy**, Yekaterinburg, İzdatelstvo Uralskogo Universiteta, 2014, s. 186-191, (Çevrimiçi) http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/29169/1/girb_2014_37.pdf, 25 Şubat 2017.

MAYAROV, M.:

“South Ossetia: Conflict Zone”, **International Affairs**, Moscow, Cilt: XLVIII, Sayı: 2, 2002.

MCC, C. L.:

The Marshall Plan: The Launching of Pax Americana, New York, Simon and Schuster, 1984.

MEHDİYEV, G. Ç.:

“ ‘Türksüz Ermenistan’ İdeolojisinin Sonuçları: Ermenistan’ın Tek Uluslu ve Monoetnik Devlete Dönüştürülme Süreçleri”, **Tesam Akademi Dergisi**, C. II, S: 1, Ocak-January, 2015. s.7-28.

MERİH, T.:

Soğuk Savaş ve Türkiye, 1945-1960, Ankara, Ebabil Yayınları, 2006.

MERT, O.:

Türkiye’nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan, İstanbul, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2004.

MURAŞKO, G. P., VOLOKİTİNA, T. V., & NOSKOVA, A. F.:

“Sozdaniye sotslagerya”, **Sovetskoye obşestvo: vozniknoveniye, razvitiye, istoričeskiy final**, T. II, M., 1997.

NAĞI, A.:

Garabağ Müharibesi, Gısa Tarih, Bakı, y.y., 2014.

NARİNSKİY, M. M.:

“SSSR i plan Marşalla”, **Novaya i noveysaya istoriya**, No: 2, 1993.

NARİNSKİY, M. M.:

“Narastaniye konfrontatsiy: plan Marşalla, Berlinskiy krizis”, **Sovetskoye obşestvo: vozniknoveniye, razvitiye, istoričeskiy final**, T. II, M., 1997.

- OĞAN, S.: “Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği”, **Stadima**, S:7, 2003, ss. 1-20.
- OĞAN, S.: “Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği”, **Aylık Strateji ve Analiz E-dergisi**, S: 7, Ağustos, 2003, s. 13-14, (Çevrimiçi) http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/print_04.html, 12.03.2018.
- OĞAN, S.: **Turuncu Devrimler Sorus’un Yeni Dünya Düzeni ‘İkinci El’ Demokrasi ve Neo-con’lar**, Ankara, Bir Harf Yayıncılık, 2004.
- OLİMPİEVA, I., & ORTTUNG, R. W.: “Russian Unions as Political Actors”, **Problems of Post-Communism**, No. 60, 2013.
- ORAN, B.: “Görelî Özerklik- 3”, **Türk Dış Politikası (1919-1980)**, C. I, Ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, p. 653-808.
- ORHAN, O.: “Türkiye-Rusya yaklaşması ve Suriye”, **ORSAM**, 09.08.2016.
- ORHAN, O.: Türkiye-Rusya Yakınlaşması ve Suriye”, **Ortadoğu Analiz**, Temmuz-Ağustos 2016, C. VIII, S: 75.

ÖZBAY, R. D.:

“Gürcistan sosyo-ekonomik yapısı dünya ve Türkiye ile ilişkileri” , **İstanbul Ticaret Odası**, YAYIN NO: 2014 - 7. İstanbul, 2014.

Recommendations for Assistance to Greece and Turkey. (1947, March 12). Truman Doctrine. Aralık 3, 2016 tarihinde <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116182> adresinden alındı

ÖZDAĞDEVİRAN, N., ERTUNÇ, O.:

Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı, 1995.

ÖZDAL, H., ÖZERTEM, H.S.,

HAS, K., YEGİN, M.,

“Ukrayna Siyasi Krizinde Rusya ve Batının Tutumu”, **USAK**, Analiz No: 28, Ankara, Mart, 2014.

ÖZDAŞLI, E.:

“Çin ve Rusya Federasyonu’nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 4, S: 6, 2012, ss. 108-122.

ÖZTÜRK, Mehmet:

“I. Körfez Savaşı’ndan (1990-91) – 11 Eylül Sürecine ABD’nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri”, **Akademik Bakış Dergisi**, S: 19, Ocak-Şubat-Mart-2010.

PUNSMANN, G., BAŞKAN, B.,
TARBA, A. K.:

“Karadeniz’in Bütünleşmesi İçin
Abhazya”, **TEPAV-ORSAM, The Black Sea
International**, Rapor No:8, Rapor No:1,
Aralık, 2009, s. 5-19.

SAĞLAM, M.:

“21. Yüzyılda Küresel Rekabetin Zemini
Ukrayna”, **A.Ü. SBF Dergisi**, C. LXIX,
S: 2, 2014, s. 435-444.

SANDER, O.:

Türk Amerikan ilişkileri: 1947-1964,
AÜSBF Yayınları, Ankara, 1979.

SANDER, O.:

Siyasi Tarih: 1918-1994, 18. bsk.,
Ankara, İmge Kitabevi, 2009.

SANDER, O.:

Siyasi Tarih: 1918-1994, 15. bs.,
İstanbul, İmge Yayınları, 2007.

SANDIKLI, A.:

“Kafkasya’daki gelişmeler ve Türkiye”,
Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Rapor
No: 60, Nisan 2014.

SANDIKLI, A., & İSMAYILOV,
E. & KAYA, Erdem:

“Karadeniz’deki Gelişmeler ve Türkiye”,
İstanbul, BİLGESAM Yayınları, Rapor
No: 62, Ağustos, 2014.

SANDIKLI, A., & SEMİN, A.:

“Bütün Boyutlarıyla Suriye
Krizi ve Türkiye”, **Bilgesam**, Rapor No:
52, Kasım 2012.

SARI, G.:

“AB Yolunda Ukrayna: Avrupa Komşuluk Politikası AB-Ukrayna İlişkileri”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

SAYARI, S.:

“Turkey and the Middle East in the 1990s”, **Journal of Palestine Studies**, California, University of California Press, Vol: 26, No. 3, 1997.

SEMEDZADE, Z.:

“Dağlık Karabağ, Na'malum Hakikatlar”, Bakü, Vatan Neşriyatı, 1995.

SEVER, A.:

Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu (1945-1958), İstanbul, Boyut Yayınları, 1997.

SEVOSTYANOVA, G. N.:

Sovetsko-amerikanskiye otnoşeniya, 1945-1948, Sost. V. Aldoşin, Moskva, MFD, 2004.

SHAHRAM, A., KYLİE, C.:

The Organization of the Islamic Conference: Sharing an Illusion”, **Middle East Policy**, Vol. XII, No: 2, p. 79-92.

SHARASHENİDZE, T., SUKHOV, I.:

“North Caucasus from the Standpoint of Russian-Georgian Relations”, **Russia and Georgia: Searching The Way Out**, Policy Discussion Papers by Georgian and Russian Experts, Georgian Foundation for Strategic and International Studies, 2011, (Çevrimiçi) [https://carnegieendowment.org/files/RUSSIA AND GEORGIA SEARCHING THE WAY OUT English Publication.pdf](https://carnegieendowment.org/files/RUSSIA_AND_GEORGIA_SEARCHING_THE_WAY_OUT_English_Publication.pdf), 08.05.2018.

SİDDİQUİ, F. R.:

“Evolution of Syrian Crisis and Analyzing the Role of Russia: A Game Changer”, Indian Council of World Affairs, 14 January 2016, s. 25, (Çevrimiçi) <http://www.icwa.in/pdfs/IB/2014/EvolutionofSyrianCrisisIB14012016.pdf>, 13 Şubat 2018.

SLUGLETT, M. F., SLUGLETT P.:

Iraq Since 1958: From Revolution To Dictatorship, London and New York, I.B.Tauris & Co Ltd Publishers, 1987.

SÖNMEZOĞLU, F.:

“II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’nin Dış Politikası: Tarafsızlıktan NATO’ya”, Der. Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 1994.

SÖNMEZOĞLU, F.:

II. Dünya Savaşı'ndan günümüze Türk Dış Politikası, İstanbul, Der Yayınları, 2006.

Sovyet Notası Karşısında. (1946, Ağustos 14). Ulus.

SOYSAL, İ.:

“1955 Bağdat Paktı”, **Belleten**, C. LV, Sayı: 212'den ayırbasım, Ankara, TTK, 1991

SOYSAL, İ.:

Türkiyenin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt II (1945-90), Ankara, TTK, 1991.

SOYSAL, İ.:

Montreux Sözleşmesi metni için bkz: “1936 Montreux Sözleşmesi ve Sonradan Çıkan Sorunlar”.

SOYSAL, İ.:

Sözleşmenin bütün hükümleri için bkz: **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C. I (1920–1945), Ankara, TTK, 2000.

SUVLA, R. Ş.:

“Türkiye ve Marshall Planı”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. X, S. 1-4, 2015.

ŞENER, B.:

“1990'lı Yıllarda İsrail-Filistin Sorunu İçin Çözüm Arayışları”, **ORSAM**, 12.07.2012. (Çevrimiçi)
<http://orsam.org.tr/orsam/gencorsam/11508?dil=tr>, 10.05.2018.

ŞİMŞEK, C.:

“Mavi Akım boru hattı 15. yılını doldurdu”, Enerji Enstitüsü, 01.03.2018, (Çevrimiçi) <http://enerjiinstitutusu.de/2018/03/01/mavi-akim-boru-hatti-15-yilini-doldurdu/>, 15.03.2018.

TANAYEV, K.:

Osetinskaya tragediya, Belaya kniga prestypleny protiv Yujnoy Osetiy, Avgust 2008 goda, M., Yevropa, 2008.

TAŞTEKİN, F.:

“Küllerinden Doğan Canlar Ülkesi: Abhazya”, **Ajanskafkas**, 1 Aralık, 2010, s. 152-174.

TEMUR, F.:

“Yükselen Asya’da Şanghay İşbirliği Örgütü: Dünü, Bugünü, Yarını”, **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, Ankara, SDE Yayınları, 2015.

TRENİN, D.:

“Turkey and Russia” Carnegie Europe Website, Ağustos 17, 2012, (Çevrimiçi) <http://carnegieeurope.eu/strategiceurope/49123>.

TSERETELİ, I.:

“Seeking Stability under Shevardnadze”, **Transition**, 26 July, 1996, s. 42-45.

TSIGANOK, A. D.:

“Gruzino-osetinskaya voyna 8-13 avgusta 2008 goda”, **Voyna na Kafkaze 2008: Russkiy Vzglyad**, İzd: 2, dopolnennoye, Moskva, AİRO-XXI, 2011.

TUNCER, N.:

“Süleyman Demirel”, Ed. Ali Faik
Demir, **Türk Dış Politikasında
Liderler**, Ankara, Bağlam Yayınları,
2007.

TURAN, İ., BARLAS, D.:

“Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış
Politikası Üzerindeki Etkileri”, Ed.
Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikası**,
İstanbul, Der Yayınevi, İstanbul, 2004,
s.151-167.

TURAN, Ş.:

**Türk devrim tarihi IV : Çağdaşlık
Yolunda Yeni Türkiye 10 Kasım 1938-
14 Mayıs 1950**, Ankara, Bilgi Yayınevi,
1999.

TÜYSÜZOĞLU, G.:

“Ukrayna’da turuncu devrimin sonu”,
**Gümüşhane Üniversitesi Sosyal
Bilimler Elektronik Dergisi**, C. II, S: 3,
2011, s. 62-79.

UÇAROL, R.:

Siyasi Tarih 1789-1999, İstanbul, Filiz
Kitabevi, 2000.

UÇAROL, R.:

Siyasi Tarih 1789 – 2001, 6. Basım,
İstanbul, Der Yayınları, 2006.

ULUTAŞ, Alptan:

I. ve II. Körfez Savaşı’nın Türkiye’ye
Etkileri, (tez) T.C. Dokuz Eylül
Üniversitesi, İzmir, 2006.

UMAR, Ö. O.:

Bağdat Pakı, Ankara, AKDITYK
Atatürk Araştırma Merkezi, 2013.

USLU, N.:

Türk Amerikan İlişkileri, Ankara, 21.
Yüzyıl Yayınları, 2000.

UTKİN, A.:

SSSR v osade, Moskva , Eksmo
algoritm, 2010.

UZGEL, İ.:

Körfez Savaşında Özal'ın Musul-
Kerkük'e İlişkin Projesi", Baskın Oran,
(Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş
Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler,
Yorumlar, Cilt II: 1980-2001**, 10. bsk.,
İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

UZGEL, İ.:

**Ulusal Çıkar ve Dış Politika: Türk Dış
Politikasının Belirlenmesinde Ulusal
Çıkarın Rolü: 1983-1991**, Ankara,
İmge Kitapevi, 2004.

ÜLMAN, H. A.:

**İkinci Cihan Savaşı'nın başından
Truman Doktrini'ne kadar Türk -
Amerikan diplomatik münasebetleri
(1939 – 1947)**, Ankara, A.Ü.S.B.F. yay.,
1961.

ÜSTÜN, S.:

"Turkey and The Marshall Plan: Strive
For Aid", **Ankara Üniversitesi SBF
Dergisi**, C. XXVII, S. 0, 1997.

VANDENBERG, A. H.:

The Marshall Plan”, **Committee on Foreign Relations, United States Senate**, Washington, D.C., January 18, 1948 (Çevrimiçi) [https://marshallfoundation.org/library/wp-content/uploads/sites/16/2014/04/Herbert Hoover Letter to Senator Vandenberg January 18 1948.pdf](https://marshallfoundation.org/library/wp-content/uploads/sites/16/2014/04/Herbert_Hoover_Letter_to_Senator_Vandenberg_January_18_1948.pdf), 18 Eylül 2017.

VİNDİMIAN, M.:

“Evolution of Turkish Foreign Policy towards Georgia”, **ISPI Policy Brief**, 2010, September, No: 196.

VLADİSLAVOVNA, P. S.:

“Gruzino- Osetinskiy Konflikt i Rol Rossiyiv Uregulirovaniyi Politiceskoy Obstanovki na Kafkaze”, Tambov, Gramota, 2011, No: 2, Ç: 3.

WILSON, T. A.:

The Marshall Plan, 1947-1951, Vol. 236, New York, Headline Series, Foreign Policy Association, 1977.

YALÇIN, R.:

“Turkey’s Primary Concerns in Georgia: An Analysis of Three Cases”, **Insight Turkey**, Vol.6, No.2, April-June 2004, s. 103-110.

YALÇINKAYA, A.:

Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler Etnik Düğümden Küresel Kördüğöme, Ankara, Lalezar Kitabevi, 2006.

YARDIMCIOĞLU, M.,

KOÇARSLAN, H.:

“Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. II, S: 2, 2012, s. 163-174.

YAZICI, M.:

“Suriye 2015 Genel Durumu”, **TUIC**, 29 Ocak 2016; Ali Semin, “Suriye Krizindeki İç Dinamikler: ÖSO-IŞİD-PYD Denklemi”, **BİLGESAM**, Orta Doğu, No: 1234, 23 Temmuz 2015.

YILDIRIM, H.:

“Türkiye-Gürcistan İlişkileri: İşbirliği Alanları, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, 05.01.2013, (Çevrimiçi) <http://akademikperspektif.com/2013/01/05/gecmisten-gunumuze-turkiye-gurcistan-iliskileri-isbirligi-alanlari-sorunlar-ve-cozum-onerileri-1>, 5 Ekim 2017.

YILMAZ, M. E.:

“Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri”, Balıkesir Üniversitesi, **Bandırma İİBF Akademik Fener Dergisi**, No: 13, 2010, s. 27-41.

YILMAZ, R.:

“Türkiye-Gürcistan İlişkileri Üzerine”, 15 Temmuz 2011, (Çevrimiçi) <http://www.bilgesam.org/incele/173/-turkiye-gurcistan-iliskileri-uzerine/#.Wpk-Pq5lIU>, 5 Ekim 2017.

YILMAZ, R.:

Kafkasta'da Çözölemeyen Kördüğüm:
Dağlık Karabağ Sorunu", **Çankırı
Karatekin Üniversitesi Uluslararası
Avrasya Strateji Dergisi**, C. II, S: 1, s.
71-90.

YÜCEER, B. S.:

Uluslararası Boğazlar ve Kılavuzluk,
İzmir, 2001.

ZATULİN, K., ANÇABADZE Y.:

"Gürcistan-Abhazya Anlaşmazlığı,
Dünü, Bugünü, Çözüm Perspektifleri",
Çev. Murat Papşu, Diaspora ve
Entegrasyon Enstitüsü, **Nart Dergisi**,
2001, Sayı: 25, s. 12-22.

Diğer Kaynaklar

Arşivler

Foreign Relations of the United States

U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States, 1947, vol.V, The Near East and Africa, (Washington D.C.: US Government Printing Office,1971).

U.S. Department of State, Foreign Relations of The Unites States, 1947, Vol. III, The British Commonwealth; Europe (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1972)

U.S. Department of State, Foreign Relations of The Unites States, 1948, Vol. III, Western Europe, (Washington D.C.: US Government Printing Office,1974).

U.S. Department of State, Foreign Relations of The Unites States, 1952-1954, Vol. IX, Part I, The Near and Middle East (Washington D.C.: US Government Printing Office,1986)

U.S. Department of State, Foreign Relations of The Unites States, 1949, Vol. VI, The Near East, South Asia and Africa, (Washington D.C.: US Government Printing Office, 1977).

U.S. Department of State, Foreign Relations of The United States, 1950, Vol. The Near East, South Asia and Africa, (Washington D.C.: US Government Printing Office, 1978).

History and Public Policy Program Digital Archive , “Recommendations for Assistance to Greece and Turkey”, **Truman Doctrine**, March 12, 1947, History and Public Policy Program Digital Archive, Truman Library.

Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi

T.B.M.M. Tutanak Dergisi

TC Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı

TC Başbakanlık Deniz Ulaştırması Genel Müdürlüğü

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı

T.C. Dışişleri Bakanlığı

Gazeteler

Akşam, 05.01.2016.

Akşam, 01.02.2018.

BBC, 27.09.2013.

BBC, 11.03.2016.

BBC Türkçe, 11.09.2013.

CNN TÜRK, 23.10.2012.

Cumhuriyet Gazetesi, 23.04.1947; 10.05.1947, 13 kasım 1951; 08.02.1952.

22 Ocak 1955, 27 Şubat 1955, 14.05.1994.

DHA, 09.06.2012.

Gazeta.Ru, 22.02.2008.

Haber Türk, 04.12.2012.

Haber Türk, 24.11.2015.

Habertürk, 06.05.2014.

Haber7com, 25.12.2004.

Hürriyet, 16.12.1997.

Hürriyet, 10.08.2008.

Hürriyet, 27.06.2012.

Hürriyet, 1 Mart 2014

Hürriyet, 05.05.2014.

Hürriyet, 25.11.2015.

İzvestia, 14 Mart 1947; 9 Nisan 1947.

Milliyet, 26 Temmuz 1950, 08.04.2011; 27.06.2012; 02.01.2006; 27.11.2015; 31.01.2016.

Milliyet, 25 Haziran 1992.

Milliyet, 26 Haziran 1992.

Milliyet, 17 Nisan 1993.

Milliyet, 27 Haziran 1993.

Milliyet, 09.12.1997.

Milliyet, 25.10.1999.

Milliyet, 23.11.2016.

Pravda, 15 Mart 1947; 12 Haziran 1947; 24 Mart 1955.

Radikal, 18.04.2013.

Resmi Gazete, 11.01.1994; 13.07.1948; 6.11.1998.

RES, 24.03.2008.

RİA Novosti, 06.01.2013.

Sabah, 18.07.2012; 11.10.2012; 15.10.2012.

Sputnik Haber Ajansı ve Radyosu, 30.12.2013.

Timetürk, 27.08.2012.

Timetürk, 21.08.2016.

Ulus, 14 Ağustos 1946; 26 Temmuz 1950; 5 Kasım 1951; 27 Mayıs 1953.

Vatan, 02.07.2012; 23.07.2012.

Zaman, 5 Mart 2014.